

เอกสารลำดับที่ ๓/๘
จดหมายเหตุจอร์จ ฟินเลย์สัน (George Finleyson)
และลำดับที่ ๓/๙
ข่าวสิงคโปร์ ครอนิคเคิลส์ (The Singapore Chronicle)

เพชรรุ้ง เทียนปิวโรจน์

๑ ความสำคัญของเอกสาร

ในการศึกษาประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานครช่วงต้นมีหลักฐานให้ศึกษากันอย่างหลากหลายทั้งหลักฐานของไทยและหลักฐานของชาวต่างชาติ หลักฐานของชาวต่างชาติที่สำคัญควรแก่การหยิบยกมาศึกษามีอย่างน้อยสองเรื่อง เรื่องหนึ่งเป็นเอกสารตะวันตกที่เก่าแก่ที่สุดที่เขียนถึงกรุงเทพมหานคร คือ **The Mission to Siam and Hue, the Capital of Cochin China in the Year 1821 – 1822** ที่จอร์จ ฟินเลย์สัน (George Finlayson) เป็นผู้บันทึก ท่านผู้นี้เป็นคัลยแพทย์และนักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามายังบางกอก (ชื่อที่ฝรั่งเรียกมาตั้งแต่สมัยนั้น) กับคณะทูตของ จอห์น ครอว์ฟอร์ด ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเปลี่ยนแปลงจากการเริ่มเข้ามาของชาติตะวันตกที่เข้ามาติดต่อเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตใหม่ กล่าวถึงการให้ข้อมูลบุคคลชนชั้นสูง ทักษะคติของคนไทยที่มีต่อชาวตะวันตก ทักษะคติเกี่ยวกับกรุงเทพมหานคร การต้อนรับทางการทูต

เอกสารเรื่องที่สอง **The Singapore Chronicle** เป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกในสิงคโปร์ นับตั้งแต่อังกฤษตั้งสิงคโปร์เป็นเมืองท่าการค้าใน พ.ศ. ๒๓๖๒ สิงคโปร์เติบโตอย่างรวดเร็วมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่เพิ่มมากขึ้น และกลายเป็นสถานีการค้ากลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ **The Singapore Chronicle** เป็นหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่พิมพ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและแสดงสนใจในเรื่องราวความเป็นไปของประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งสยาม ผู้รายงานข่าวเรียกกรุงเทพฯ ว่า “เมืองหลวงใหม่ของสยาม” (Modern Capital of Siam) พร้อมทั้งอธิบายขนาดที่ตั้ง ลักษณะเมือง แม่น้ำสภาพอากาศ ความอุดมสมบูรณ์

การทำการค้าและการเกษตรกรรม ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสยาม คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี ได้นำมาตีพิมพ์เผยแพร่เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ **Foreign Records on the Bangkok Period up to 1932** เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครบรอบ ๒๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๒๕^๑

เอกสารทั้งสองชิ้นมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์บางกอก หรือ กรุงเทพมหานครในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะเป็นเอกสารชั้นต้นและเป็นหลักฐานร่วมสมัย ที่เสนอทัศนะของชาวตะวันตกที่เดินทางมายังกรุงเทพฯ แม้เป็นที่ทราบกันดีว่า ข้อเขียนของชาวตะวันตกแฝงไปด้วยอคติและอุปาทาน แต่ก็ต้องยอมรับเช่นเดียวกันว่า เอกสารเหล่านี้ให้ข้อมูลที่เป็นอิสระและให้ข้อมูลทางสังคมซึ่งมักจะไม่ปรากฏในหลักฐานของไทย

ผู้วิจัยต้องการศึกษาหลักฐานทั้งสองเรื่องในส่วน of ข้อมูลที่กล่าวถึงเรื่องราวของกรุงเทพฯ ในสายตาของชาวตะวันตกซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพบ้านเมืองของกรุงเทพฯ และภาพของวิถีชีวิตของผู้คน การตั้งบ้านเรือน ชีวิตความเป็นอยู่ ข้อมูลจำนวนประชากร และการทำมาหากิน เป็นข้อมูลชั้นต้นร่วมสมัยที่ให้ภาพชีวิตทางสังคมของคนกรุงเทพฯ

^๑ **Foreign Records on the Bangkok Period up to 1932**, published on the occasion of the Rattanakosin Bicentennial 1982 by the Committee for the Publication of Historical Documents, (Bangkok: Office of Prime Minister, 1982)

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ภูมิหลังเอกสาร

นับตั้งแต่เซอร์สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Sir Stamford Raffles) ข้าหลวงใหญ่ อังกฤษประจำรัฐมลายู ได้เดินทางมายังเกาะสิงคโปร์เป็นครั้งแรกในวันที่ ๒๘ มกราคม พ.ศ. ๒๓๖๒ เขาตัดสินใจได้ในทันทีว่า สิงคโปร์คือจุดที่เหมาะสมในการรักษาและป้องกันผลประโยชน์ของอังกฤษในมหาสมุทรอินเดีย การเป็นสถานีการค้าเป็นศูนย์กลางการค้าในแหลมมลายู ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการค้ากับ จีน และทางรากฐานการขยายดินแดนในเอเชีย

สิงคโปร์เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว จำนวนพลเมืองเพิ่มขึ้นจากเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๖๒ ซึ่งมีเพียง ๕,๐๐๐ คน เป็นประมาณ ๑๐,๐๐๐ คนในเดือนกรกฎาคม ของปีถัดมา การค้าเพิ่มขึ้นในอัตราสูง ในระยะแรกสิงคโปร์ติดต่อกับท่าเรือ เกาะอินดีสของฮอลันดา ต่อมาได้มีสถานภาพเป็นสถานีศูนย์กลางการค้าติดต่อกับ จีน อินเดีย สยาม อินโดจีน และฟิลิปปินส์ ด้วยทำเลที่เหมาะสม สิงคโปร์จึง กลายเป็นเมืองท่าศูนย์กลางค้าขายของภูมิภาคที่สำคัญแห่งหนึ่ง

อังกฤษต้องการส่งเสริมให้สิงคโปร์เป็นเมืองสำคัญทางการค้า ตามนโยบาย การค้าเสรีที่สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลได้วางไว้ การตั้งชุมชนสเตรตส์เซตเติลเมนต์ หรือ ชุมชนช่องแคบ (Straits Settlements) ทำให้ฐานอำนาจของอังกฤษมั่นคง ยิ่งขึ้น จำนวนคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่มีจำนวนมากยิ่งขึ้น

มาคริส เฮสติงส์ ข้าหลวงอังกฤษแห่งเบงกอล ได้ส่ง จอห์น ครอเฟิร์ด ในนามบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ เข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับราชสำนักสยามใน พ.ศ. ๒๓๖๕ ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จุดประสงค์ของอังกฤษก็คือต้องการขยายอิทธิพลทางการค้า เนื่องจากสยามเป็นมีความอุดมสมบูรณ์ มีสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของชาติตะวันตก นานาชนิด เช่น น้ำตาล เกลือ พริกไทย และไม้สัก เดิมพ่อค้าสำเภาจีนเป็นตัวกลาง นำสินค้าจากสยามไปขายยังเมืองท่าต่างๆ ของชาวยุโรปในบริเวณช่องแคบมะละกา เพราะฉะนั้น ถ้าอังกฤษเข้ามาค้าขายในสยามเองก็น่าจะได้ประโยชน์มหาศาล และถ้าเป็นไปได้จะขอตั้งสถานกงสุลในสยาม เพราะอังกฤษได้ทราบข่าวว่า

โปรตุเกสได้จัดตั้งสถานกงสุลที่กรุงเทพฯ แล้ว ในช่วงห้าปีที่ผ่านมาก่อนส่งจอห์น ครอเฟิร์ดเข้ามาเป็นทูต เรือเอกชนของอังกฤษได้เข้ามาค้าขายที่บางกอกมากขึ้น อังกฤษจึงควรหามาตรการปกป้องคนและทรัพย์สินของตนเองด้วย นอกจากนั้น อังกฤษยังมีจุดมุ่งหมายที่จะขอเจรจาแก้ไขปัญหารัฐไทรบุรี

ความคิดของคนอังกฤษในระบะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งของครอเฟิร์ด ที่มีต่อสยามและชาวสยามเป็นไปในลักษณะดูหมิ่นเหยียดหยามคือ ประสงค์จะใช้กำลังแก้ปัญหา หลังจากที่ครอเฟิร์ดเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เขาได้แสดงความเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่อังกฤษจะตั้งสถานกงสุลในสยาม พร้อมให้เหตุผลว่า การตั้งกงสุลของโปรตุเกสไม่ได้อำนวยความสะดวกทางการค้าแก่ประเทศนั้นแต่อย่างใด เพราะต้องประสบอุปสรรคสำคัญคือ ระบบการค้าผูกขาดและระเบียบปฏิบัติอันยุ่งยากของสยามซึ่งอยู่ในอิทธิพลของเจ้านายและขุนนางที่มีผลประโยชน์ผูกกับระบบการค้าของราชสำนัก อย่างไรก็ตาม การเจรจาทำสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษครั้งแรกนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ อุปสรรคใหญ่คือ การสื่อสารด้านภาษาซึ่งจำเป็นต้องใช้ล่ามแต่ไม่อาจสื่อความหมายได้ถูกต้องสมบูรณ์ อีกประการหนึ่งคือการไม่เข้าใจในธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละฝ่าย ขุนนางสยามกล่าวหาว่า ครอเฟิร์ดคั่นเคยแต่พวกราชอาณานิคมจึงมักแสดงกริยาดูหมิ่นคนสยาม และชาวสยามยังระแวงประพฤติกกรรมและจุดมุ่งหมายแอบแฝงของคณะทูตชุดนี้ ยกตัวอย่างเช่น การสำรวจสภาพพื้นที่และภูมิประเทศในกรุงเทพฯ ทำให้ขุนนางสยามเกรงว่าอังกฤษเข้ามาหาข้อมูลทางด้านยุทธศาสตร์ แล้วยังเกิดกรณีที่ทำให้ขุนนางสยามไม่พอใจเรื่องกัปตันแมคโดแนล กัปตันเรือของคณะทูตได้ลักลอบนำสินค้ามาจำหน่ายเป็นการผิดกฎหมายบ้านเมือง ส่วนครอเฟิร์ดเองก็รำคาญพิธีการอันยืดเยื้อของฝ่ายสยามเพราะเจรจาอยู่ถึงสี่เดือนยังไม่มีผลคืบหน้า^๒

แม้ว่าการเจรจาทำสนธิสัญญาไมตรีระหว่างสยามกับอังกฤษจะไม่ประสบความสำเร็จ แต่จากการเดินทางเข้ามาสยามของคณะทูตอังกฤษครั้งนั้น ได้ทำให้เกิดบันทึกของชาวตะวันตกที่กล่าวถึงกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ ถึงสองเรื่อง กล่าวคือของครอเฟิร์ดและฟินเลย์สัน ที่เขียนถ่ายทอดประสบการณ์จริงจากทัศนะ

^๒ ชมพูนุช นาศิริภักษ์, “ฝรั่งกับประเทศสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๒๕), ๑๑๓ – ๑๑๕.

ของชาวต่างชาติ

นอกจากบันทึกของครอเฟิร์ดและฟินเลย์สัน ยังมีเรื่องราวของบางกอกที่พิมพ์ในจดหมายข่าว **The Singapore Chronicle** เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๓^๓ หัวข้อเรื่องคือ **Bankok**^๓, **The Modern Capital of Siam** “บางกอก เมืองหลวงใหม่ของสยาม” อธิบายสภาพบ้านเมืองและสภาพสังคม ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณ ในทัศนคติของชาวอังกฤษที่สิงคโปร์

ก่อนกล่าวถึงเรื่องราวของกรุงเทพฯ เอกสารทั้งสองชิ้นที่ยกมาแนะนำต่างกล่าวตรงกันถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาให้กับพม่า การกอบกู้บ้านเมืองของตากสิน และการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานี บันทึกของฟินเลย์สันได้ให้ข้อมูลอย่างละเอียดดังนี้

บางกอกในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรสมควรที่จะได้รับการกล่าวถึงเป็นอย่างยิ่ง เมืองนี้เพิ่งจะมาเป็นเมืองหลวงในสมัยใหม่เนื่องมาจากพระยาตากได้ทรงเลือกมาตั้งฐานที่มั่น ก่อนรัชกาลพระองค์ สถานที่นี้มีความสำคัญน้อยและที่เป็นที่รู้จักกันดีเพราะอุดมสมบูรณ์ด้วยผลหมากรากไม้ซึ่งถูกส่งต่อไปที่อยุธยาที่เป็นเมืองจำนวนมาก

การที่พวกพม่ายึดได้และเข้าปล้นกรุงเก่าแก่นั้น และเหตุวิบัติที่ตามมาทำให้ผู้คนทอดทิ้งเมืองไป พระยาตากได้รวบรวมพวกที่สัดพลัดขวัญเสียเข้ามาเป็นพวกตน จนในไม่ช้าไม่นาน ก็อยู่ในฐานะที่จะสถาปนาเมืองใหม่ได้ ที่ตั้งของบางกอกมีข้อได้เปรียบอยุธยาหลายประการ ทรงสร้างปราการทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ทั้งกำแพงปราการและกำแพงพระราชวังของพระองค์ ซึ่งถ้าพอจะเรียกอาคารที่ทรุดโทรมน่าสังเวชดังกล่าวด้วยคำนั้นได้ ยังมองเห็นอยู่ถึงทุกวันนี้ ชัยชนะของพระยาตากในการสู้รบกับพม่า ทำให้มีพระราชดำริที่จะตั้งบางกอกเป็นเมืองหลวงนับตั้งแต่นั้นมา บางกอกสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้นผู้สืบทอดอำนาจจากพระยาตากจึงได้มีความคิดที่จะขยายเมืองออกไป พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมา ได้ทรงสร้างปราสาทราชวังขึ้นหลายองค์รวมถึงสิ่งก่อสร้างสาธารณะอื่นๆ แต่อาคารที่สร้างอย่างระมัดระวัง ใช้แรงงานที่มีฝีมือจิตรบรรจงเรียกว่า พระเจดีย์ อย่างที่เห็นกัน

^๓ ที่ถูกต้องควรเป็น Bangkok อาจเกิดจากการฟังเสียงเพี้ยนไป

เป็นปกติในรูปทรงแหลมเรียวขึ้นไปและเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า”

๒.๒ ภูมิสถานบ้านเมือง

ผู้เขียนบทความใน The Singapore Chronicle ให้ข้อมูลตามพิกัด ภูมิศาสตร์และบรรยายสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองไว้อย่างละเอียด

บางกอกเมืองหลวงแห่งใหม่ของสยามตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาให้กับพม่าในปี ๑๓๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐) บางกอกอยู่ห่างจากปากแม่น้ำประมาณ ๒๗ ไมล์ เส้นรุ้งที่ตั้งเมื่อสังเกตจากตำแหน่งดวงดาวบนท้องฟ้าอยู่ที่ ๑๓ องศา ๕๘ ลิปดา ๓๐ พิลิปดาเหนือ และเส้นแวง จากการวัดอุปราดาของดาวพฤหัสบดีด้วยโครโนมิเตอร์ อยู่ที่ ๑๐๐ องศา ๓๔ ลิปดาทางตะวันออกของกรีนิช เมืองและเขตที่มีประชากรอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำ แต่ส่วนใหญ่จำนวนมากกว่ามากอยู่บนฝั่งซ้าย ปราการที่ล้อมรอบพระราชวังและสิ่งก่อสร้างสาธารณะตั้งอยู่ชิดฝั่งซ้ายแม่น้ำ และเป็นจุดที่ตั้งป้อมปราการของพวกฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ป้อมเป็นรูปแนวยาวขนานกัน มีส่วนที่ยาวที่สุดเรียดยาวไปตามลำคลอง มีกำแพงเตี้ยๆ ทำด้วยอิฐดิบปูน และมีป้อมซึ่งไม่ได้ตั้งปืนใหญ่ แม้ว่ามีปืนอยู่ที่บริเวณนั้นหลายกระบอก มีคลองสำหรับให้เรือสัญจรไปมาได้ แม้แต่ในช่วงน้ำลดล้อมรอบอยู่ทุกทิศทาง

ถ้าจะพูดถึงความแข็งแรงของป้อมปราการนี้ เห็นจะไม่มีความหมายแต่ประการใด เพราะกองทหารของยุโรปสามารถทำลายมันลงได้ในพริบตา หรือยิงทำลายได้จากปืนใหญ่ของเรืออย่างไม่ลำบากยากเย็นแต่ประการใด สิ่งก่อสร้างในบางกอก นอกเสียจากพระราชวังและอาคารใหญ่ๆ ในนั้น ล้วนเป็นกระท่อมมุงจากหลายหลังสร้างบนเสาไม้ปักอยู่ในแม่น้ำ แล้วก็มีวัดที่โน่นที่นี่ให้ได้เห็นยอดเจดีย์ที่สูงและทาบทองไว้อย่างสะดุดตา นอกจากนี้ ก็ยังมีเรือนแพจำนวนมาก ร้านค้าของคนจีนที่ทั่วๆ ไปแล้วดูเรียบร้อยผูกลอยไว้ริมฝั่งแม่น้ำนอกกำแพงวัง ประชากรจำนวนมากอาศัยอยู่อย่างถาวรในเรือซึ่งเป็นทั้งร้านค้าและที่เก็บทรัพย์สมบัติ พวกเราได้ยินมาว่าประชากรมีราว ๑๕๐,๐๐๐ คน แต่พวกเราคิดว่านี่เป็นการกล่าวเกินจริงไปมาก สถานที่นี้คึกคัก พลุกพล่านและมีจำนวนผู้คนมาก ซึ่งเขากล่าวกันว่าครึ่งหนึ่งเป็นชาวจีน เมืองบางกอกและบริเวณโดยรอบมีทั้งแม่น้ำ ลำประโดง และคลองตัดออกให้ไปมาได้นับร้อยทิศทาง ผืนแผ่นดินปลูกไม้ผลชิดติดกันไปหนาแน่น

จนมองเหมือนเป็นป่าไป การติดต่อกันใช้เรือเป็นปกติ แต่ก็มีทางเท้าตัดผ่านเข้าไปในเมือง กับมีถนนหรือทางที่ดีสายหนึ่ง และก็เป็นเพียงสายเดียวเท่านั้น

จดหมายเหตุฟินเลย์สันบันทึกถึงพระราชวังไว้อย่างละเอียดว่า

“พระราชวังหลวงของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลปัจจุบันตั้งอยู่ชายฝั่งซ้ายแม่น้ำแทบตรงข้ามกับพระราชวังเดิมของพระยาตาก โดยอยู่บนเกาะซึ่งยาวราวสองหรือสามไมล์ แม้แนวกว้างจะไม่มากนัก พระราชวังหลวงมีกำแพงล้อมรอบบางส่วนค่อนข้างสูงทีเดียว มีปราการที่ไม่น่าแยแสสักนิดอยู่ที่โน้นบ้างที่นี้บ้างพร้อมกับประตูมากมายทั้งที่ออกสู่แม่น้ำและในแต่ละด้าน ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีทั้งหลายประทับและอาศัยอยู่ในพื้นที่ตรงนี้ ผู้คนที่สังกัดราชสำนักมีจำนวนมากและอาศัยอยู่ในบริเวณนี้เช่นกันในกระท่อมมุงจากที่ดูโทรม ๆ ความจริงแล้วสถานที่นี้มีความต่างเพียงเล็กน้อยกับส่วนอื่น ๆ ของพระนคร ยกเว้นเพียงว่าจะเห็นคนจีนน้อยคนอาศัยที่นี่และร้านรวงต่างๆ ก็ด้อยกว่า อย่างไรก็ตาม บริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ในขอบเขตกำแพงเป็นที่ดินเปล่า หนองน้ำและสวนผลไม้”

นอกจากนี้ ฟินเลย์สันยังรายงานว่ ในกรุงเทพฯ มีถนนเพียงไม่กี่สายที่สามารถเดินเท้าผ่านได้เฉพาะในฤดูแล้ง ส่วนใน **The Singapore Chronicle** กล่าวไว้ว่า ในกรุงเทพฯ มีถนนที่ดีแค่เพียงสายเดียว

ถ้าเราเปรียบเทียบรายงานของฟินเลย์สันและ **The Singapore Chronicle** กับจดหมายเหตุของเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล (Frederick Arthur Neal) ชาวอังกฤษที่เดินทางมายังกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ค.ศ. ๑๘๔๐ (พ.ศ. ๒๓๘๓) ก็จะทำให้เห็นว่าคนหลังสุดได้บรรยายภูมิสถานของบางกอกไว้ไม่แตกต่างกันนัก

เมืองบางกอกทั้งเมืองมีบ้านไม้ที่เรียงเป็นแถวเดียวกันบางแห่งก็ซ้อนกันเป็นสามแถวแต่สร้างเป็นระเบียบเรียบร้อย ตามท้องพักที่เป็นไม้ก็ทาสีสวยงามเรือนเหล่านี้ลอยอยู่บนแพไม้ไผ่หนาๆ โยงติดกันและกันไว้ด้วยโซ่หมูละ ๖ หรือ ๗ บ้าน (โซ่นี้ผูกติดกับเสาใหญ่ที่ปักลงไปใต้น้ำ) ภาพเรือนแพนี้ก็ดูเหมือนกับเป็นภาพอันน่ามหัศจรรย์และทำให้เราชื่นชมเหลือเกิน^๔

^๔ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล , *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ*

มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ สังฆราชชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวไว้ว่า

บางกอก สืบนามมาจาก อยุธยา ฉะนั้นจึงเรียกกันว่า กรุงเทพมหานคร อยุธยามหาดีลกราชธานี ฯลฯ อันแปลว่าพระมหานครแห่งเทพงามนัก ใครดีไม่แตก ฯลฯ เมืองนี้ตั้งอยู่บนทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ ห่างจากทะเล ๘ ลิเออ ตัวเมืองแท้ๆ มีลักษณะเป็นเกาะ มีความยาว ๒ ลิเออโดยรอบ ล้อมด้วยกำแพงเชิงเทิน มีป้อมปราการเรียงรายเป็นระยะ ตัวเมืองตั้งอยู่ท่ามกลางสวนใหญ่ประกอบด้วยพรรณพฤกษ์ เขียว ชุ่มอยู่ตลอดกาล มองแล้วงามตานัก มีเรือใหญ่และเรือสำเภาประดับธงทิวจอดเรียงรายอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เราเห็นยอดนภศูล เจดีย์ ปราสาทสูงพุ่งขึ้นในท้องฟ้า เป็นแบบสถาปัตยกรรมอันน่าชม ประกอบภาพประดิษฐ์ด้วยกระเบื้องเคลือบหลากสี หลังคาเป็นชั้นๆ ของโบสถ์วิหารทาทองและมุงกระเบื้องดินเผาเคลือบ สะท้อนแสงดวงตะวัน”^๕

๒.๓ สภาพบ้านเรือน

ในส่วนของบ้านเรือนราษฎรนั้นสร้างอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ และเป็นเรือนแพไม้ไผ่ผูกติดอยู่กับริมฝั่งและบ้านเป็นกระท่อมหลังคามุงจาก ฟินเลย์สัน เล่าว่า

เรื่องเกี่ยวกับเรือนแพที่มีลักษณะเฉพาะยิ่งกว่านั้นได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว คือเรือนแพทุกหลังเหมือนกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในสภาพที่มีเพียงชั้นเดียวโดยทั่วไปแล้ว เรือนดูเรียบร้อยดี ส่วนใหญ่มุงด้วยใบจาก แต่บางครั้งก็มุงด้วยกระเบื้อง แบ่งออกเป็นหลายห้องเล็กๆ ซึ่งพวกคนจีนสงวนส่วนกลางของบ้านสำหรับเทพรักษาเรือน ส่วนที่เป็นร้านค้าอยู่ข้างหนึ่งของตักเรือนซึ่งจะปิดในยามค่ำคืนและใช้เป็นห้องนอน เนื้อที่เรือนทั้งหลังใช้อย่างประหยัดที่สุดแม้แต่ชายเรือนแคบๆ ด้านหน้าซึ่งเอาโอ่งน้ำหรือกระถางสมุนไพรและไม้ประดับกับมัตผืนมาวางไว้ด้วยกัน พวกเขามีอุปนิสัยชินกับชีวิตทางน้ำมากขนาดที่ว่าไม่รู้สึกรู้ว่าตนประสบกับความสะดวกเลย ฝาเรือนและพื้นทำด้วยแผ่นกระดาน หากพิจารณาถึงสภาพอากาศแล้ว ก็ถือ

ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓ – ๒๓๘๔ แปลโดย ลินจง สุวรรณโกติน (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ๒๕๒๕) , ๒๓/.

^๕ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ , เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐), ๕๔-๕๕.

ว่าเรือนที่สร้างในลักษณะดังกล่าวสามารถเป็นที่พักพิงที่สะดวกสบายมากเรือนของพวกไพร่”

ฟินเลย์สันได้กล่าวไว้ว่าเมืองนี้สร้างด้วยไม้ทั้งหมดมีเพียงปราสาทราชมณเทียรของพระมหากษัตริย์ อาราม และบ้านของข้าราชการผู้ใหญ่บางคนเท่านั้นที่ก่ออิฐหรือมีกำแพงดิน

เอกสารทั้งสองชิ้นให้ภาพกรุงเทพฯ ว่าเป็นเมืองน้ำ คนมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง ฟินเลย์สันได้กล่าวไว้ว่า พวกเขามีอุปนิสัยชินกับชีวิตทางน้ำมากขนาดที่ว่าไม่รู้สึกรู้ว่าตนประสบกับความไม่สะดวกเลย ชาวสยามมีนิสัยใจคอชอบอยู่กับน้ำ บ้านเมืองจึงไม่เคยอยู่ห่างจากริมฝั่งน้ำเกินหนึ่งหรือสองร้อยหลา

เกี่ยวกับสภาพบ้านเรือนเพรเดอริก อาร์เธอร์ นีล ใน ค.ศ. ๑๘๔๐ (พ.ศ. ๒๓๘๓) ได้บันทึกไว้ว่า ในบางกอกมีเรือนแพอยู่ประมาณ ๓๐,๐๐๐ หลัง แต่ละเรือนแพมีคนอยู่ราว ๕ คน^๖ ในขณะที่ปาลเลกัวซ์ ได้อธิบายถึงบ้านเรือนในบางกอกในสมัยหลังจากนั้น ว่าแบ่งออกเป็นสามประเภท ประเภทที่หนึ่ง ก่ออิฐถือปูนและโอโถง อีกประเภทหนึ่งเป็นเรือนไม้ ส่วนราษฎรที่ยากจนอยู่เรือนที่ปลูกด้วยไม้ไผ่^๗ คำอธิบายของชาวตะวันตกตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มาถึงรัชกาลที่ ๔ จึงทำให้เห็นว่า บางกอกมีพัฒนาการในเรื่องที่อยู่อาศัยเปลี่ยนไป เช่น ปาลเลกัวซ์กล่าวถึงอาคารก่ออิฐถือปูนและโอโถง ในขณะที่ฟินเลย์สันเคยบอกว่า บางกอกที่เขาเห็นมีเพียงพระราชวังหลวงกับวัดเท่านั้นที่เป็นอาคารก่ออิฐ

๒.๔ อาหารการกิน

ฟินเลย์สันกล่าวถึงอาหารของชาวสยามว่า ประกอบไปด้วยข้าวกับบาระช่อง (ศัพท์ภาษาพม่า) หรือน้ำพริกซึ่งเขาคิดว่าน่าขยะแขยง และชาวสยามยังกินเนื้อสัตว์ ปลา สัตว์ปีกและสัตว์อื่นๆ โดยเขาได้นำหลักศาสนามากล่าวมากล่าวรวมกับการบริโภคเนื้อสัตว์ของชาวสยาม ว่าตามหลักศาสนาแล้วการฆ่าสัตว์เป็นเรื่องผิด แต่หน้าที่ในการฆ่าสัตว์จะตกอยู่กับผู้ขายในตลาดให้กรรมจากการฆ่าสัตว์ตก

^๖ เพรเดอริก อาร์เธอร์ นีล , ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๔, ๒๘.

^๗ มงเซเยอร์ ปาลเลกัวซ์ , เล่าเรื่องกรุงสยาม , ๖๑.

อยู่กับผู้อื่น

The Singapore Chronicle ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของอาหารการกินของกรุงเทพฯ ไว้ว่า

ข้าวราคาถูกลงมาจนน่ามหัศจรรย์ และปลา สัตว์ปีก และหมูอุดมสมบูรณ์และสองอย่างสุดท้ายคุณภาพดี ผลไม้หลากหลายมาก อุดมสมบูรณ์และดีเยี่ยมกว่าประเทศอื่นทางตะวันออก สำหรับที่นี่ความสอดคล้องกับจีนของเอเชียตะวันออกเฉียง ของหมู่เกาะอินโดนีส์ และอเมริกาใต้ ดังเช่น ลิ้นจี่ ส้ม มะม่วง มังคุดทุเรียน และลับปะรด สำหรับคนยุโรปอาจจะพักแรมในประเทศ แต่อาจจะมิอุปสรรคเล็กน้อย อย่างเช่น ไม่มีถนนหรือการขนส่ง ฝูงมดมากมาย และภาพอันน่าเกลียดของรัฐบาลผู้กดขี่

๒.๕ จำนวนประชากร

พินเลย์สันได้ระบุไว้ว่า ไม่มีข้อมูลที่ถูกต้องที่จะบอกว่าบางกอก มีจำนวนประชากรเท่าใด แต่ประเมินกันคร่าวๆ ว่า มีชาวจีนอยู่ครึ่งหนึ่งของทั้งหมด ส่วนที่เหลือมีชาวสยาม คนคริสเตียนพื้นเมือง ชาวเขมร มอญ มลายูจากคาบสมุทรมะลายู และพวกชาวลาว **The Singapore Chronicle** ได้ระบุว่า มีประชากร 150,000 คน ซึ่งอาจเป็นการพูดเกินความจริง ผู้อยู่อาศัยจำนวนมากเกือบครึ่งหนึ่งเป็นคนจีน

เกี่ยวกับจำนวนประชากรของกรุงเทพฯ เฟรเดอริค อาร์เธอร์ นีล ได้บันทึกไว้ว่า มีคนอยู่ในเรือนแพทั้งหมดประมาณ ๓๕๐,๐๐๐ คน เป็นคนจีน ๖,๐๐๐ คน พม่า ๒๐,๐๐๐ คน อาหรับและอินเดีย ๒๐,๐๐๐ คน เป็นคนสยามแท้ๆ ประมาณ ๓๔๐,๐๐๐ คน^๑

บันทึกของปาลเลกัวซ์ ได้กล่าวถึงจำนวนประชากรของบางกอกว่ามี ๔๐๐,๐๐๐ คน เปรียบเทียบกับจำนวนประชากรตามหลักฐานที่เอกอัครราชทูตอังกฤษและอเมริกันซึ่งเดินทางมายังสยามหลายครั้งได้ทำไว้ว่า มีชาวจีนที่ผูกปี ๒๐๐,๐๐๐ คน ชาวไทย ๑๒๐,๒๐๐ คน ชาวโคแชนจีน หรือญวน ๑๒๐,๐๐๐ คน ชาวเขมร ๑๐,๐๐๐ คน ชาวมอญ ๑๕,๐๐๐ คน ชาวลาว ๒๕,๐๐๐ คน ชาวพม่า

^๑ เฟรเดอริค อาร์เธอร์ นีล, *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ* ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๔, ๒๘.

๓,๐๐๐ คน ชาวมลายู ๑๕,๐๐๐ คน ชาวคริสต์ต่างนิกาย ๔,๐๐๐ คน รวม ๔๐๔,๐๐๐ คน^๙

ข้อมูลเหล่านี้มาจากข้อมูลที่น่าสงสัย เพราะยังไม่มีทะเบียนราษฎรที่แน่นอน ยืนยัน สิ่งที่ข้าราชการไทยบอกแก่ฝรั่งว่ามาจากบัญชีไพร่มีมากเกินไปมาก ทั้งนี้ เพื่อให้ฝรั่งได้ประทับใจ ดังนั้น จึงได้ภาพเพียงประมาณการณ์และภาพสัดส่วนองค์ประชากรกลุ่มต่างๆ

๒.๖ การทำมาหากิน

พินเลย์สันได้กล่าวถึงอาชีพการค้าในกรุงเทพฯ ว่าส่วนใหญ่ชาวจีนเป็นผู้ประกอบการ “ร้านค้าใหญ่ๆ หรือที่มีสินค้าราคาแพงที่สุดตั้งอยู่ในเรือนแพริมฝั่งน้ำนั้นของเรือนแพเหล่านี้ คนจีนครอบครองเสียเกือบทั้งหมด” ชาวจีนจึงเป็นกลุ่มคนที่มีความมั่งคั่ง และเขายังกล่าวถึงอาชีพช่างฝีมือ ซึ่งถือว่าเป็นอาชีพที่ชาวจีนเป็นผู้ประกอบการรายหลัก ได้แก่ ช่างตีบุก ช่างเหล็ก ช่างทำหนัง และช่างหัตถกรรม

หากเป็นช่างฝีมือเพียงพวกเดียวของสถานที่นี้ด้วยอาชีพที่สำคัญที่สุดคือช่างตีบุก ช่างเหล็ก และทำหนัง หัตถกรรมจากตีบุกมีอยู่มากจริงๆ และเครื่องใช้ที่ทำขึ้นมาถูกขัดจนสว่างใสมีรูปทรงสวยงามมาก ทำให้ร้านที่ขายดูเรียบร้อยอย่างที่สุดจากเครื่องของขณะที่เอามาแสดงให้ดู ถ้าหากไม่ได้เป็นเพราะเป็นศูนย์รวมการค้าเครื่องหนัง คนอาจเข้าใจว่าสถานที่เหล่านี้เป็นร้านช่างเงินเสียก็ได้ อาชีพทั้งสองนั้นอาจทำร่วมอยู่ในร้านเดียวกันและโดยคนคนเดียวกันด้วยซ้ำ การเตรียมหนังสัตว์ทำกันมากมิใช่เพื่อทำรองเท้าซึ่งไม่ค่อยใช้กันแต่เพื่อทำผืนหนังหุ้มและหมอนต่างๆ และเพื่อส่งออกไปเมืองจีน หลังจากนวดแล้ว แผ่นหนังจะถูกย้อมแดงด้วยเปลือกไม้ชนิดหนึ่งซึ่งอยู่ในตระกูลไม้ดอกเหลือง หนังสัตว์ที่ใช้ส่วนมากเป็นหนังวัวซึ่งมีจำนวนมากที่สุด นอกจากหนังวัวยังใช้หนังวัวและหนังควายในสถานที่นี้มีหนึ่งหรือสองรายประกอบหัตถกรรมทำกระถางเหล็กหล่อ ซึ่งผู้ทำก็คือคนจีนอยู่ดี กระบวนการทำง่ายมากและสิ่งที่ผลิตได้ขายไปในราคาค่อนข้างถูก

^๙ มงเซเยอร์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม, ๕๓ - ๕๔.

ด้วยหัตถกรรมและการค้าอื่นๆ”

รายงานใน **The Singapore Chronicle** ได้กล่าวถึงบางกอกว่า เป็นหนึ่งในเมืองการค้าที่ใหญ่ที่สุดในเอเชีย ในช่วงเดือนมีนาคมถึงมิถุนายนจะมีเรือสินค้าเดินทางเข้ามาค้าขายอย่างคับคั่ง

บางกอกเป็นหนึ่งในเมืองการค้าของชนพื้นเมืองที่ใหญ่ที่สุดของเอเชีย จากเดือนมีนาคมถึงมิถุนายนแม่น้ำคราคล่าไปด้วยเรือสำเภาไม่น้อยกว่า ๑๐๐ ลำ ทุกประเภทเกินกว่าจะบรรยายได้ บางลำก็ใหญ่มาก ซึ่งค้าขายกับเมืองเรือต่างๆ ของจีนและเมืองท่าอีก ๕๐ ถึง ๖๐ แห่งในหมู่เกาะมลายู พวกค้าภายในก็มีจำนวนมากเท่าที่เห็นจากแม่น้ำ สาขาต่างๆ ของแม่น้ำ และลำคลอง ซึ่งตัดผ่านลุ่มแม่น้ำออกไปหลายเส้นทางซึ่งเชื่อมมาถึงเมืองหลวง แม่น้ำและลำคลองเหล่านี้เต็มไปด้วยเรือบรรทุกเกลือ ผ้าย พริกไทย น้ำตาลและสินค้าอื่นๆ และยังเต็มไปด้วยแพไม้สัก ไม้ฟาง และไม้แดง

๒.๓/ สรุป

ข้อมูลเอกสารชั้นต้นของชาวตะวันตกในช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์มีอยู่ไม่มากนัก ข้อมูลจาก **The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin China in the year 1821–1822** ที่จอร์จ ฟินเลย์สันได้เขียนขึ้นและรายงานสภาพเมืองบางกอกใน **The Singapore Chronicle** มีความสำคัญในฐานะหลักฐานร่วมสมัยที่ไม่มีให้ศึกษาในเอกสารของไทยเอง อย่างน้อยก็ให้ภาพโดยรวมของเมืองหลวงสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ชาวต่างชาติได้เข้ามาพบเห็นแน่นอนว่า ข้อเขียนเหล่านี้มาจากชาวตะวันตกซึ่งถือว่าตนมีอารยธรรมสูงกว่าและเต็มไปด้วยอคติ แต่ถ้ามองข้ามข้อนั้นเสีย เราก็สามารถมองเห็นภาพของบางกอกหรือกรุงเทพมหานครซึ่งสื่อถึง “คลองกับคน” ไม่ใช่ “ถนนกับรถ” อย่างในปัจจุบัน เราเห็นภาพของเรือนแพสองฝั่งแม่น้ำ (ซึ่งยังคงมีอยู่บางส่วนในปัจจุบัน) กับยอดเจดีย์ทองที่เสียดฟ้า สิ่งเหล่านี้ถูกแทนที่ด้วยตึกสูงหลายสิบชั้น สิ่งที่ไม่ได้เปลี่ยนไปคือ การที่ชนหลายกลุ่มหลายชาติมาอยู่ด้วยกันที่บางกอกอย่างมีความสุขตามอัตภาพ และช่วยทำให้บางกอกของสมัยรัตนโกสินทร์มีสีสันในทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย

๓ สารวิพากษ์

๓.๑ The Singapore Chronicle

[คำนำ]

หลังจากเข้าครอบครองสิงคโปร์จากความคิดริเริ่มของเซอร์ แสตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ อังกฤษก็เริ่มพัฒนาให้เป็นนิคมที่เจริญรุ่งเรือง ส่งผลให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้นดังข้อเท็จจริงที่ว่า ในเดือนมิถุนายน ๑๘๑๙ (พ.ศ. ๒๓๖๒) มีประชากรจำนวน ๕,๐๐๐ คน แต่ในเดือนสิงหาคม ๑๘๒๐ (พ.ศ. ๒๓๖๓) จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งเท่าตัว

ในขั้นแรก เซอร์ แสตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ ขอเช่าสิงคโปร์โดยจ่ายค่าเช่า ๘,๐๐๐ ดอลลาร์ต่อปีแก่สุลต่านแห่งยะโฮร์ ตามสนธิสัญญาที่ทำกันในเดือนสิงหาคม ๑๘๒๔ (พ.ศ. ๒๓๖๗) สุลต่านตกลงโอนอธิปไตยของเกาะสิงคโปร์และเกาะเล็กเกาะน้อยที่อยู่ติดกันให้ขึ้นแก่อังกฤษ สิงคโปร์กลายเป็นดินแดนของอังกฤษซึ่งปกครองด้วยกฎระเบียบของอังกฤษในฐานะอาณานิคม และค่อยๆ กลายเป็นท่าเรือใหญ่ จำนวนของผู้คนที่เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นซึ่งส่วนใหญ่ใช้ภาษาอังกฤษ จึงมีการออกหนังสือพิมพ์อังกฤษหลายฉบับ หนึ่งในนั้นคือ **The Singapore Chronicle** ซึ่งสนใจในประเทศเพื่อนบ้าน เช่น สยาม เป็นต้น และได้พิมพ์บทความข้างล่างนี้

[คำแปล]

เมืองหลวงใหม่ของสยาม

บางกอกเมืองหลวงแห่งใหม่ของสยามตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาให้กับพม่าในปี ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐) บางกอกอยู่ห่างจากปากแม่น้ำประมาณ ๒๗ ไมล์ เส้นรุ้งที่ตั้งเมืองสังเกตจากตำแหน่งดวงดาวบนท้องฟ้าอยู่ที่ ๑๓ องศา ๕๘ ลิปดา ๓๐ พิลิปดาเหนือ และเส้นแวง จากการวัดอุปราดาของดาวพฤหัสบดีด้วยโครโนมิเตอร์ อยู่ที่ ๑๐๐ องศา ๓๔ ลิปดาทางตะวันออกของกรีนิช เมืองและเขตที่มีประชากรอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำ แต่ส่วนใหญ่จำนวนมากกว่ามากอยู่บนฝั่งซ้าย ปรากฏการณ์ล้อมรอบพระราชวังและสิ่งก่อสร้างสาธารณะตั้งอยู่ชิดฝั่งซ้ายแม่น้ำ และเป็นจุด

ที่ตั้งป้อมปราการของพวกเขาฝรั่งเศสในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ป้อมเป็นรูปแนวยาวขนานกัน มีส่วนที่ยาวที่สุดเรียดยาวไปตามลำคลอง มีกำแพงเตี้ยๆ ทำด้วยอิฐโบริกปูน และมีป้อมซึ่งไม่ได้ตั้งปืนใหญ่ แม้ว่ามีปืนอยู่ที่บริเวณในนั้นหลายกระบอก มีคลองสำหรับให้เรือสัญจรไปมาได้ แม้แต่ในช่วงน้ำล้นล้นรอบอยู่ทุกทิศทาง

ถ้าจะพูดถึงความแข็งแรงของป้อมปราการนี้ เห็นจะไม่มีความหมายแต่ประการใด เพราะกองทหารของยุโรปสามารถทำลายมันลงได้ในพริบตา หรือยิงทำลายได้จากปืนใหญ่ของเรืออย่างไม่ลำบากยากเย็นแต่ประการใด สิ่งก่อสร้างในบางกอก นอกเสียจากพระราชวังและอาคารใหญ่ๆ ในนั้น ล้วนเป็นกระท่อมมุงจากหลายหลังสร้างบนเสาไม้ปักอยู่ในแม่น้ำ แล้วก็มีวัดที่โน่นที่นี่ให้ได้เห็นยอดเยี่ยมที่สูงและทาบทองไว้อย่างสะดุดตา นอกจากนี้ ก็ยังมีเรือนแพจำนวนมาก ร้านค้าของคนจีนที่ทั่วๆ ไปแล้วดูเรียบร้อยผูกลอยไว้ริมฝั่งแม่น้ำนอกกำแพงวัง ประชากรจำนวนมากอาศัยอยู่อย่างถาวรในเรือซึ่งเป็นทั้งร้านค้าและที่เก็บทรัพย์สินสมบัติ พวกเราได้ยินมาว่าประชากรมีราว ๑๕๐,๐๐๐ คน แต่พวกเราคิดว่านี่เป็นการกล่าวเกินจริงไปมาก สถานที่นี้คึกคัก พลุกพล่านและมีจำนวนผู้คนมาก ซึ่งเขากล่าวกันว่าครึ่งหนึ่งเป็นชาวจีน เมืองบางกอกและบริเวณโดยรอบมีทั้งแม่น้ำ ลำประโดง และคลองตัดออกให้ไปมาได้นับร้อยทิศทาง พื้นแผ่นดินปลูกไม้ผลชิดติดกันไปหนาแน่นจนมองเหมือนเป็นป่าไป การติดต่อกันใช้เรือเป็นปกติ แต่ก็มีทางเท้าตัดผ่านเข้าไปในเมือง กับมีถนนหรือทางที่ศิลาหนึ่ง และก็เป็นเพียงสายเดียวเท่านั้น

ที่ตรงปากแม่น้ำนั้นกว้างประมาณ ๑ ไมล์ ห่างขึ้นไปอีกสองไมล์กว้างราว ๑,๖๐๐ หลา และที่เมืองหลวงกว้างไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ หลา ไม่มีอะไรวิเศษและสะดวกไปกว่าที่นี่ในเรื่องการเดินเรือ ไม่มีฝั่งทราย และน้อยครั้งที่จะพบบริเวณน้ำลึกน้อยกว่า ๗ วาจากปากหนึ่งไปยังอีกปากหนึ่ง ทำให้เรือขนาดใหญ่สามารถสัญจรเลียบชายฝั่งโดยที่ไม่จำเป็นต้องไปแขวนอยู่เหนือฝั่งได้

บางกอกเป็นหนึ่งในเมืองการค้าของชนพื้นเมืองที่ใหญ่ที่สุดของเอเชีย จากเดือนมีนาคมถึงมิถุนายนแม่น้ำคราล้ำไปด้วยเรือสำเภาไม่น้อยกว่า ๑๐๐ ลำ ทุกประเภทเกินกว่าจะบรรยายได้ บางลำก็ใหญ่มาก ซึ่งค้าขายกับเมืองเรือต่างๆ ของจีนและเมืองท่าอีก ๕๐ ถึง ๖๐ แห่งในหมู่เกาะมลายู พวกค้าภายในก็มีจำนวนมาก

เท่าที่เห็นจากแม่น้ำ สาขาต่างๆ ของแม่น้ำ และลำคลอง ซึ่งตัดผ่านลุ่มแม่น้ำ ออกไปหลายเส้นทางซึ่งเชื่อมมาถึงเมืองหลวง แม่น้ำและลำคลองเหล่านี้เต็มไปด้วยเรือบรรทุกเกลือ ผ้าย พริกไทย น้ำตาลและสินค้าอื่นๆ และยังเต็มไปด้วยแพไม้ ลัก ไม้ฟาง และไม้แดง

อากาศที่บางกอกดีต่อสุขภาพ แม้จะอยู่ในช่วงเดือนฤดูร้อนหรือฤดูใบไม้ร่วง เทอร์มิเตอร์อาจขึ้นสูงถึง ๙๖ องศา ในฤดูหนาวไม่เย็นมากเกินไปและอยู่อย่างสบาย วัตถุอุณหภูมิปกติได้ที่ ๗๒ องศา ที่บางกอกมีความสะดวกสบาย และสิ่งจำเป็นต่อการใช้ชีวิตอย่างเป็นสุขในเอเชีย หาได้นั้นเหมือนประเทศอื่นในตะวันออก เช่น ข้าวราคาถูกมากอย่างน่ามหัศจรรย์ ปลา สัตว์ปีก และหมูอุดมสมบูรณ์และสองอย่างสุดท้ายคุณภาพดีเลิศ ผลไม้มีหลากหลายชนิด จำนวนอุดมสมบูรณ์และดีเยี่ยมกว่าประเทศอื่นใดทางตะวันออก เพราะที่นี้เป็นที่รวมของผลไม้จีน เอเชียตะวันตก หมู่เกาะอินเดีย และอเมริกาใต้ เช่น ลิ้นจี่ ลิ้ม มะม่วง มังคุดทุเรียน และลับปะรด แต่ชาวยุโรปคนใดก็ตามสามารถพำนักในประเทศที่อุดมสมบูรณ์เช่นนั้นได้ ถึงจะไม่สะดวกบางประการ เช่น ไม่มีถนน หรือรถม้าให้นั่ง ผูกยุ้งมากมาย และภาพอันน่าเกลียดของการปกครองที่กดขี่ที่ก่อความชั่วร้ายเป็นกระบวนการกับความไม่สะดวกต่างๆ

The Singapore Chronicle

ฉบับวันที่ ๓ มีนาคม ๑๘๒๕ (พ.ศ.๒๓๖๘)

๓.๒ The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin

China in the year 1821 – 1822 by George Finlayson

(ส่วนที่เกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ)

17 มิถุนายน

เวลาได้ผ่านไปพอสมควรแล้วหลังจากพวกเรามาถึงบางกอก ซึ่งพอที่จะทำให้เราได้คุ้นเคยกับเมืองและสภาพแวดล้อมบ้าง ออกจะเป็นเคราะห์ร้ายที่ข้าพเจ้าเกิดเป็นไข้บ้างเล็กน้อยระหว่างเดินทางจากชายฝั่งบอร์เนียวมายังชายฝั่ง

กัมพูชา แล้วมีอาการปวดบวมตามมาซึ่งทำให้ทรุดอยู่หลายครั้งขนาดที่ข้าพเจ้าต้องพักอยู่ที่บ้านเป็นส่วนใหญ่ กระนั้นก็ตามความใฝ่รู้ในวิชาทำให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนความล่าช้าและความน่าเบื่อให้เป็นประโยชน์ได้เล็กน้อย การได้ไปเยี่ยมเยือนบางกอกสามสี่หนคือทั้งหมดที่เราทำได้สำเร็จ

ภูมิสถานของที่นั่นเอื้อให้เดินหรือท่องเที่ยวในทิศใดก็ตามได้น้อย คือ สามารถผ่านไปได้เพียงหนึ่งหรือสองไมล์เท่านั้น ความพยายามทั้งหมดที่จะขอเดินทางลึกเข้าไปภายในหรือแม้กระทั่งไปอยู่ชุกก็ถูกจับตามองด้วยความระแวง คำขออนุญาตของเราได้รับการปายเปียงอย่างระมัดระวังแม้ว่าจะไม่ได้ปฏิเสธตรงๆ เมื่อเป็นดังนี้ เราจึงรู้เพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับเกษตรกรรมของบ้านเมืองหรือสภาพของชาวนา เท่าที่สนทนาอยู่บ่อยๆ กับชาวพื้นเมืองที่พอเชื่อได้บางคนประกอบกับถิ่นที่เราได้เห็นอยู่บ้างเป็นครั้งคราว ทำให้เราพอเข้าใจอุปนิสัยของผู้คน ข้าพเจ้ากฎหมาย ศาสนาและอื่นๆ อยู่บ้าง

บางกอก ในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักร สมควรที่จะได้รับการกล่าวถึงเป็นอย่างยิ่ง เมืองนี้เพิ่งจะมาเป็นเมืองหลวงในสมัยใหม่นี้เอง เนื่องจากพระยาตากได้เลือกมาเอาที่นี้ไม่ที่มั่นในการปกครอง ก่อนรัชกาลพระองค์สถานที่นี้มีความสำคัญน้อย และที่เป็นที่รู้จักกันดีเพราะอุดมสมบูรณ์ด้วยผลหมากรากไม้ซึ่งถูกส่งต่อไปที่อยุธยาที่เป็นเมืองจำนวนมาก

การที่พวกพม่ายึดได้และปล้นเมืองหลวงเก่าแก่นั้น กับเหตุวิบัติที่ตามมาทำให้ผู้คนทอดทิ้งเมืองนั้นไป พระยาตากซึ่งได้รวบรวมพวกที่สัดพลัดขวัญเสียเข้ามาเป็นพวกจนในไม่ช้านานก็ทรงอยู่ในฐานะที่จะสถาปนาเมืองใหม่ได้ ที่ตั้งของบางกอกมีข้อได้เปรียบอยุธยาหลายประการ ทรงสร้างปรางการทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ทั้งกำแพงปรางการและกำแพงพระราชวังของพระองค์ซึ่งถ้าพอจะเรียกอาคารที่ทรุดโทรมน่าสังเวชดังกล่าวด้วยคำนั้นได้ ยังมองเป็นอยู่ถึงทุกวันนี้ ชัยชนะของพระยาตากในการสู้รบกับพม่า ทำให้มีพระราชดำริที่จะตั้งบางกอกเป็นเมืองหลวงนับตั้งแต่นั้นมา บางกอกสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ผู้สืบทอดอำนาจจากพระยาตากจึงได้มีความคิดที่จะขยายเมืองออกไป พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาได้ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียรขึ้นหลายองค์ ตลอดจนสิ่งก่อสร้างสาธารณะอื่นๆ แต่อาคารที่สร้างอย่างระมัดระวังด้วยวิชาช่างที่วิจิตรบรรจง คือ พระเจดีย์ที่เห็นกันเป็นปกติใน

รูปทรงแหลมเรียวขึ้นไปและเป็นสнопของพระพุทธรเจ้า

พระราชวังหลวงของพระเจ้าแผ่นดินรัชกาลปัจจุบันตั้งอยู่ชายฝั่งซ้ายแม่น้ำ
แทบตรงข้ามกับพระราชวังเดิมของพระยาตาก โดยอยู่บนเกาะซึ่งยาวราวสองหรือ
สามไมล์แม่น้ำแนวกว้างจะไม่มากนัก พระราชวังหลวงมีกำแพงล้อมรอบบางส่วน
ค่อนข้างสูงทีเดียว มีปราการที่ไม่น่าแยแสณคอยู่ที่พื้นบ้างที่นี้บ้างกับประตูมากมาย
ทั้งที่ออกสู่แม่น้ำและใบแต่ละด้าน ทั้งพระเจ้าแผ่นดินและเสนาบดีทั้งหลายประทับ
และอาศัยอยู่ในพื้นที่ตรงนี้ ผู้คนที่สังกัดราชสำนักมีจำนวนมากและอาศัยอยู่ใน
บริเวณนี้เช่นกันในกระท่อมมุงจากที่ดูโหลมๆ ความจริงแล้วมีความต่างกันเพียง
เล็กน้อยระหว่างสถานที่นี้กับส่วนอื่นๆ ของพระนคร ยกเว้นเพียงว่าจะเห็นคนจีน
น้อยคนอาศัยที่นี่และร้านรวงต่างๆ ก็ด้อยกว่า อย่างไรก็ตาม บริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่
ในขอบเขตกำแพงเป็นที่ดินเปล่า หนองน้ำและสวนผลไม้

ตัวเมืองต่อเนื่องไปกับพระราชวังหลวง โดยขยายไปทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำ
ยาวราวสามหรือสี่ไมล์ เขตเมืองส่วนใหญ่อยู่บนฝั่งซ้าย และบริเวณที่มีคนมาก
ที่สุดและมั่งคั่งที่สุดอยู่เกือบตรงข้ามกับบ้านพระคลัง เพียงแต่อยู่ต่ำลงไปกว่า
เล็กน้อย เมืองนี้สร้างด้วยไม้ทั้งหมด ปราสาทราชมณเฑียรของพระมหากษัตริย์
อารามและบ้านของข้าราชการผู้ใหญ่บางคนเท่านั้นที่ก่ออิฐหรือมีกำแพงดิน
อากาศที่ไม่รุนแรง วัสดุก่อสร้างที่ถูกละทิ้งที่ขุดขึ้นที่ชาวพื้นเมืองมีน้อย ทำให้พวกเขา
ไม่ใส่ใจใจกับการลุ่มของเพลิง เขามองเศษซากความหายนะที่เกิดจาก
เพลิงอย่างไม่แยแสเลย ด้วยเหตุที่ว่าตัวเมืองขยายออกไปมากตามแนวแม่น้ำ จึงทำ
ให้ดูเหมือนว่าบางกอกเป็นเมืองกว้างขวางใหญ่โตซึ่งหาได้เป็นดั่งนั้นไม่

อาจกล่าวได้ว่า ชาวสยามมีนิสัยใจคอชอบอยู่กับน้ำ บ้านเมืองจึงไม่เคยอยู่
ห่างจากริมฝั่งน้ำเกินหนึ่งหรือสองร้อยหลา บ้านส่วนใหญ่ยังสร้างอยู่บนแพไม้ไผ่
ผูกติดอยู่กับริมฝั่ง บ้านที่ไม่ได้ลอยอยู่ก็สร้างบนเสาเรือนที่ปักอยู่ในพื้นโคลนและ
ยกระดับเหนือฝั่ง เป็นการป้องกันที่จำเป็นในยามน้ำขึ้นลงแต่ละวันและน้ำหลาก
ประจำปีซึ่งประเภทนี้เผชิญอยู่ พวกเขาพูดว่าถนนมีน้อยสาย ซึ่งข้าพเจ้าจักพูดว่า
ไม่มีถนนหรือแม้แต่ทางเดินเท้าก็ตาม แต่ละบ้านไม่ว่าเป็นแพลอยได้หรือไม่ต่างมี
เรือผูกติดอยู่ เป็นเรือลำเล็กยกเว้นแต่โดยทางน้ำและเหตุนี้เองแขนของชายและ
หญิงจึงล่าช้าจากการพายเรือเป็นประจำ

บางกอกมีถนนเพียงไม่กี่สายของเมืองที่สามารถเดินเท้าผ่านได้เฉพาะในฤดูแล้ง อย่างไรก็ตาม ร้านค้าใหญ่ๆ หรือที่มีสินค้าราคาแพงที่สุดก็ตั้งอยู่ในเรือนแพริมฝั่งน้ำนั้นของเรือนแพเหล่านี้คนจีนครอบครองเสียเกือบทั้งหมด ในส่วนต่างๆ ที่คับคั่งที่สุดของเมืองพวกคนจีนดูเหมือนว่ามีถึงสองสามของจำนวนประชากรทั้งหมด และถ้าจะอนุมานเอาจากสิ่งที่เห็นเคลื่อนไหวขึ้นลงตลอดจากซ้ายยาม ซึ่งทำให้เกิดฉากที่มีชีวิตชีวา คนจีนก็ยังมีสัดส่วนมากกว่าอยู่ดี เอกภาพที่สำคัญที่สุดในการมองบ้านเรือนเหล่านี้ คือ ยอดเจดีย์ที่งดงามที่โน่นที่นี้ที่เต็มชีวิตชีวาแก่สิ่งที่มองเห็น และเจดีย์เหล่านี้เองที่เป็นเพียงเครื่องประดับประดาอย่างเดียวที่ทำให้เกิดภาพอย่างที่มองเห็นเพราะลำพังสถาปัตยกรรมที่แสดงออกมาในการวัดถุและราชมณเฑียรคงยากที่จะมองได้เหมือนที่เป็นอยู่

เรื่องเกี่ยวกับเรือนแพที่มีลักษณะเฉพาะยิ่งกว่านั้นได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว คือ เรือนแพทุกหลังเหมือนกับสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ในสภาพที่นี้มีเพียงชั้นเดียวโดยทั่วไปแล้วเรือนดูเรียบร้อยดี ส่วนใหญ่มุงด้วยใบจาก แต่บางครั้งมุงด้วยกระเบื้อง แบ่งออกเป็นหลายห้องเล็กๆ ซึ่งพวกคนจีนสงวนส่วนกลางของบ้านสำหรับเทพรักษาเรือน ส่วนที่เป็นร้านค้าอยู่ข้างหนึ่งของตัวเรือนซึ่งจะปิดในยามค่ำคืนและใช้เป็นห้องนอน เนื้อที่เรือนทั้งหลังใช้อย่างประหยัดที่สุดแม้แต่ชายเรือนแคบๆ ด้านหน้าซึ่งเขาโอบงน้ำหรือกระถางสมุนไพรและไม้ประดับกับมัตผืนมาวางไว้ด้วยกัน พวกเขามีอุปนิสัยชินกับชีวิตทางน้ำมากขนาดที่ว่าไม่รู้สึกรู้ว่าตนประสบกับความสะดวกเลย ฝาเรือนและพื้นทำด้วยแผ่นกระดาน หากพิจารณาถึงสภาพอากาศแล้ว ก็ถือว่าเรือนที่สร้างในลักษณะดังกล่าวสามารถเป็นที่พักพิงที่สะดวกสบายมาก เรือนของพวกไพร่มองดูน่าสังเวช ไม่ผิดกันกับเรือนในตลาดทั่วไปในอินเดีย เรือนชาวจีนโดยทั่วไปแล้วดูเรียบร้อยและอยู่สบายกว่า

พวกจีนเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นพ่อค้ากลุ่มหลัก หากเป็นช่างฝีมือเพียงพวกเดียวของสถานที่นี้ด้วยอาชีพที่สำคัญที่สุดคือ ช่างตีบุก ช่างเหล็ก และทำหนัง หัตถกรรมจากตีบุกมีอยู่มากจริง ๆ และเครื่องใช้ที่ทำขึ้นมาถูกขัดจนสว่างใสมีรูปทรงสวยงามมาก ทำให้ร้านที่ขายดูเรียบร้อยอย่างที่สุดจากเครื่องของของที่แสดง ถ้าหากไม่ได้เป็นเพราะเป็นศูนย์รวมการค้าเครื่องหนัง คนอาจเข้าใจว่าสถานที่เหล่านี้เป็นร้านช่างเงินเสียก็ได้ อาชีพทั้งสองนั้นอาจทำร่วมอยู่ในร้านเดียวกันและโดยคน

คนเดียวกันด้วยซ้ำ การเตรียมหนังสือทำกันมากมิมิใช้เพื่อทำรองเท้าซึ่งไม่ค่อยใช้กันแต่เพื่อทำผืนหนังหุ้มและหมอนต่างๆ และเพื่อส่งออกไปเมืองจีน หลังจากนวดแล้ว แผ่นหนังจะถูกย้อมแดงด้วยเปลือกไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งอยู่ในตระกูลไม้ดอกเหลือง หนังสือที่ทำใช้ส่วนมากเป็นหนังสือหนังซึ่งมีจำนวนมากที่สุด นอกจากหนังสือหนังยังใช้หนังวัวและหนังควาย ในสถานที่นี้มีหนึ่งหรือสองรายประกอบหัตถกรรมทำกระถางเหล็กหล่อ ซึ่งผู้ทำก็คือคนจีนอยู่ดี กระบวนการทำงานมากและสิ่งที่ผลิตได้ขายไปในราคาค่อนข้างถูก ด้วยหัตถกรรมและการค้าอื่นๆ คนจีนดำรงชีวิตด้วยรายได้ดีและด้วยเหตุนี้ สามารถซื้อหาอาหารได้มากกว่าชาวพื้นเมือง ซ้ำยังมีการไต่ถามพวกเขาใช้แรงงานในกลุ่มไพร่ว่า พวกเขาใช้ชีวิตที่ดีกว่าอัศวินหาเสนาบดีของประเทศเสียอีก กระนั้นก็ตาม อาหารของพวกเขาที่มักขาดความพิถีพิถันและเป็นมันฉ่อง หมูคืออาหารหลักและอาหารโปรดของพวกเขา เขาคิดว่ารสชาติลดน้อยลงถ้าเทียบน้ำมัน ผักที่นำขึ้นโต๊ะไม่เคยเลยที่จะฟองอยู่บนทะเลไข่มันดังนั้นชาวจีนไม่ว่าใครก็ตามหมดเงินไปกับการกินซึ่งในสัปดาห์หนึ่งมากกว่าชาวสยามใช้จ่ายสองหรือสามเดือน ทั้งนี้เพราะความขยันขันแข็งที่เหมือนว่าทำให้เขาใช้ชีวิตอย่างนั้นได้

อาหารชาวสยามประกอบด้วยข้าวซึ่งกินกับของกินอย่างหนึ่ง เรียกว่า บาระช่องหรือน้ำพริก ซึ่งประสมขึ้นมาอย่างประหลาดจากของที่มีรสและน่าขยะแขยงแต่โดยทั่วไปไม่มีใครเคยคิดจะกินอาหารโดยที่จะกินบ้าง ศาสนานั้นสร้างแนวกันที่อ่อนแอต่อด้านความอยากที่จะกินอาหารที่ทำจากเนื้อสัตว์ชาวสยามสามารถลดความรู้สึกผิดในกรณีเช่นนี้ได้ พวกเขาคิดว่า ทำตามคำสอนของศาสนาเมื่อใดก็ตามที่เขาไม่ได้ลงมือฆ่าสัตว์เสียเอง พวกเขาไม่ลังเลที่จะซื้อปลา สัตว์ปีกหรือสัตว์อื่นๆ ที่ยังเป็นๆ อยู่ในตลาด โดยหวังให้ผู้ขายฆ่ามันก่อนที่จะส่งให้ด้วยความพึงพอใจว่ากรรมจากการฆ่าตกแก่ฝ่ายหลัง ความศรัทธาในศาสนาของพวกเขาบางครั้งก็ไปไกลถึงขนาดที่ว่า ซื้อปลาที่มีชีวิตอยู่เพื่อปล่อยมันไปอีกครั้งหนึ่งบ่อยครั้งที่เดียว พระเจ้าแผ่นดินทรงโปรดสัตว์โดยปล่อยปลาไปทั้งหมดในบางวันที่สำคัญทางศาสนา กระนั้นก็ตามพระองค์มีพระราชกฤษฎีกาในการที่จะให้ใครจับปลาก็ได้ถ้าประมูลได้สูงสุด และนี่เป็นที่มาของรายได้จำนวนมากในแต่ละปีอย่างไรก็ดี ชาวสยามดูพิถีพิถันในการกินมากกว่า และไม่ปล่อยเข้าไปในเรื่องการกิน

เหมือนชาวจีน

ถ้าไม่พูดถึงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์กับพระเจดีย์แล้ว เราจะไม่ค่อยได้เห็นความวิจิตรบรรจงจากลักษณะของอาคารราชการทั่วไป พระราชมณเฑียรแต่ละองค์ไม่ใหญ่โตนัก นิยมทำแบบจีนมีหลังคากระเบื้องที่ลดหลั่นลงมาสามหรือสี่ชั้น ซึ่งบางครั้งไปบรรจบอยู่ที่ยอดแหลม ซึ่งสะดุดตาด้วยความที่มีอยู่อันเดียวมากกว่า เพราะความสวยงาม ส่วนพระราชวังหลวงนั้นหลังคาคลุมด้วยกระเบื้องดินเผา

วัดวาอารามหลายแห่งกินพื้นที่มาก วัดเหล่านี้ตั้งอยู่บนที่ยกสูงและทำเลดีที่สุดมีกำแพงอิฐและรั้วไผ่ล้อมรอบ ภายในเขตที่ล้อมรอบนี้มีแนวสิ่งก่อสร้างเป็นเส้นตรง อาคารเหล่านี้กว้างขวาง มีเพดานสูงประกอบด้วยประตูและหน้าต่างหลายบาน ทั้งด้านในและด้านนอกติดเครื่องประดับประดาที่ละเอียดลออและมากมายหลายลวดลาย ส่วนปลายสุดหาใช้ส่วนข้างของอาคารที่ได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างระมัดระวังที่สุด พานทาบทอง กระจกแก้วชิ้นเล็กชิ้นน้อย โองจีนสิ่งต่างๆ ที่โบกติดพื้นคือวัสดุที่ใช้ทั่วไป พื้นอาคารยกสูงกว่าพื้นดินระดับปกติหลายฟุตและปูกระดานซึ่งคลุมด้วยเสื่อสาด

เรื่องราวอันน่าอัศจรรย์ของเทพกรรมสินดูที่เหลวไหลว่าด้วยเรื่องกำเนิดของปวงเทพปรากฏอยู่ในผนังด้านใน จินตนาการที่เตลิดเปิดเปิงของศิลปะนั้นชักนำมือของช่างแต้มให้เขียนไป กระนั้นก็ดี จะโดยเหตุบังเอิญหรือไม่ก็ตาม เขาวาดภาพตรงนั้นตรงนี้หรือบางครั้งก็ออกแบบลวดลายด้วยจิตวิญญาณและตามความเป็นจริงแล้วควรค่าแก่เรื่องอื่นๆ ที่ดีกว่า แม้ว่าการเขียนตามทำนองนี้จะเป็นที่ต้องการมาก โดยที่มีลักษณะเฉพาะและน่าทึ่ง แต่ศิลปะที่เกิดจากศรัทธาในภาพไม่เพียงแต่จะยังคงอยู่ต่อไปกับพวกเขาอย่างพินๆ แต่ฝีมือฝีมือจะดีขึ้นไปในระดับกว่านี้ หากเป็นไปได้ ถ้าเป็นอย่างที่หลายคนเชื่อว่า เอเซียเป็นผู้ให้กำเนิดศิลปะประสพการณ์ที่ผ่านมาหลายชั่วอายุคนหาได้แสดงว่าคนเอเซียจะนำพาศิลปะไปสู่ความสมบูรณ์ได้

ณ ที่นี้เองที่ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นภาพอนาจารเป็นครั้งแรกในโบสถ์ที่สร้างอุทิศถวายแก่พระพุทธเจ้า ถ้าเป็นในลังกาภาพเขียนเหล่านี้จะถูกลมองว่าเป็นเรื่องขัดกับศาสนา พวกเราชาวจีนที่ได้พบภาพวาดสตรีฝรั่งเศสในชุดชนบทที่เขียนอย่างหยาบๆ แขนงอยู่ในโบสถ์ที่สวยงามมากแห่งหนึ่ง

ที่ปลายโบสถ์ด้านหนึ่ง มีแท่นบูชาสูงซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปพระองค์โตอยู่ รายล้อมไปด้วยพระพุทธรูปพระสาวก รูปปั้นรูปหนึ่งเป็นของพระมหากษัตริย์ที่สวรรคตไปแล้ว มีลักษณะแตกต่างออกไปตรงพระมาลาที่เป็นกรวยสูง พระวรกายที่แปลกออกไปและเครื่องทรงที่มากมาย โดยพระพุทธรูปมีเศียรพระพักตร์ออกข้างจะเป็นพวกตารุตารุ โดยเฉพาอย่างยิ่ง พระเนตรเหมือนคนชาตินั้น พระพุทธรูปมักถูกคลุมด้วยผ้ากะรุ้งกะริงหรือกระดาศที่แขวนห้อยรูปเหนือเศียรหรือมีผ้าลู่ๆ ห้อยองค์พระพุทธรูปอยู่ เพราะเชื่อว่าเป็นการแสดงความศรัทธาที่จะตกแต่งพระพุทธรูปอย่างนั้น ทั้งที่พระพุทธรูปห่มทองและโดยทั่วไปหล่อมาอย่างดี แต่กลับไปแปลงเสียให้ดูน่าสังเวช นับเป็นการยากที่จะมั่นใจได้ว่า มีพระพุทธรูปอยู่จำนวนเท่าใด พระพุทธรูปตั้งให้บูชาอยู่บนแท่นเต็มไปหมด มีทุกขนาดตั้งแต่นิ้วหนึ่งถึง ๓๐ ฟุต ตรงลานข้างนอกโบสถ์มีพระพุทธรูปประดิษฐานมากยิ่งขึ้นไปอีก การจัดตั้งระเบียบอย่างที่พบในพระอารามที่เรียกว่าวัดเชตุพนฯ ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของวัดที่เหลือทั้งหมด

พระอารามนั้นประกอบด้วยโบสถ์วิหาร พระเจดีย์และอาคารที่จัดแยกให้แก่พระภิกษุ ล้อมเป็นบริเวณอยู่ เป็นสี่เหลี่ยมยาวด้านละหนึ่งไมล์ โบสถ์หรือวิหารใหญ่ๆ ยังมีระเบียบเดินล้อมรอบที่เปิดหน้าสู่พระวิหาร ระเบียบดังนี้กว้างราว ๑๒ ถึง ๑๕ ฟุต พื้นปูเรียบอย่างดี ชิดไปกำแพงด้านในระเบียงคด เขาทำแท่นปูนขยายไปโดยรอบพระอุโบสถ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปิดทองซึ่งใหญ่กว่าคนจริงและตั้งไว้ชิดกันมาก ส่วนใหญ่ของพระพุทธรูปทำด้วยเหล็กหล่อ บางองค์ทำด้วยสำริด บางองค์ทำด้วยไม้หรือปูน ทั้งหมดอยู่ในรูปพิมพ์เดียวกันอย่างไม่มีผิดเพี้ยน ดังนั้น เราจึงมองพระพุทธรูปเหล่านี้ไปโดยกวาดตาเพียงครั้งเดียว ในช่องทางเดินที่ไม่สะดุดตานักนั้น เป็นที่รวมของบรรดารูปปั้นดินเหนียวหรือไม้จำนวนมากมายับไม่ถ้วน รูปปั้นเหล่านี้มีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างรวดเร็วจนดูเหมือนว่าพระภิกษุในบางครั้งก็ต้องทำลายให้เหลือจำนวนน้อยลง

จากที่ได้กล่าวไปแล้ว เห็นได้ว่าการทำพระพุทธรูปขึ้นมามาก ค่าใช้จ่ายในการทำ()พระพุทธรูปคงต้องสูงมากๆ เพราะทุกองค์ต้องปิดทองทั้งนั้น พระพุทธรูปบางองค์ใหญ่โตมาก ในโบสถ์นี้มีอยู่องค์หนึ่งสูงเกือบ ๓๐ ฟุต คนเฝ้าวัดได้พยายามให้เราเชื่อให้ได้ว่า พระองค์ดังกล่าวหล่อด้วยทองแดงแต่เพียงแต่ใช้มีด

พิสูจน์ก็พบว่าทำด้วยไม้ในชิ้นส่วนต่างๆ พระพุทธรูปนี้สูงตรงและอยู่ในท่าประทับยืนอยู่เพียงองค์เดียวในอาคารซึ่งสร้างขึ้นมาคลุมไว้ ปางพระพุทธรูปที่นิยมทำกันคือปางนั่งขัดสมาธิเพชร ปางอื่นๆ ก็มีเช่น ปางไสยาสน์บนหมอนในท่าเข้าสมาธิเช่นกัน ชาวลังกาทำกันเฉพาะสามปางที่ว่านี้เท่านั้น ที่เมืองสยามเขานิยมทำพระพุทธรองค์ในปางไสยาสน์ ข้าพเจ้าฟังมาว่ายังมีการหล่อพระพุทธรูปปางนิพานอีกด้วย

การจัดระเบียบวัดที่เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เกือบจะไม่ได้สังเกตเห็นกัน กฎีสงฆ์นั้นดูสะอาดสะอ้าน เรียบร้อย กว้างขวางและสะดวกสบายดี โดยไม่มีเครื่องประดับตกแต่งหรือสิ่งที่เกินความจำเป็นใดๆ

พระเจดีย์ของวัดพระเชตุพนฯ ถือว่าสวยที่สุดเ็นบางกอกและเป็นทีละดูดีด้วยเหตุที่มีสถาปัตยกรรมอันงดงามยิ่ง

พระเจดีย์หรือที่ชาวพุทธลังกาเรียกว่า คัพพะ คือ สิ่งก่อสร้างถึอบนที่บซึ่งไม่มีช่องเปิดหรือทางออกแต่อย่างใด แม้จะสร้างใหญ่โตอย่างไรก็ตาม โดยปกติแล้วจะสร้างพระเจดีย์ใกล้โบสถ์หรือวิหาร แต่องค์พระเจดีย์ก็เป็นสถานที่สำหรับกราบไหว้ โดยแยกไปต่างหากจากโบสถ์วิหาร ตั้งแต่แรกเริ่มพระเจดีย์ดูเหมือนเกี่ยวข้องกับสุสาน และได้แปรเปลี่ยนไปเป็นเจดีย์เพื่อให้รำลึกถึงพระพุทธเจ้าหรือการเสด็จปรินิพานของพระองค์ ในปัจจุบันนี้ ยุโรปเชื่อกันว่าเจดีย์ที่ประดับตกแต่งเหล่านี้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยเฉพาะเจดีย์ที่วัดพระเชตุพนฯ นี้ ซึ่งดูงดงามไปรุ่งอีกสบายตา ส่วนล่างเจดีย์นี้ชั้นเจดีย์ย่อมุมสิบสองซึ่งค่อยๆ สอดขึ้นไปเป็นลำดับเกือบจะครึ่งหนึ่งของความสูงทั้งหมดแล้วขึ้นไปต่อกับยอดเจดีย์ที่เรียวงามเสียบขึ้นไป และตกแต่งด้วยบัวกลุ่ม ซึ่งหล่อเป็นทรงกลมมากมาย เครื่องประดับเล็กๆ น้อยๆ มีมากและตอนถึงยอดสูงสุดมีลูกแก้วกลมหรือหยดน้ำค้างประดับอยู่ ความสูงของเจดีย์นั้นดูเหมือนจะราว ๒๕๐ ฟุต จากพื้นดิน เจดีย์เล็กๆ ประเทนี้เห็นอยู่ทั่วไปในวัดทุกแห่งโดยทั่วไปจะสร้างบนฐานสองเหลี่ยมหรือบางครั้งอาจเป็นสิบแปดเหลี่ยม

พวกเราไม่มีข้อมูลที่ถูกต้องที่จะบอกว่าบางกอกมีจำนวนประชากรเท่าใด เขาพูดกันว่ามีชาวจีนอยู่ครึ่งหนึ่งของทั้งหมด ส่วนที่เหลือมีชาวสยาม คนคริสเตียนพื้นเมือง ชาวเขมร พวกมอญ มลายู จากคาบสมุทรมและพวกลาว พวกเขาค้าย

บ้านเรือนอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของเมืองแยกจากกันและคบหาสมาคมเพียงกับพวกตนเองเท่านั้น

บรรณานุกรม

George Finlayson, *The Mission to Siam and Hue the Capital of Cochin China in the Year 1821 – 1822*, London: John Murray, Albermarle-Street, 1826

คณะกรรมการประวัติศาสตร์. *The Singapore Chronicle : Foreign Records on the Bangkok Period up to 1932*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการประวัติศาสตร์สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๒๕.

ชมพูนุช นาศิริรักษ์. “ฝรั่งกับประเทศสยามสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” *วารสารประวัติศาสตร์* ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม – เมษายน ๒๕๒๕, ๑๐๓-๑๓๓.

เฟรดเดอริค อาร์เธอร์ นีล, *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๓-๒๓๘๔* แปลโดย ลินจง สุวรรณโกติน, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร ๒๕๒๕.

มงเซเยอร์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.

เอกสารลำดับที่ ๘๐
จดหมายเหตุอ็องรี มูโอด (Henri Mouhot) และ

เอกสารลำดับที่ ๘๑
จดหมายเหตุก็องต์ ลูโดวิค เดอ โบวัวร์
(Le Comte Ludovic de Beauvoir)

กรุงเทพฯ ในทัศนะนักเดินทางชาวฝรั่งเศส
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรรณิกา จรรย์แสง

๑ ความสำคัญของเอกสาร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ นั้น ตรงกับปี ค.ศ. ๑๘๕๑ เป็นช่วงที่มหาอำนาจอังกฤษ และฝรั่งเศส ประเทศอุตสาหกรรมใหม่กำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการ “จัดระเบียบ” โลกและมุ่งความสนใจครั้งใหม่มาสู่ดินแดนตะวันออก ในบริเวณที่ได้รับการขนานนามว่าอินโดจีน (Indochine)^๑ ราชอาณาจักรสยามในเวลานั้นนับเป็นประตูผ่านสู่ลาว กัมพูชา ซึ่งแทบจะไม่ใช่ที่รู้จักของทางตะวันตก ผ่านโคชินจีน มุ่งสู่อาณาจักรญวนนาน ทางใต้ของจีน ขณะเดียวกันในอ่าวสยามและคาบสมุทรมลายู ก็ยังมีเมืองท่าสำคัญที่ถูกหมายตา จากประเทศคู่แข่งทั้งสองนี้ ด้วยว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการควบคุมเส้นทางการค้าในละแวกนี้ทั้งหมด

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงขึ้นครองราชย์ในท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองทั้งในและนอกประเทศ ทรงตระหนักดีว่าสยามไม่อาจปิดกั้นตัวเองจากโลกภายนอก โดยเฉพาะจากการขยายอิทธิพลของมหาอำนาจจากตะวันตก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ไม่ยาวนานนับแต่การขึ้นครองราชย์ トラบจนถึงสิ้นรัชสมัย เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงสถานะและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์

^๑ หมายถึงดินแดนที่ตั้งอยู่ระหว่างอินเดียและจีน สองอาณาจักรอันเป็นอารยธรรมสำคัญแห่งทวีปเอเชียในสายตาของตะวันตก

อย่างชัดเจน ในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ ราชสำนักอังกฤษส่งเซอร์จอห์น เบาริง^๒ เข้ามาเจรจาทำสัญญาเป็นผลสำเร็จ สัญญาเบาริงนับเป็นสัญลักษณ์ของการ “ปะทะสังสรรค์” ทางประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญระหว่างรัฐสยามกับชาติตะวันตก นอกจากจะสร้างผลกระทบต่อการค้าผูกขาดของราชสำนักและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในเวลานั้นแล้ว ยังเปิดประเด็นเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อันจะกลายเป็นปัญหาเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐสยามยาวนานต่อไปอีกหนึ่งศตวรรษ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงดำเนินวิเทศบาทยกับชาติตะวันตกด้วยการผ่อนปรนและต่อรอง ในปี ค.ศ. ๑๘๕๗ ทรงดำเนินนโยบายส่งคณะทูตไปเข้าเฝ้าพระนางเจ้าวิกตอเรีย เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับอังกฤษ และเซอร์ จอห์น เบาริงตีพิมพ์หนังสือเรื่อง *The Kingdom and People of Siam*^๓ ทำให้สยามกลายเป็นที่สนใจทั่วทั้งยุโรป ส่วนฝรั่งเศสเองก็ไม่น้อยหน้า ส่งมونتมิกนีย์ (Montigny) เข้ามาทำสัญญาในลักษณะเดียวกันในปี ค.ศ. ๑๘๕๖ และ ต่อมาราชสำนักไทยส่งคณะทูตไปเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแด่พระเจ้านโปเลียนที่ ๓^๔ เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๖๑ การดำเนินนโยบายเปิดประเทศด้วยวิธีการทางทูตนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าสยามไม่ได้ปิดประตูตายแสดงตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อการแผ่ขยายอิทธิพลของชาติมหาอำนาจแล้ว ยังมีนัยสำคัญในเวทีการเมืองระหว่างประเทศว่า สยามคือ “รัฐอิสระ” ที่มีเอกราชอธิปไตยทัดเทียมกับรัฐอื่นๆ ทั้งยังเป็นเหตุให้ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต้องพยายามคานอำนาจซึ่งกันและกันเอง’

^๒ Sir John Bowring ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองฮ่องกง และรักษาการทูตอังกฤษประจำกรุงปักกิ่ง ไม่ใช่ทูตคนแรกที่เข้ามาเจรจากับราชสำนักสยาม ก่อนหน้านี้ อังกฤษได้พยายามส่งทูตเข้ามาเจรจาต่อรองเพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า โดยมีเจตนาแอบแฝงทางการเมืองมาตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานชัดเจนนับตั้งแต่เมื่อครั้งส่ง John Crawford เข้ามาเจรจาในสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อปี ค.ศ. ๑๘๒๒ จากนั้นก็เป็น Henry Burney และ Sir James Brook ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๓

^๓ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, London, John W. Parker & Son, ๑๘๕๓, ๒ vol, reprinted by Oxford University Press (Oxford in Asia Historical reprints), ๑๙๖๙.

^๔ คณะทูตชุดนี้มีพระยาศรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต นำพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการเข้าเฝ้าพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ที่พระราชวังฟงแตนโบล เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๐๐๔) เครื่องราชบรรณาการส่วนใหญ่ยังคงเก็บรักษาอยู่ที่ห้องจีนของพิพิธภัณฑ์พระราชวังแห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน

๑ สารัตถวิพากษ์

เมื่อราชทูตไทยเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแก่พระนางเจ้าวิกตอเรีย และ Sir John Bowring ตีพิมพ์หนังสือบันทึกว่าด้วยสยาม นับเป็นศักราชแห่งการเปิดประเทศสู่โลกตะวันตกโดยแท้จริง ชื่อสยามปรากฏเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสิ่งพิมพ์ทั้งในอังกฤษและฝรั่งเศส กรุงเทพฯ หรือบางกอกในเวลานั้นกลายเป็นแหล่งชุมนุมของฝรั่งตะวันตก ทั้งที่เป็นนักเดินทาง พ่อค้า นักการทูต นายหน้า ทหารรับจ้าง นัก

Henri Mouhot

ผจญภัย ในราชสำนักสยามเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงมีที่ปรึกษาเป็นชาวต่างประเทศ โปรดประทานความสนิทสนมให้เป็นประหนึ่งพระสหาย ดังกรณีของมุนายกมิสซังปาเลอกัวซ์ สังฆราชชาวฝรั่งเศส และ เจสซี คาสเวล บาทหลวงชาวอเมริกัน^๕ บาทหลวงทั้งสองท่านนี้ได้กลายเป็นที่ปรึกษา และเป็นผู้ถวายคำแนะนำให้ทรงดำเนินนโยบายทางการทูตด้วยการเจริญพระราชไมตรี

หนึ่งปีให้หลังในบรรยากาศช่วงนี้เอง อ็องรี มูโอด^๗ นักธรรมชาติวิทยาและ

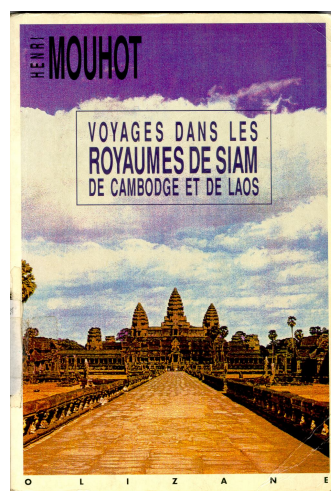
^๕ ผู้สนใจศึกษาข้อมูลในช่วงนี้ โปรดดูภาพประกอบในงานสมุดภาพรัชกาลที่ ๔ ของไกรฤกษ์ นานา เรื่อง **วิกฤตและโอกาสของรัตนโกสินทร์ในรอบ ๑๕๐ ปี**, กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๐.

^๖ ไมตรีระหว่างพระจอมเกล้าฯ กับบาทหลวงปาเลอกัวซ์นี้เริ่มมาแต่ครั้งยังทรงผนวชที่วัดราชาธิวาส และบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นอธิการวัดคอนเซ็ปชันซึ่งอยู่ติดกัน ทรงเรียนภาษาลาตินและโปรดประทานสอนภาษาบาลีเป็นการแลกเปลี่ยน ทรงเรียนภาษาอังกฤษกับบาทหลวงคาสเวล

^๗ Henri Mouhot (ค.ศ. ๑๘๒๖-๑๘๖๑) เกิดที่เมืองมงเบลิยาร์ด (Montbéliard) ทางภาคตะวันออกเฉียงของประเทศฝรั่งเศสครอบครัวฐานะค่อนข้างยากจน แม้ไม่มีสมาชิกคนใดในครอบครัวเป็นพ่อค้าวาณิช หรือนายทหารเรือ หรือบาทหลวงนักสอนศาสนา หรือปราชญ์ผู้รู้ที่จะมีโอกาสเดินทางสู่โลกใหม่ในดินแดนตะวันออก แต่เมื่อเขามีอายุครบ ๑๘ ปี ก็กลับมีความกระตือรือร้นที่จะออกเดินทาง เขาสัมครทำงานเป็นครูสอนภาษาฝรั่งเศสแถบชายแดนรัสเซียเป็นเวลา ๑๐ ปี และถือโอกาสท่องเที่ยวไปทั่ว ก่อนที่จะออกจากรัสเซียในปี ค.ศ. ๑๘๕๕ หลังสงครามระหว่างรัสเซียกับฝรั่งเศส ท่องยุโรปตะวันออกก่อนกลับบ้าน แล้วย้ายไปตั้งรกรากอยู่ที่เกาะเจอร์ซีย์เมื่อสมรสกับหลานสาวของ Mungo Park นักสำรวจอินเดียในเอเชียและดินแดนอัฟริกาผู้เลื่องชื่อชาวอังกฤษ เมื่อได้อ่านงานของเซอร์ จอห์น เบาริง

นักเดินทางอิสระชาวฝรั่งเศสเดินทางมายังราชอาณาจักรสยามเพื่อสำรวจพืชพันธุ์ สัตว์และกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำโขงอันได้แก่สยาม กัมพูชาและ ลาว เขาทำโครงการขอเงินสนับสนุนจากรัฐบาลฝรั่งเศส แต่ไม่ได้รับการตอบรับ จนในที่สุดราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งกรุงลอนดอน (Royal Geographic Society of London) รับผิดชอบโครงการนี้ไว้ในความอุปถัมภ์

วันที่ ๑๒ กันยายน ค.ศ. ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑) อ็องรี มูโฮต์เดินทางถึง ปากน้ำหลังจากกรอนแรมอยู่ในเรือโดยสารจากอังกฤษตั้งแต่วันที่ ๒๓ เมษายน มูโฮต์อาศัยสยามเป็นที่พำนักก่อนที่จะออกเดินทางไปสำรวจตามที่ต่างๆ เป็นต้นว่า สระบุรี จันทบูรณ์(จันทบุรี) ไคราช หล่มสัก เพชรบูรณ์ เข้าไปในเขตดงพญาไฟ อันเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสตะวันตก น้อยคนจะกล้าฝ่าฟันไปจนถึงกัมพูชา แล้ววกกลับมา กรุงเทพฯ ไปพักผ่อนที่เพชรบุรี ก่อนจะออกเดินทางสำรวจครั้งที่ ๔ ไปยังหลวงพระบาง โดยใช้เวลาทั้งหมด สามปีเต็มนับแต่เดือนตุลาคมปี ค.ศ. ๑๘๕๘ ถึงตุลาคม ปี ค.ศ. ๑๘๖๑ อ็องรี มูโฮต์เสียชีวิตที่หมู่บ้านริมแม่น้ำ คาม เมืองหลวงพระบาง เพราะพิษจากไข้ป่าด้วยวัย

เพียง ๓๖ ปี นอกจากผลงานสำรวจทางธรรมชาติวิทยา อันได้แก่ตัวอย่างพันธุ์พืช สัตว์ที่รวบรวมส่งกลับไปยังราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอนแล้ว เขายังได้เขียน บันทึกว่าด้วยประสบการณ์การเดินทาง สภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต วัฒนธรรมและ ขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนและชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เขาได้สังเกตพบเห็น นับเป็น ใบเบิกทางให้แก่ผู้อ่านโดยเฉพาะชาวตะวันตกในยุคนั้นได้ทำความรู้จักกับดินแดน สยามและอินโดจีน ข้อเขียนนี้ ทายอดลงตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสารเที่ยวรอบโลก ของฝรั่งเศส ให้ชื่อว่า Voyage dans le royaume du Siam, Laos et Cambodge...

และสังฆราชปาเลอกัวซ์ว่าด้วยเรื่องเมืองสยาม เขาจึงหันมาสนใจที่จะทำโครงการสำรวจ ทางธรรมชาติวิทยา โดยเลือกสยามและอินโดจีนเป็นเขตที่จะทำสำรวจ

๔ ส่วนหนึ่งที่ลงตีพิมพ์ครั้งแรกในวารสาร Le Tour du Monde ในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ เป็นการ รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นใหม่จากบันทึกส่วนตัวและจดหมายที่เขียนถึงเพื่อนและครอบครัว ชาร์ลส์ มูโฮต์ เป็นผู้ริเริ่มโครงการ จัดพิมพ์เป็นหนังสือหลังจากที่อ็องรี มูโฮต์เสียชีวิต และ

ในปี ค.ศ. ๑๘๖๓ และได้รับการตอบรับจากผู้อ่านอย่างดี อ็องรี มูโฮต์ ผู้เขียนได้ชื่อว่าเป็นนักเดินทางผู้เปิดต้วนครวัด โบราณสถานอันเก่าแก่ล้ำค่าของของราชอาณาจักรเขมรในอดีตมาเผยแพร่ต่อสาธารณชนในยุโรป เป็นที่มาให้รัฐบาลฝรั่งเศสจัดสรรงบประมาณสำหรับทำโครงการบูรณะฟื้นฟูในเวลาต่อมา

บันทึกการเดินทางของมูโฮต์มีทั้งหมด ๒๔ บท ส่วนที่ว่าด้วยการเดินทางและประสบการณ์การพำนักอยู่ในสยามมี ๑๖ บท เนื้อหาเรียงตามลำดับเวลาและเรื่องราวที่พบเห็น นอกจากข้อเขียนที่ให้ข้อมูลขั้นต้นว่าด้วยสยาม กัมพูชาและลาว

แล้ว หนังสือเล่มนี้ยังมีจุดเด่นอยู่ที่ภาพประกอบ เป็นภาพวาดลายเส้นซึ่งช่างเขียนที่ฝรั่งเศสจัดทำขึ้นจากภาพสเก็ตช์และคำบรรยายของมูโฮต์^๙

นอกจากบันทึกการเดินทางฉบับนี้ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังมีข้อเขียนของนักเดินทางฝรั่งเศสเชื้อสายขุนนางชื่อกองต์ ลูโดวิค เดอ โบว์เวิร์ตตีพิมพ์เป็นเล่มในปี ค.ศ. ๑๘๖๘ ในชื่อว่า *Voyage autour du*

มอบหมายให้ Th. Hodykin และ Ferdinand de Lanoye เป็นบรรณาธิการ (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมใน คำนำของ Jacques Népoté ในฉบับที่ตีพิมพ์ครั้งล่าสุดเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๙) เนื่องจากการเรียบเรียงขึ้นใหม่ จึงทำให้ไม่ปรากฏวันเดือนปีที่บันทึกเหมือนดังเช่นบันทึกประจำวันโดยทั่วไป

หนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมมาก สังเกตได้จากการตีพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง ฉบับภาษาฝรั่งเศสเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๖๓, ๑๘๗๒, ๑๘๘๒, ๑๙๔๙ และ ๑๙๙๙ ส่วนฉบับภาษาอังกฤษตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๘๖๔, ๑๙๘๖, ๑๙๘๙ และ ๒๐๐๐ ภาษารัสเซีย ปี ค.ศ. ๑๘๖๘ และภาษาอิตาเลียน ปี ๑๘๗๑ เป็นต้น สำหรับสำนวนภาษาไทย เป็นการติดต่อแปลและเรียบเรียงบางตอนจากฉบับภาษาอังกฤษ โดยศุภลรัตน์ ธาราคักดี ให้ชื่อว่า “การเดินทางสู่อินโดจีนตอนประเทศสยาม ” ใน **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๓** ของกรมศิลปากร (หน้า ๒๐๗-๓๐๐ ในฉบับปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และ หน้า ๘๐-๑๕๓ ในฉบับตีพิมพ์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๑) ส่วนเล่มที่ผู้เขียนบทความนำมาใช้อ้างอิงและแปลบางตอนเป็นภาษาไทยคือฉบับภาษาฝรั่งเศสที่ตีพิมพ์ปี ค.ศ. ๑๙๔๙ (โปรดดูบรรณานุกรมประกอบ)

^๙ดู เอนก นาวิกมูล. *ภาพสยามของอองรี มูโฮต์ (Old Siam of Henri Mouhot)*. กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๔๒.

monde, Java, Siam & Canton^{๑๐} บันทึกรุ่นนี้เริ่มต้นจากการเดินทางเยือนชวาจากชวามังเรื่อผ่านขึ้นมาจากสิงคโปร์ และถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๗ โดยมีเวลาเพียงเจ็ดวันในการเยี่ยมชมสถานที่ต่างๆ ผู้เขียนตั้งชื่อส่วนที่เขียนถึงเมืองสยามว่า “Sept jours au Siam” (เจ็ดวันในสยาม)

แม้เวลาเพียงหนึ่งสัปดาห์ในสยาม จะไม่เปิดโอกาสให้ผู้เขียนบันทึกได้มีโอกาสเดินทางออกนอกเมือง และเห็นวิถีชีวิตของผู้คนในหัวเมืองชนบทดังเช่นนักเดินทางอย่างมูโอต์ แต่ผู้อ่านจะได้พบการแสดงทัศนคติที่มีต่อชาวสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์บ้านเมืองและความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศสที่เริ่มจะไม่ราบรื่นไว้อย่างน่าสนใจ นับเป็นข้อมูลชั้นต้นที่นำมาประกอบการศึกษาประเด็นความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศสในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ และปลายรัชสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ด้วยเช่นกัน

บันทึกข้อเขียนของนักเดินทางชาวฝรั่งเศสทั้งสองเล่มนี้นับว่ามีประโยชน์ในหลายแง่มุม กล่าวคือ เป็นเอกสารชั้นต้นที่ให้ข้อมูลการเดินทางท่องเที่ยวอาณาจักรสยาม กัมพูชาและลาวในช่วงกึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จากประสบการณ์ตรงของผู้เขียนในท่ามกลางความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญ ขณะเดียวกันก็สะท้อนความรู้สึกและทัศนคติที่ชาวตะวันตกมีต่อผู้คน บ้านเมืองและวัฒนธรรมในดินแดนบูรพา สำหรับเราคนอ่านไทย คงไม่อาจละเลยที่จะศึกษาบันทึกภาพสยามและความเป็นไปในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ด้วยเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญ จาก

^{๑๐} Le Comte Ludovic de Beauvoir เราแทบไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับนักเดินทางผู้นี้เลย ทราบแต่เพียงว่าเขาเป็นหนึ่งในคณะเดินทางที่นำโดย Le Duc de Pontievre ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ในราชวงศ์ซูดก่อนจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ เมื่อมาถึงเมืองสยาม ใช้เวลาอยู่ ๗ วันก่อนที่จะออกเดินทางต่อ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงโปรดฯ ให้คณะเดินทางเข้าเฝ้า และเข้าชมภายในเขตพระราชฐานชั้นใน งานเขียนของก๊องต์ เดอ โบวัวร์มีลักษณะเป็นบันทึกรายวันเมื่อนำออกตีพิมพ์ในฝรั่งเศสในปีต่อมา ได้รับความนิยมมาก และผู้เขียนได้รับรางวัลจากราชบัณฑิตยสภาของฝรั่งเศส (โปรดดูคำนำฉบับภาษาไทย หน้า ก-ข)

ผู้เขียนบทความค้นคว้าอ้างอิงจากฉบับที่นำบางส่วนมาตีพิมพ์ใหม่อีกครั้งในชื่อว่า, **Voyage autour du monde Java, Siam & Canton**, Paris: Éditions kailash, ๑๙๙๒. (Édition originale Plon, ๑๙๐๒)

ประเทศ “ล้าหลัง” ไปสู่ความ “ศิวิไลซ์” จากการปิดขังตัวเอง เปิดออกสู่โลกภายนอกซึ่งกำลังรุกคืบ จากความเป็นตะวันออกแท้ไปสู่การเปิดรับวัฒนธรรมใหม่ที่จะเข้ามาครอบครองพื้นที่ทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมต่อมาจนถึงศตวรรษนี้

บทความนี้จะนำงานเขียนร่วมสมัยทั้งสองเล่มมาศึกษา โดยเฉพาะภาพเมืองกรุงเทพฯ ชาวสยามและวิถีชีวิต รัฐสยามในมุมมองของยุโรปผ่านสายตาของนักเดินทาง ทั้งจากสิ่งที่ได้พบเห็นจากประสบการณ์ตรง และจากทัศนคติมุมมองของผู้บันทึก

๑ กรุงเทพฯ เมื่อแรกเห็น

มูโอต์บรรยายภาพเมืองบางกอกที่ปรากฏเมื่อแรกเห็นไว้ว่า

ตัวเมือง(บางกอก)เป็นกลุ่มบ้านเรือนตั้งอยู่บนชั้นดินโคลน. มีแม่น้ำสายหลักพัดผ่าน ตัดแบ่งออกเป็นสองฟากฝั่ง ทางฝั่งขวา จะเรียกเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากเป็นชานเมือง ด้วยเห็นมีแต่กระท่อมและเรือกสวนไร่นา ส่วนวัดและเรือนของคนใหญ่คนโตเห็นมีอยู่น้อยมาก ขณะที่ทางฝั่งซ้ายซึ่งเป็นตัวเมืองจริงๆ ล้อมรอบด้วยกำแพงเชิงเทิน มีป้อมค่าย หอสุนัข ตั้งอยู่เป็นระยะๆ ทอดยาวกว่าสองลิเออ มีร้านค้านับพันหลังๆ สร้างอยู่บนแพเรียงเป็นสองชั้น ทอดยาวไปตามลำน้ำที่คดเคี้ยว เรือนานาชนิดสัญจรไปมาทั้งขึ้นและลง

ในสายตาของนักเดินทางจากฝรั่งเศส “ภาพการเคลื่อนไหวคึกคักเหนือท้องน้ำเป็นสิ่งที่ต้องตาต้องใจคนเดินทางเมื่อแรกล่องเรือเข้าเขตพระนคร” ที่ดึงดูดสายตา

โดยเฉพาะ

ที่ดึงดูดสายตาเป็นภาพหมู่ปราสาทราชวังและวัดวาอาราม มองไปบนฟ้า
เหนือแนวเขียวชอุ่มของพืชพันธุ์ไม้เขตร้อน เห็นยอดแหลมสีทอง หลังคาโค้ง
ประดับกระจกสีสะท้อนจับแสงตะวัน ส่งประกายสีฉงนงามหลากหลาย ดัง
สถาปัตยกรรมที่เราเคยได้ยินได้ฟังจากเรื่อง พันหนึ่งทิวาราตรี

อีกเก้าปีต่อมา ก้องต์ เดอ โบวัวร์ เมื่อแรกเดินทางถึงกรุงสยาม ได้เขียน
พรรณนาความประทับใจไว้เช่นกัน ความในบันทึกลงวันที่ ๑๑ มกราคม ค.ศ.
๑๘๖๘ มีว่าทิวทัศน์เมืองกรุงเทพฯ เมื่อแรกเห็นงามเกินคาดฝัน

พอข้ามโค้งแม่น้ำ เมืองกรุงเทพฯ ก็ปรากฏให้เห็นเต็มตา ข้าพเจ้าไม่คิดว่าจะ
ได้พบภาพที่ยิ่งใหญ่และประทับใจอื่นใดเท่านี้อีกแล้วในโลกนี้ บนพื้นที่
ขนาดกว้างยาวกว่าแปดไมล์ เมืองเวนิสตะวันออกแสดงตัวเสนอความงามสู่
สายตาเรา

ตัวแม่น้ำกว้าง แลดูสง่างาม มีเรือขนาดใหญ่ทอดสมอยู่กว่า ๖๐ ลำ เรือ
แพ้นับพันๆหลังตั้งเรียงรายอยู่ตลอดสองฟากฝั่ง เห็นหลังคาสีฉนวนแปลก
ตาทอดยาวต่อเนื่องกันไปเป็นระเบียบ ผู้คนแต่งตัวสีฉูดสาดอยู่ในบ้านที่
เรียงระดับน้ำพอดี ส่วนตัวเมืองหลวงทอดยาวไปตลอดบนผืนแผ่นดินของ
เมืองในน้ำที่เราได้เห็นเมื่อครั้งแรก โดยมีกำแพงเมือง ช่องเชิงเทินและหอสี
ขาว อีกทั้งวัดวาอารามกว่าสิบแห่งทอดยอดแหลมสีทองสูงเสียดฟ้า ตัวสิ่ง
ปลูกสร้างและเจดีย์ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบและแผ่นแก้วสีฉฉานพรรณราย
ตกแต่งฉลุฉดลลาย และส่งประกายวาววับ

มองไปซ้ายขวาสุดขอบฟ้า จะเห็นหลังคาประดับประดาสูงชันกันห้ำหั่น
หอร่องสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่ประดับด้วยวัสดุส่งแสงระยิบระยับจับตา
หลังคายอดแหลมของที่ประทับสูงกว่าร้อยฟุตส่งประกายสะท้อนแสงตะวัน
ราวกับปริซึมขนาดใหญ่ เสมือนว่าพวกเรากำลังอยู่เบื้องหน้าทัศนียภาพของ
โบสถ์ประดับกระเบื้องลายคราม

และกล่าวชื่นชมสีสันของกรุงเทพฯ ไว้ว่า

ใช้แล้ว นักเดินทางพูดถึงสยามเหมือนดังว่าเป็นเรื่องเล่าจากจินตนิยายของ
สาวเจ้าในเรื่อง พันหนึ่งทิวาราตรี นั่นเทียว โดยเฉพาะสีฉฉานแห่งตะวันออก

และเส้นสายที่แปลกตา เพียงได้เห็นองค์ปราสาททั้งกลุ่ม ล่องประกายสะท้อนแสงตะวันอยู่ระยิบระยับ เพียงได้มาเห็นด้วยตาตัวเอง ก็คุ้มแก่การเดินทางแล้ว..

นักเดินทางทั้งสองขนานนามกรุงเทพโดยใช้สำนวนตรงกันว่าเป็นเมืองเวนิสแห่งตะวันออก (La Venise de l'Orient) เมืองกรุงเทพฯ ในปี ค.ศ. ๑๘๕๘ ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ที่มูโอต์บันทึกไว้แตกต่างโดยสิ้นเชิงกับภาพในปัจจุบัน

... ที่นี่ ไม่มีเสียงรถม้า หรือเสียงเครื่องยนต์ ไม่ว่าจะเดินทางไปทำงานหรือพักผ่อนหย่อนใจ คุณมีแต่ต้องขึ้นล่องแม่น้ำโดยทางเรือ เมืองกรุงเทพฯ คือเมืองเวนิสแห่งดินแดนตะวันออกเราจะได้ยินก็แต่เสียงพายกระทบน้ำ หรือสมอที่ทอดลง เสียงเพลงของกลาสี หรือไม่กี่เสียงร้องของคนแจวเรือซึ่งเขาเรียกว่าฝีพาย แม่น้ำเป็นทั้งลานกว้างและบุเลอวาร์ดสายใหญ่ ส่วนคลองใช้แทนถนนและตรอกซอกซอย คนที่ชอบเฝ้าดูความเป็นไปในบ้านนี้เมืองนี้ มีกิริยาให้เลือกทำอยู่สองอย่าง ไม่นั่งทำวอคอกอยู่ตรงระเบียง ก็นอนเอกเขนกอยู่ในห้องเรือที่ล่องล่องอยู่เหนือน้ำ

ในขณะที่นั่งเรือลัดเลาะไปตามลำคลอง ก็องต์ เดอ โบว์ว์บรรยายไว้ว่าบ้านเรือนในสยาม มีลักษณะเป็นกิ่งร้านค้ากิ่งเรือนแพ สร้างด้วยไม้ไผ่ หลังคามุงจากสานหลากสี

เห็นได้ชัดว่าที่นี่ หาใช่การนำเข้าบ้านเรือนปลูกสร้างตามแบบสถาปัตยกรรมยุโรปนำเข้ามาสู่ดินแดนบูรพาไม นี่คือภาพของความเป็นเอเชียโดยแท้จริง มีลักษณะโดดเด่น มีกลิ่นอายแปลกหูแปลกตา ผู้คนหลากหลายพันธุ์ และวัฒนธรรมประเพณีที่บริสุทธิ์ ปราศจากอิทธิพลของอารยธรรมเราเข้าแทรกแซง

บันทึกของอ็องรี มูโอต์ และก๊องต์ เดอโบว์ว์ในส่วนที่เกี่ยวกับภูมิประเทศและสภาพธรรมชาติของเมืองสยามแตกต่างกันจากประสบการณ์ในการเดินทาง นักเดินทางคนแรกใช้เวลาสามปีและออกสำรวจชนบท จึงมีโอกาสดพบเห็นภาพที่นอกเหนือไปจากสังคมเมือง และมีเวลาครุ่นคิดเปรียบเทียบกับบ้านเมืองและชีวิตในยุโรป ดั่งบันทึกบางตอนที่มูโอต์แสดงความประทับใจต่อธรรมชาติและบรรยากาศเขตร้อนในเมืองสยาม

ธรรมชาติที่นี่ช่างแตกต่างจากที่ยุโรปเสียนี้กระไร เมื่อลองเปรียบกับดินแดนอันเจิดจ้า ท้องฟ้าที่กระจ่างใส ทำให้ตะวันในบ้านเรากลับแลดูซีดไปนิดใจทั้งฟ้าก็มีดสลัว เย็นยะเยือก ที่นี่ ในยามเช้าช่างสดชื่นนัก ถ้าเรตื่นก่อนที่พระอาทิตย์จะสาดส่อง พอตกเย็น ยิ่งสบายขึ้นไปอีก ยามไต้ยिनสรรพเสียงสัตว์ปีกกรีดเสียงแหลมบาดหู ดังก้องระงมจากผืนดิน รวากับช่างทองกำลังลงมือทำงาน ยามลัมผัสความสดเจียบ และความสงบแห่งกาย ไม่ว่าที่ไหนและที่ไหนๆ เราจะได้ยिनสรรพเสียงแห่งชีวิตจากธรรมชาติ

มุโด้ระบุไว้ด้วยว่าเมืองสยามมีธรรมชาติที่สมบูรณ์และงดงาม เปรียบเสมือนแม่ที่ตามใจลูกจนเสียคน

ความอุดมสมบูรณ์มีให้เห็นอยู่โดยทั่วไป พืชพันธุ์ไม้ในป่าแตกใบออกผลให้รสโอชะ ในแม่น้ำ ทะเลสาบและหนองบึง มีปลาอยู่ชุกชุม จะสร้างบ้าน ก็อาศัยหาไม้ไผ่เอาจากป่า พอถึงฤดูน้ำหลาก น้ำก็จะพัดเอาปุ๋ยและสารจากธรรมชาติอันจะเป็นประโยชน์ต่อกลีกร ชาวสยามมีหน้าที่เพียงหวานเมลิ็ดและเพาะปลูก งานที่เหลือยกให้เป็นหน้าที่ของดวงอาทิตย์

๒ ภาพชาวสยาม วิธีชีวิตและโครงสร้างทางสังคม

ความประทับใจที่มีต่อความงามของลำน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไม่อาจทำให้นักเดินทางจากฝรั่งเศสมองเห็นแต่เฉพาะด้านที่งดงามของผู้คนและวิธีชีวิต จากธรรมชาติมาสู่การพบปะกับชาวสยามในการดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นชาวบ้าน และคนในราชสำนัก เราจะอ่านพบบันทึกข้อมูลที่แต่งแต้มด้วยอารมณ์ความรู้สึก และสะท้อนทัศนคติวิธีคิดที่มีต่อดินแดนตะวันออก

เริ่มจากภาพลักษณ์ของคนไทยซึ่งอ็องรี มุโด้บันทึกไว้ในหน้าแรกๆ ของงานเขียน

คนสยามนั้นพอเห็นก็รู้ได้ง่ายว่าใช่ ด้วยกิริยาท่าทางเฉื่อยฉะ เกียจคร้าน และหน้าตาดูเชื่องซึม จมูกออกจะแบนแทบทุกคน โหนกแก้มสูง ดวงตาแลดูที่อๆ หามีแววจลัดไม่ รูจมูกกว้าง โหนกแก้มสูง ริมฝีปากแดงฉานเพราะกินหมากอยู่เป็นประจำ ข้ำพันยังดำสนิทเหมือนไม้มะเกลือ ทุกคนโกนผมเกลี้ยง เหลือเป็นกระจุกอยู่ตรงกลางกระหม่อม

ก้องด์ เดอ โบว์ร์ให้รายละเอียดรูปร่างหน้าตา ตลอดจนเสื้อผ้าที่สวมใส่ว่า

พวกคนพื้นเมืองที่นี้ผิวสีเดียวกับชาวมาเลย์ ทั้งหญิง ชายและเด็กล้วนโกนผม เหลือไว้เป็นรูปรี ขนาดใหญ่กว่าฝ่ามือตรงกลางกระหม่อม ทำให้แลเหมือนมียอดอะไรสักอย่างโผล่อยู่กลางศีรษะ แลดูแปลกไม่เหมือนใคร ก็ด้วยผมทรงที่อูๆ ตรงๆ นี่แหละที่พวกเขาเอาไว้สู้แดดกัน จึงไม่ต้องคอยแต่งทรงอะไรกันอีก ส่วนเสื้อผ้าการแต่งตัวก็ไม่ยุ่งยาก เพียงอาศัยผ้าฝ้ายขนาดกว้างสักสองฟุตสี่เชียว ชมพูหรือแดงผืนเดียวก็พอ ใช้พันตัวรอบๆ ขมวดปมตรงกลาง แล้วสอดระหว่างขาจากหน้าไปหลัง ด้วยเสื้อผ้าอันบางเบาที่แหละที่ใช้ห่อหุ้มตัวเองให้พ้นจากแสงแดดกล้าแถบเส้นศูนย์สูตร...

คนเชื้อชาตินี้ออกจะน่าเกลียด จมูกก็แบน ตายาวรี โหนกแก้มสูง ผิวสีเหมือนยาเส้น ปากกว้าง เหงือกสีแดงฉานเพราะเคี้ยวหมาก และตัวเล็ก

นักเขียนทั้งสองใช้ศัพท์ทางวิทยาศาสตร์เรียกชาวสยามที่ได้พบเห็นโดยทั่วไปว่า “มนุษย์น้ำ” (les amphibies) ขณะนั่งเรือลัดเลาะไปตามคลองเล็กคลองน้อยในเขตปริมณฑลของเมืองหลวง ก็ได้เห็นภาพเด็กๆ ตัวเล็กตัวน้อยดำผุดดำว่ายอยู่ในน้ำอย่างมีความสุข เขาสรุปไว้ตรงกันว่าวิถีชีวิตคนไทยผูกพันใกล้ชิดกับสายน้ำ ภาพคนไทยที่ปรากฏดูจะเป็นคนรักเด็ก รักครอบครัว รักสนุก ชอบการละเล่น การพนันชนิดต่างๆ และชอบใช้เครื่องประดับตกแต่งโดยเฉพาะพวกผู้หญิง ทั้งยังคงถือเรื่องโชคกลางกันอย่างแน่นแฟ้น

บันทึกข้อเขียนของชาวฝรั่งเศสนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มักนิยามบุคลิกลักษณะคนไทยไว้ตรงกันอยู่เรื่องหนึ่งว่า เป็นคนเฉื่อยเฉื่อย และเกียจคร้านในการทำงาน เมื่อเปรียบเทียบกับภาพคนจีนที่เขาไปพักอยู่ด้วยที่จันทบูรณ มูโอต์บรรยายไว้สั้นๆ ว่า

ชาวบ้านทำตัวเหมือนไม่มีอะไรให้เดือดเนื้อร้อนใจ ขอเพียงพออิ่มท้อง ด้วยข้าวใส่พริกสักถ้วย กับปลาปรุงรสสักหน่อย คนสยามก็เป็นสุขแล้ว แล้วก็จะเข้านอนโดยไม่ต้องห่วงเรื่องวันพรุ่งนี้เป็นลักษณะของคนประเภทมีชีวิตอยู่ไปวันๆ

กองต์ เดอ โบวัวร์แสดงทัศนะไว้ในทำนองเดียวกัน

ชาวสยามอยู่กันอย่างสบาย เพียงใช้เงินสองสามซุซื้อข้าว เหลืออีกหนึ่งซุซื้อปลากิน ผลที่เห็นๆ กันก็คือ งานการเป็นเรื่องไม่จริงจบบนผืนแผ่นดินนี้ และ

ธรรมชาติดูจะให้ผลผลิตมากกว่าเมื่อเทียบกับการบริโภคที่น้อยกว่าของพลเมือง ยังคงมีพื้นดินอุดมสมบูรณ์อีกมากที่ยังคงทิ้งร้าง ที่ราบลุ่มอีกมากแห่งซึ่งอาจปลูกข้าวเก็บเกี่ยวได้ถึงสองครั้งต่อปีอย่างสบายๆ อีกทั้งยังมีหนองบึง แหล่งน้ำธรรมชาติโดยแท้จริงซึ่งกระแสน้ำพัดพาปลานับล้านๆ ตัวมาให้ และแม้เมื่อไหลผ่านไปแล้วจนแทบจะแห้งขอด ก็ยังไม่มีใครคิดจะเข้าไปเก็บ

ในสายตาของนักเดินทางจากประเทศฝรั่งเศสซึ่งก้าวสู่ระบบทุนนิยมอย่างเต็มตัว เห็นว่าชาวสยามไม่มีเหตุอันใดที่ควรเดือดร้อนให้ต้องเร่งขนขวายท่ามาหากิน นอกจากธรรมชาติจะทำให้ผู้คนในดินแดนนี้เสียคนไปแล้ว ยังมีปัญหาจากโครงสร้างทางสังคมและการเมือง มูโอต์ถ่ายทอดประสบการณ์เมื่อครั้งไปพักอยู่ที่จันทบูรณ โดยเข้าบ้านในสวนของครอบครัวชาวจีนอยู่นานถึงสี่เดือน ให้ข้อมูลในประเด็นเรื่องวิถีชีวิตของชาวบ้านตามหัวเมืองกับความสัมพันธ์ที่มีต่อรัฐไว้อย่างน่าสนใจ เมืองจันทบูรณส่งออกพริกไทยซึ่งเป็นผลผลิตของชุมชนชาวจีนที่ทำไร่อยู่แถบเชิงเขาไปยังเมืองหลวงในปริมาณมากพอควร นอกจากนี้ก็ยังมีการผลิตน้ำตาล กาแฟคุณภาพดี และเสื้อซึ่งเป็นงานฝีมือท้องถิ่นส่งออกไปยังเมืองจีนขายได้ราคาดี เขาตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “การค้าที่หัวเมืองยังไม่คึกคักเท่าที่ควรจะเป็น ทั้งยังมีเรื่องเก็บส่วยสาอากรสารพัด ชาวบ้านถูกเจ้าเมืองเกณฑ์แรงงาน อีกทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ใช้อำนาจบาตรใหญ่ซ้ำเติมระบบทาสที่มีอยู่แล้ว ทำให้ประชาชนมีชีวิตที่ลำบาก และทำให้การดำเนินงานและกิจการชะงักงัน” เขายกตัวอย่างชีวิตของ “อาแปะ” ชาวนวนว่าถูกเก็บภาษีรอบด้าน ตั้งแต่ภาษีสำหรับตัวเอง บุตรชาย บ้าน ที่นา ต้นไม้ในสวนที่ออกดอกออกผล และอุปกรณ์ทำกิน รวมแล้ว ปรากฏว่ารายได้ของแกหลังจากหักค่าหนี้สินและภาระภาษีแล้ว แทบไม่เหลืออะไรเลย ส่วนภาษี เมื่อส่งเข้าท้องพระคลังหลวงแล้ว ก็เป็นเรื่องของขุนนางท้องถิ่นที่จะจัดการปกครอง โดยคนเหล่านี้ก็จะใช้อำนาจกันอย่างเต็มที่กับชาวบ้าน

ก้องต์ เดอ โบว์วัวร์ วิเคราะห์สาเหตุเรื่อง “ความเฉื่อย” ของชาวสยามไว้เช่นกันว่า นอกจากจะเป็นเพราะธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์แล้ว ที่สำคัญคือปัญหาเรื่องระบบการผลิต การจัดการ และโครงสร้างของสังคม

แต่ชาวสยามซึ่งมีแต่พอเพียงอยู่กับชีวิตเรียบง่าย สบายๆ ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากผืนดินให้ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบของผลผลิตที่อาจเก็บเกี่ยวได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย มีขุนนาง และทาสใน ประเทศนี้ แต่หาไม่พอค้าไม่ มีชาวไร่ ชาวนาที่นำพืชผลไปขายตามชุมชนที่ตนอยู่หรือที่ตลาดเมืองใกล้ๆ แต่ไม่มีเกษตรกรรมอาชีพ トラบเท่าที่สินแร่ทองยังมีอยู่เต็มเหมือง และล้วยสาอากรที่เรียกเก็บได้ยังมีปริมาณมากพอสำหรับท้องพระคลัง มากพอที่จะอุดหนุนกิจการและงานเลี้ยงฉลองอันเป็นหน้าตาของประเทศ พอให้ประชากรได้ชื่นชมในพระบารมีขององค์กษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอันสูงส่ง ก็จะมีเหตุจูงใจอันใดเล่าที่จะผลักดันให้ชาวสยามลงแรงทำงานที่เหน็ดเหนื่อย ในเมื่อมีกษัตริย์แต่พระองค์เดียวเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ !

ในขณะที่อึ้งริ มูโอดักกล่าววาระบอบการปกครองที่กตคนให้เป็นทาสน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง

ข้าพเจ้าเคยใช้ชีวิตอยู่ในรัสเซียยาวนาน กว่าสิบปี ได้พบเห็นผลเสียอย่างเลวร้ายที่เกิดจากระบอบการใช้อำนาจบาตรใหญ่และระบอบทาส เชื่อไหมว่า ที่สยาม ข้าพเจ้าได้พบได้เห็นเรื่องที่น่าเศร้าน่าเวทนาไม่แพ้กัน ที่นี่ ผู้ด้อยกว่า จะต้องยอบกายเนื้อตัวสั่นเทาต่อผู้สูงกว่า คอยรับฟังคำสั่งในท่าคุกเข่าหรือไม่ก็หมอบกราบ แสดงว่ายอมสยบให้ เมืองทั้งเมือง สังคมทั้งสังคมในทุกระดับชั้น ตกอยู่ในสภาวะหมอบกราบเป็นการถาวร ทาสหมอบกราบนาย นายเล็กนายใหญ่หมอบกราบนายบ้าน ผู้นำทหาร พระสงฆ์และไพร่ฟ้าทุกคนต้องหมอบกราบองค์พระมหากษัตริย์.... ประชากรที่อยู่ในสถานะหมอบกราบกับพื้นนี้ นับจำนวนได้อย่างน้อยหนึ่งในสาม หรือบ้างบางที่ อาจจะได้ถึงครึ่งหนึ่งของทั้งประเทศ ถ้าไม่นับชุมชนชาวจีน ก็ประชากรที่ตกเป็นทาสทั้งทางกายและทางสินทรัพย์นี่แหละหรือที่เรียกตัวเองว่าไท อันแปลว่าคนที่เป็นอิสระ!!!

จากบันทึกนักเดินทางทั้งสอง อาจสรุปได้ว่า โครงสร้างทางสังคมและการเมืองในสยาม แบ่งพลเมืองออกเป็นสามส่วน ชั้นที่อยู่สูงสุดคือพระมหากษัตริย์ ซึ่งทรงใช้อำนาจสิทธิขาด รองลงมาคือกลุ่มขุนนางข้าราชการ แบ่งออกเป็นเสนาบดีใหญ่ และเจ้าเมือง คือขุนนางผู้ปกครองตามหัวเมือง ส่วนชั้นสุดท้ายอยู่ล่างสุดคือชาวบ้าน ซึ่งมีสถานะต่างกัน อำนาจในการปกครอง บริหารจัดการ

อำนาจทางกฎหมายและอิทธิฤทธิ์ทางการค้าอยู่ในมือของกษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ทั้งสองเห็นพ้องกันว่าปัญหาใหญ่ของสยามนั้นอยู่ที่โครงสร้างทางสังคมที่ยังล้าหลังและไม่เอื้อต่อความก้าวหน้าในการผลิต

๓ รัฐสยามในมุมมองจากยุโรป และการกิจเผยแผ่อารยธรรม

ประเทศสยามยังไม่พร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตัวบทกฎหมาย การเพาะปลูกก็ผลิตเพียงพอต่อการบริโภคในประเทศ อีกทั้งจำนวนประชากรก็ยังไม่มาก แล้วยังเกียจคร้านเสียอีกด้วย การเกษตรส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของคนจีนซึ่งขยันกว่า

ในบันทึกหน้าต้นๆ มูโอต์เขียนถึงลักษณะความโอบอ้อมอารี และรักเด็กของคนไทย แล้วกล่าวเชิงสรุปแสดงทัศนคติต่อประชาชาติสยามไว้ว่า

คนไทยเป็นคนดีมีน้ำใจ และถ้าวันหนึ่งข้างหน้า พวกเขาเกิดหุตาสว่าง ปัญญาเกิด และรู้จักความศิวิไลซ์จากที่ได้คบค้ากับพวกเรา ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพวกเขาจะค้นพบความสามารถใดๆที่ยังคงหลับใหลอยู่ในตัวได้โดยแท้

นี่คือมุมมองที่สะท้อนโลกทัศน์ของชาวตะวันตกในกึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นช่วงที่ชาติมหาอำนาจในยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสวางนโยบายขยายอิทธิพลมาสู่ดินแดนตะวันออก เพื่อทำการค้าและแสวงหาทั้งตลาดและแหล่งวัตถุดิบ ย้อนกลับไปในอดีตในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อคณะบาทหลวงคาทอลิกเข้ามาเผยแผ่ศาสนา ก็ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะช่วยยกระดับจิตวิญญาณของคนเอเชียที่ตกอยู่ในความมืดมน เมื่อการค้า อุตสาหกรรมและชีวิตทางวัฒนธรรมกำลังรุ่งเรือง เช่นเดียวกับอุดมการณ์ที่เชื่อในเรื่องความก้าวหน้า ชาวยุโรปก็ยกปณิธานขึ้นมาอ้างว่าตนมีหน้าที่นำความเจริญและศิวิไลซ์มาสู่ดินแดนที่ล้าหลังโดยเรียกภารกิจนี้ว่า “mission civilisatrice” บ่อยครั้ง เราจะอ่านพบทัศนคติของมูโอต์ที่มีต่อสยามในทำนองว่าประเทศนี้ล้าหลังนักในแง่ของการจัดการและการผลิตทั้งที่เป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ หากให้ชาติยุโรปเข้ามาช่วยจัดการ จะพัฒนาดีขึ้นสักเพียงใด ทัศนะนี้ปรากฏอยู่ในบันทึกขณะใช้ชีวิตอยู่ที่จันทบูร เมื่อเขาเห็นทรัพยากรธรรมชาติอันมั่งคั่ง แต่สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านยังยากจนไม่

เปลี่ยนแปลง

ลองคิดว่าหัวเมืองที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์เมืองหนึ่งของสยามเช่นเมืองนี้ จะเจริญรุ่งเรืองขึ้นสักปานใด ถ้าอยู่ใต้ระบบการบริหารปกครองที่ดีและฉลาด หรือถ้ามีชาวยุโรปมาช่วยกันวางรากฐาน สร้างเขตปกครองอาณานิคมเพื่อพัฒนาให้ศิวิไลซ์”^{๑๑}

ขณะที่ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังรุกคืบตั้งอาณาจักรรัฐในอารักขาครอบเมืองสยามตั้งแต่ชายแดนด้านเหนือจรดใต้ ตะวันตกจรดตะวันออก เราได้อ่านพบความในบันทึก “เจ็ดวันในสยาม” ของก๊องต์ เดอ โบว์วัวร์ในช่วงปี ค.ศ. ๑๘๖๗ สะท้อนสถานะของสยามจากมุมมองของยุโรป

เอาเข้าจริงๆ แล้ว อาณาจักรนี้ก็คือขนมหวานชวนให้ลิ้มรสอยู่เมื่อไหร่ ตั้งอยู่ระหว่างกลางแซกรับเชิญในงานเลี้ยงสองเจ้า คือฝรั่งเศสและอังกฤษ ซึ่งจะเปียดบังหาอะไอย่างอื่นในทวีปยุโรปมาเป็นของกินไม่ได้อีกแล้ว ก็เลยเลือกนั่งกินโต๊ะเอเชียแทน

ขณะเดียวกันก็วิพากษ์วิจารณ์สยามที่ได้พบเห็นจากประสบการณ์ตรง

นอกไปจากกลุ่มขุนนางชั้นสูงที่เคลือบไหวศีกดักก็แต่ในฮาเร็ม หรือเหล่าไพร่ทาสที่คอยถือ(เชียน)หมากให้ขบเคี้ยว ถ้าเพียงแต่(ประเทศนี้) จะมีปัจจัยอื่นๆ ที่เอื้อ ถ้าเพียงแต่จะมีการจัดการที่วางถูกทิศทาง ให้มีการลงแรงทำงานที่ก่อประโยชน์ และมีคนที่กระตือรือร้นทำงานเพื่อให้ได้ประโยชน์แก่ตัวเอง ไม่ใช่เพียงเพราะถูกบีบบังคับด้วยการลงท่วย กล่าวสั้นๆ ว่า ถ้าเพียงแต่ผืนแผ่นดินแห่งนี้ได้ให้และส่งออกซึ่งสิ่งที่พระเป็นเจ้าได้โปรดประทานมา ก็จะเป็นเครื่องเยียววาทความทุกข์ยากของผู้คนในโลกนี้ได้อย่างทรงพลัง และจะเป็นแหล่งอาหารชดเชยความอดอยากที่นำความทุกข์ระทม

^{๑๑} มูโอต์แสดงทัศนคติในทำนองเดียวกันขณะเดินทางอยู่ในกัมพูชา เห็นความอุดมสมบูรณ์ของทะเลสาบและธรรมชาติในละแวกนั้น “จะต้องให้ยุโรปเข้าครอบครอง ยกเลิกระบบทาส บัญญัติกฎหมายที่ดีและให้การปกป้องคุ้มครอง สร้างข้าราชการปกครองที่มีประสิทธิภาพ ชื่อสัตย์ต่อระบอบและมีความเที่ยงธรรม มีแต่กระทำได้เช่นนี้ จึงจะสามารถรื้อสร้างรัฐ(เขมร) ซึ่งมีเขตแดนติดกับโคชินจีน อันเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสกำลังแสวงหาทางที่จะเข้ามาสถาปนาตัวเอง และจะมีโอกาสปักหลักมั่นคงได้แน่นอนในอนาคต แล้วรัฐนี้ก็จะกลายเป็นศูนย์กลางที่อุดมสมบูรณ์เหมือนเช่นพื้นที่ทางตอนล่างของโคชินจีน”

มาให้ประเทศอินเดียและอัลจีเรีย และซึ่งยังคงคุกคามประเทศจีนอยู่จนถึงทุกวันนี้

ประเด็นที่น่าสนใจคือกองต์ เดอ โบวัวร์ปรารถนาว่าไม่จำเป็นต้องใช้อาวุธในการติดต่อสัมพันธ์กับสยาม

ไซลี ก็ถ้าเมืองสยามมีลักษณะพิเศษแห่งความเป็นเอเชียแท้โดยไม่มีอิทธิพลอื่นเข้ามาเจือปน ยอดแหลมเจดีย์เคลือบกระเบื้องเป็นที่พักพิงแก่ประชาชนที่รู้จักก็แต่เพียงศรัทธาแห่งศาสนานี้ ณ ที่นี้ เป็นที่บรรจบพบกันระหว่างชนขุนนางและไพร่ ทั้งฮาเร็มอันสดใสและพระสงฆ์หนุ่มจิ๋วร่ำคร่ำ พระพุทธรูปทองและกระท่อมหอมช่อ หลากสรรพสิ่งที่แตกต่างกันไม่มีใครเหมือน ถ้านี่คือความเป็นตะวันออกแท้ ที่เห็นแก่ตัวเองแต่ก็สดใสดงาม ล้ำหลังแต่ยิ่งใหญ่ ถ้าเป็นเช่นนั้น เราก็ยังมีเรื่องให้ค้นพบมากเสียยิ่งกว่าการเที่ยวเล่นอย่างนักท่องเที่ยวว่าที่นี่อาจเป็นแหล่งกอบกู้ความทุกข์ยากของมวลมนุษยฯ จึงจะต้องเปิดประตูบานนี้ เพื่อยรผลักดันให้ผู้คนที่แยกตัวอยู่โดดเดี่ยวลุกขึ้นเคลื่อนไหวทำอะไร เพื่อจะบรรลุเป้าหมายนี้ ไม่เห็นจำเป็นต้องใช้อาวุธ ดูตัวอย่างจากชาวจีนนั่นเป็นไรที่แทรกตัวเข้าไปได้โดยสันติ ชาวจีนจำนวนไม่กี่พันคนที่อพยพเข้าไปในสยามได้ยึดพื้นที่ทำการค้าได้ทั้งหมด พวกเขาได้ลงมือกระตุ้น จัดระบบ และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการทำงานของประเทศไทย

ข้อคิดเห็นเรื่องการไม่จำเป็นต้องใช้อาวุธสะท้อนความเชื่อว่า นโยบายทางการค้าในระบบทุนนิยมเป็นปัจจัยที่แสดงความเป็นประเทศที่พัฒนา และฝรั่งเศสควรใช้อำศัยนโยบายการค้าพาณิชย์แทนที่จะใช้อาวุธในการขยายอิทธิพลในสยามเพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นประเทศศิวิไลซ์

ทั้งนี้ เราจึงไม่ควรปล่อยให้น้ำขังนิ่งอยู่กับที่ ถ้าปล่อยให้มีการเคลื่อนไหวแล้ว จะก่อประโยชน์โภชนผลอย่างยิ่ง วันใดที่สยามประเทศได้เชื่อมต่อเส้นสายใหญ่ในอินเดียและญี่ปุ่นซึ่งพัฒนาสิงคโปร์ให้เป็นฐาน วันใดที่มีการจัดตั้งบริษัทการค้าให้เป็นบันไดเริ่มต้นอันมั่นคงที่จะทำการค้าให้เกิดดอกออกผล แทนที่จะเพียงเดินทางผ่านเข้ามากรุงเทพฯ อย่างคนท่องเที่ยว ด้วยความประทับใจแต่ครั้งแรกนี้ ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าจะได้เห็นตัวเลขเพิ่มจำนวนขึ้นแน่ๆ ข้าพเจ้าหวังด้วยใจว่าประเทศฝรั่งเศสจะได้อาศัยบรรษัท

ทะเลหลวง^{๑๒} ของเราแสวงหาเกียรติยศชื่อเสียงด้วยการเอาชัยทางการค้า พาณิชยอย่างสันติและเที่ยงธรรม นี่เป็นเกียรติคุณที่เราพึงไฝฝั่นแต่เพียง หนึ่งเดียวที่จะนำมาซึ่งชื่อเสียงขจรขจายและเป็นสากล โดยละเลืงซึ่งปัญหา การเข้ายึดครองดินแดน

เดือนมกราคม ค.ศ. ๑๘๖๓/ สยามตัดสินใจส่งคณะราชทูตนำพระราชสาส์น ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คัดค้านกงสุลฝรั่งเศสที่ข่มขู่จะยึดครองกัมพูชา คณะราชทูตชุดนี้จะลงเรือโดยสารลำเดียวกันกับคณะนักเดินทางรอบโลกอันมีก๊องต์ เดอ โบว์วัวร์ร่วมอยู่ด้วย บันทึกช่วงท้ายของขุนนางนักเดินทางผู้นี้สะท้อนเค้า ลางสถานภาพและอนาคตของสยามในเวลานั้นจากมุมมองของฝรั่งเศส

พวกเรารู้สึกเป็นสุขที่ได้เห็นประเทศสยามยังดำรงเอกลักษณ์และเอกราช ของตนไว้ได้...แล้วเราจะเป็นคนกลุ่มสุดท้ายหรือไม่ที่จะได้เห็นธงชาติสยาม อันเก่าแก่ พื้นสีแดงสด มีสัญลักษณ์รูปช้างเผือกโบกสบัดพลี้อยู่เช่นนั้น อีกหน่อยธงชาติผืนนี้อาจถูกแต่งแต้มด้วยสีขาวและสีน้ำเงินหรือไม่ การที่ ทวีปยุโรปดำเนินการทั้งหลายกล่อ ข่มขู่ รุกรานและรุกรืบอาณาจักรเก่าแก่นี้ ในแต่ละวัน ก็จะมีวันพังทลายได้สักวันจากอิทธิพลของฝรั่งเศสและอังกฤษ

เดือนกรกฎาคมปีเดียวกันนั้น เมื่อคณะทูตไทยเดินทางถึงฝรั่งเศส มีการลง นามในสัญญายอมรับการเข้าครอบครองดินแดนกัมพูชาของฝรั่งเศส ปีรุ่งขึ้น พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จสวรรคต

^{๑๒} Messageries impériales เป็นองค์กรดำเนินการทางทะเลของฝรั่งเศสในรัชสมัย จักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ (ค.ศ. ๑๘๕๑ – ๑๘๗๑) ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแสวงหาอาณานิคม เดิม เมื่อแรกก่อตั้งจากข้อเสนอของกลุ่มพ่อค้าเจ้าของเรือ ในปี ค.ศ. ๑๘๕๑ ใช้ชื่อว่า Messageries Nationales ต่อมาภายใต้การปกครองระบอบสาธารณรัฐ และยุคล่าอาณานิคมช่วงปี ค.ศ. ๑๘๗๑- ๑๙๑๔ เปลี่ยนชื่อเป็น Compagnie des messageries maritimes และประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าในดินแดน ตะวันออกกลางและไกล(จีนกับญี่ปุ่น) โดยเริ่มเดินเรือในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทะเลดำ ทะเลแดง ออกกลุ่มมหาสมุทรอินเดีย ทะเลจีน และมหาสมุทรแปซิฟิก

๔ บทส่งท้าย

เคยมีผู้กล่าวไว้เสมอว่า เราไม่อาจตัดสินวิพากษ์วิจารณ์บ้านเมืองใดก็ตามที่เราได้พบเห็นเพียงเดินทางผ่าน มีก็แต่คนที่พำนักอยู่ชว่นานพอควร จึงจะทำได้ ข้าพเจ้ายอมรับว่า ถ้าเข้าไปอยู่เพียงช่วงสั้นๆ (แล้วนำมาวิจารณ์) ก็อาจสร้างความเสียหายได้ แต่คงต้องกล่าวซ้ำอีกครั้งว่า ข้าพเจ้าบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็น และแสดงความเห็นไปตามที่คิดและรู้สึกที่นี้ ก็ขึ้นอยู่กับนักเดินทางคนอื่นๆ ที่มีประสบการณ์มากกว่าที่จะโต้แย้งและวินิจฉัยว่าความรู้สึกหรือข้อวิจารณ์นั้นผิดทิศผิดทาง อย่างไรก็ตามก็ขอตั้งข้อสังเกตไว้ล่วงหน้าว่าความประทับใจที่เกิดขึ้นในครั้งแรกนั้นโดยปกติยากที่จะเลือนหายไปได้ง่ายๆ ข้าพเจ้าเองก็เชื่อว่าจะยึดมั่นในความคิดของตัวเองว่าถูกต้องไปเสียทั้งหมด บ่อยครั้งก็ว่าไปตามคนอื่นๆ ที่มีประสบการณ์มาก่อนเหมือนกัน

สำหรับผู้คนในยุโรป คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยภาพรวมเป็นการเปิดศักราชใหม่ในหลายๆ ด้าน เป็นยุคที่ผู้คนเชื่อในเรื่องของความก้าวหน้า เป็นยุคแห่งการเปิดโลกใหม่ด้วยการเดินทาง เพื่อแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ เปิดตลาดการค้า สร้างดุลอำนาจใหม่ในระดับของรัฐ และเป็นการเดินทางพจญภัยเพื่อแสวงหาและค้นพบ “ความเป็นอื่น” สำหรับปัจเจกบุคคล ในประเทศฝรั่งเศส ศตวรรษนี้เป็นศตวรรษแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทั้งทางการเมืองและสังคม เพราะเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากการปฏิวัติสังคมในปี ค.ศ.๑๗๘๙ ผ่านความขัดแย้งและการต่อสู้ทางอุดมการณ์หลายครั้ง จนเข้าสู่ระบอบสาธารณรัฐในปี ค.ศ.๑๘๔๘ ก่อนที่จะหวนกลับมาสู่การปกครองแบบจักรวรรดินิยมโดยพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๕๒ จนถึงปี ค.ศ.๑๘๗๐^{๑๓} กล่าวได้ว่า โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในยุคนี้ก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเต็มตัว ผลพวงจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในปลายศตวรรษก่อนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง จากสภาพ

^{๑๓} ดูรายละเอียด ในธีระ นุชเปี่ยม. “ฝรั่งเศสกับช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ จากการพัฒนาสู่ความก้าวหน้าทันสมัยในยุโรปสู่การแข่งขันและขยายอำนาจ” ใน **สยามฝรั่งเศส อินโดจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๘, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.๑-๔๒.

สังคมเกษตรกรรมมาสู่สังคมอุตสาหกรรม และเกิดชนชั้นผู้ใช้แรงงาน ในทางวัตถุ มีการปรับโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะด้านการคมนาคม สร้างเส้นทางรถไฟ เปิดเส้นทางเรือโดยอาศัยเรือกลไฟ อันเป็นความก้าวหน้าใหม่ทางเทคโนโลยี เปิดทางไปสู่ตลาดและแหล่งวัตถุดิบในซีกโลกตะวันออก

ช่วงนี้เป็นช่วงเริ่มศักราชของนักเดินทางอิสระรุ่นแรกของฝรั่งเศส นี่เป็นการหลีกเร้นจากสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง จากความ “ศิวิไลซ์” ไปสู่ “โลกใหม่” ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงในดินแดนบูรพา เพื่อแสวงหาประสบการณ์ใหม่ อ็องรี มูโอต์นับเนื่องเป็นนักธรรมชาติวิทยาไม่สังกัดสถาบันที่ร่วมกระแสนี้ เขาวางโครงการในอันที่จะสำรวจพืชพันธุ์สัตว์และวิถีชีวิตของผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆในดินแดนที่กำลังเป็นจุดสนใจในยุโรป แต่ยังไม่เคยมีใครรู้จักดินนี้ ส่วนก็องต์ เดอ โบว์วัวร์ ขุนนางนักเดินทางมีจุดหมายร่วมอยู่กับคณะนักเดินทางเพื่อท่องเที่ยวไปตามเมืองสำคัญๆในเอเชียและแอฟริกา เราอาจกล่าวได้ว่านักเดินทางทั้งสองนี้เป็น “นักท่องเที่ยว” ชาวฝรั่งเศสรุ่นแรกๆ ในสยามยุคใหม่ คนทั้งสองมีประสบการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัยกัน ส่งผลให้มุมมองที่มีต่อสิ่งที่พบเห็นในสยามนั้นมักสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน ที่เห็นได้ชัดเจนคือความเชื่อเรื่อง “ภารกิจในการเผยแผ่อารยธรรม” เป็นมุมมองจากผู้ที่เกี่ยวข้องว่าตัวมาจากสังคมที่ศิวิไลซ์กว่าและกำลังอยู่ใน “ดินแดนอื่น” จึงบางครั้งอาจทำให้เกิดอคติ มองไม่เห็นว่แต่ละบ้านเมืองก็จะมีลักษณะเฉพาะและความเป็นตัวของตัวเอง อันเป็นลักษณะสัมพัทธ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและบริบททางประวัติศาสตร์

ภาพ “สยาม-กรุงเทพฯ เมื่อแรกเห็น” แม้จะมีความแปลกใหม่ในสายตาของนักเดินทาง แต่ต้องไม่ลืมว่าผู้บันทึกอาจเคยรับประสบการณ์โดยทางอ้อมจากการอ่านข้อเขียนของชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเคยเป็นนักเดินทางชุดบุกเบิกหรือแม้แต่นักเดินทางด้วยเรื่องเมืองสยามที่เขียนขึ้นในยุคเดียวกันก่อนหน้านี้ ดังกรณีของมูโอต์ มีข้อมูลชัดเจนว่าเขาได้อ่านผลงานของเซอร์ จอห์น เบาริง และสังฆราชปาเลอกัวซ์ จึงอาจมีการ “ผลิตภาพซ้ำ” ด้วยว่าภาพลักษณ์ของสยามเท่าที่ปรากฏในงานเขียนของตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสนั้นมักสะท้อนทัศนะวิพากษ์เรื่องระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่ถูกละเมิดว่าเป็นแบบตะวันออก คือใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ (le despotisme) ความเชื่อทางศาสนาที่ไม่อาจ

๔๘ กรุงเทพฯ ในทัศนะนักเดินทางชาวฝรั่งเศส

“สื่อ”ให้เข้าใจได้ ความล้าหลังของประเทศ ตลอดจนบุคลิกภาพของคนไทยในหลายแง่มุมที่ไม่เอื้อต่อ “ความก้าวหน้า”

บันทึกคนเดินทางจากฝรั่งเศสในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้ นำเราย้อนกลับไปสู่สยามในอดีตที่ไม่หวนคืบ เป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้ความกระจ่างทั้งในเชิงมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ และเป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ยืนยัน “ความหลากหลาย”ทางวัฒนธรรม และย้ำเตือนให้เราลองให้เห็นตัวเองในมิติที่แตกต่าง โดยอาศัยสายตาของ “คนนอก” ในยุคโลกานุวัตรที่เรามักพบเจอแต่ “ความเหมือน” ที่ไร้พรมแดน

๓ สารวิพากษ์

๑

จดหมายเหตุอิงรี มูโฮต์ เรื่อง การเดินทางสู่ราชอาณาจักรสยาม กัมพูชาและลาว^{๑๔}

บทที่ ๑

การเดินทาง เมืองหลวงของสยามเมื่อแรกเห็นบางกอก

วันที่ ๒๓ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๘ ข้าพเจ้าออกจากกรุงลอนดอน โดยโดยสารเรือสินค้า เป็นเรือใบสภาพซ่อมช่อเอาการ เดินทางครั้งนี้ เพื่อให้บรรลุโครงการที่วางแผนไว้ในใจมานานพอควร คือตั้งใจจะสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และชนเผ่าที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ก็ของดเว้นไม่เล่ารายละเอียดเรื่องการเดินทางและชีวิตบนเรือให้ท่านผู้อ่านรับรู้ เอาเป็นว่าความแออัดบนเรือ และความประพฤติกัปตันเรือซึ่งไม่ยับยั้งชั่งใจเรื่องการดื่มกินเอาเสียเลย ทำให้ผ่านวันเวลาไปอย่างยากลำบากทีเดียว สรุปว่า ข้าพเจ้าเดินทางถึงเมืองสิงคโปร์เมื่อวันที่ ๓ กันยายน แวะพักเพียงไม่นาน ก็หาเรือที่จะเดินทางไปเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยาม บ่ายหน้าไปยังจุดหมายที่ตั้งใจไว้ได้ หลังจากรอนแรมยี่ดื้ออยู่ในอ่าวสยามซึ่งแบ่งดินแดนอินโดจีนออกเป็นสองคาบสมุทร พวกเราก็ก้าวถึงสันดอนปากแม่น้ำ วันที่ ๑๒ เดือนเดียวกัน แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านเมืองบางกอก ตรงปากแม่น้ำระยะแปดถึงเก้าไมล์จากปากอ่าว ปรากฏสันดอนทรายอันเป็นอุปสรรคขัดขวางการเดินทางเรือ ถ้าจะล่องผ่านไป ต้องขนถ่ายของเอาน้ำหนักออก เสียค่าโสหุ้ยเอาการอยู่ เรือกุสโรวี (Kusrovie) ของเราเป็นเรือขนาดระวางน้ำลึก ๑๒ ฟุต จึงล่องผ่านมาได้โดยไม่มีปัญหาเท่าใดนัก เรือทอดสมอที่ปากน้ำ ตรงข้ามจวนเจ้าเมือง ตัวข้าพเจ้าและกัปตันขึ้นจากเรือ แวะไปที่นั่นเพื่อจะขออนุญาตเดินทางต่อ

^{๑๔} แปลจาก MOUHOT, Henri. *Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-chine*. Genève : Olizane, 1989, pp. 9-18.

พอทำตามระเบียบปฏิบัติเสร็จ ข้าพเจ้าก็รีบไปดูบ่อมคาย ตลาด และตรอกซอกซอยของเมือง บ่อมมีช่องเชิงเทินสร้างด้วยอิฐ เมืองปากน้ำนี้เปรียบได้กับเมืองท่าเซบาสโตโปล (Sébastopol) หรือเมืองครอนสตัดท์ (Cronstadt) ของพระเจ้ากรุงสยาม แต่คาดว่าทัพเรือจากยุโรปอาจยึดได้โดยง่าย และเมื่อผู้บัญชาการกองเรือหยุดพักกินมื้อเที่ยงที่นี่แล้ว ก็จะเคลื่อนขบวนเดินทางไปกินมื้อเย็นต่อได้ที่เมืองบางกอก

ที่เกาะเล็กๆ กลางน้ำ ปรากฏเจดีย์มีชื่อ สร้างไว้อย่างสุดฝีมือ คนเขาบอกว่า เป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิธาตุของเจ้าแผ่นดินสยามองค์ก่อนๆ รูปทรงพีระมิดที่สะท้อนอยู่บนท้องน้ำลึกเรียบใส แลองค์พระเจดีย์ที่เห็นเด่นชัดอยู่หว่างความเขียวชอุ่มของกลุ่มพืชเมืองร้อน ช่างเป็นภาพที่ชวนตรึงตาตรึงใจยิ่งนัก

ส่วนตัวเมืองเท่าที่เห็นด้วยตานั่น ช่างสกปรกโสโครกไม่น่าเข้าใกล้ พอลองลิกเข้าไปอีก ๘-๑๐ กิโลเมตร เราก็ไปถึงเมืองอีกเมืองหนึ่งมีบ่อมคายชื่อ ปากเกร็ด มีผู้คนอาศัยอยู่ประมาณเจ็ดพันคน เป็นชาวมอญจากพะโคเสียส่วนใหญ่ บริเวณนี้มีบ่อมตั้งอยู่สองฟากฝั่งและอาจจะฝั่งสายโซ่ทำด้วยเหล็ก หรือโซ่เหล็กร้อยเดียวแหลมซึ่งไว้ได้ท้องน้ำ ไว้เป็นอุปสรรคขวางเรือสำเภาจีนหรือญวนไม่ให้ล่องผ่าน แต่ไม่กระทบกระเทือนเรือป็น ท้องเรือหุ้มเหล็กเป็นเกราะอย่างดีของพวกเราลัคนิด เจ้าอาวุธสงครามไร้สมรรถภาพนี้ ไม่น่าสนใจเท่าภาพสิ่งปลูกสร้างหลายหลัง เป็นที่ตั้งโรงน้ำตาลอันเป็นอุตสาหกรรมพื้นถิ่น

ฟังชื่อแม่น้ำแล้ว เราอดชมไม่ได้ว่าเป็นชื่อที่เพราะเสียจริง แม่น้ำหมายถึงแม่ของน้ำ ทั้งความกว้างและความลึกทำให้เรือระวางหนักแล่นเลียบสองฟากฝั่งไปได้โดยไม่มีอันตราย กระโดงเรือเสียดสีกับกิ่งไม้ใหญ่ ผูกนกขยับกระพือปีก ส่งเสียงร้องอยู่เหนือเสากระโดงเรือ ข้างตัวแมลงนับเป็นร้อยเป็นพันส่งเสียงหึ่งๆ อยู่กลางสะพานเรือทั้งกลางวันและกลางคืน ภาพทิวทัศน์ที่ได้เห็นนั้นช่างแปลกตา ดึงดูดมายิ่งนัก มีบ้านเรือนตั้งอยู่เป็นระยะๆ สองฟากฝั่งน้ำ มองเห็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้าน ไกลออกไป แล้วยังมีเรือผ่านไปมามากลำ ทั้งผู้ขาย ผู้หญิงและเด็กพายเรือลำน้อยกันคล่องแคล่วน่าชมนัก

ตอนที่ข้าพเจ้าแวะเยี่ยมเจ้าเมืองที่ปากน้ำ สังเกตเห็นว่าที่ประเทศนี้ เด็กๆ กับน้ำช่างมีชีวิตอยู่โยงกันอย่างคุ้นเคย ข้าพเจ้าเห็นลูกๆ ของข้าหลวงคนนี้ ยังตัว

เล็กตัวน้อยอยู่เลย กระโดดลงน้ำ ดำผุดดำว่ายเหมือนปลา เป็นอะไรที่ตื่นตาตื่นใจ น่าชื่นชม โดยเฉพาะเมื่อเทียบเด็กกับผู้ใหญ่ซึ่งแตกต่างกันนัก ทั้งที่นี้และตลอดทั่วทั้งแผ่นดินนี้ จนถึงที่ราบลุ่มของสยามที่ได้ท้องผ่าน ข้าพเจ้าได้พบเห็นเด็กๆ น่ารัก น่าเอ็นดู จนอยากจะคว้าตัวมากอด แต่เมื่อล่องเข้าอีกวัยหนึ่ง พวกผู้ใหญ่กลับแลดูน่าเกลียดจากการเคี้ยวหมากจนปากเจ่อ ฟันดำ

พิจารณาจากสภาพภูมิศาสตร์ ก็น่าอยู่ดอกที่พลเมืองของประเทศนี้จะเป็นมนุษย์น้ำกัน ด้วยว่าทั่วทั้งที่ราบภาคกลางสองฟากฝั่งแม่น้ำเป็นที่ลุ่ม มีคันคลองตัดแบ่งเป็นสายๆ และจมอยู่ในน้ำหลายเดือนในระหว่างปี เมื่อตอนเดินทางเข้าถึงใจกลางเมืองหลวง ข้าพเจ้ายังเข้าใจเอาว่าที่นี้ยังเป็นชนบทอยู่เลย จนเมื่อได้เห็นสิ่งปลูกสร้างตามแบบยุโรป เห็นเรือกลไฟที่จอดอยู่เป็นระยะๆ ในแม่น้ำอันกว้างใหญ่ตลอดจนบ้านเรือนร้านค้าที่ปลูกบนแพสองฟากฝั่งนี้แล้ว จึงได้หวนกลับสู่ความเป็นจริงของถิ่นนี้

เรือเราทอดสมอยู่ตรงหน้าโบสถ์ของคณะมิสซังฝรั่งเศสและเรือนที่พำนักรของมงแซนญูร์ปาลเลอแก้วซ์ มุขนายกมิสซังผู้ำนับถือนิ่ง ด้วยท่านได้อุทิศเวลาช่วงสามสิบปี ปวารณาตัวปฏิบัติภารกิจ แม้จะไม่ได้รับปัจจัยหนุนอื่นใดนอกเสียจากการลงแรงของบาทหลวงผู้อุทิศตัวเช่นท่านอีกสองสามรูป จนทำให้ชื่อเสียงของคริสตศาสนิกผู้ศรัทธา และประเทศฝรั่งเศสเป็นที่ยอมรับในนับถือเขตคามอันห่างไกล

พอได้เห็นไม้กางเขนสถาปนาในดินแดนอันไกลโพ้น ใจเราชุ่มชื่นราวกับได้พบหน้ามิตรที่คบหากันมานาน รู้สึกโล่งโปร่งและไม่โดดเดี่ยวอีกต่อไป การทุ่มเทอุทิศตัวของบาทหลวงมิสซังผู้แสนดีและมีจิตเมตตา เป็นเหมือนประทีปแก่คนเดินทาง ท่านบุกเบิกศรัทธาและวิทยาการอย่างถ่อมตน เป็นเรื่องที่ชวนให้ชื่นชม และถ้าเราจะไม่กล่าวคารวะพวกท่านตามสมควร ก็จะเป็นเรื่องไม่เห็นคุณค่า

ที่ยุโรป สยามเป็นที่รู้จักขึ้นชื่อมาช้านานแล้ว โดยเฉพาะนับแต่สงครามในจีนและโคชินจีน หลังจากมีการทำสัญญาการค้าและสัญญาสันติภาพ พร้อมกับ การพรรณนาโฆษณาชวนให้เชื่อ ก็มีตัวแทนจากฝรั่งเศสและอังกฤษเข้าไปตั้งบริษัททำการค้า แต่กลับปรากฏว่ามีแต่เรื่องชวนผิดหวังไปเสียทั้งสิ้น เวลานี้ มีแต่เสียงปนวิพากษ์วิจารณ์ไม่พอใจกันไปทั่ว เรื่องมีอยู่ว่า พวกพ่อค้ายุโรปเจอคู่แข่งที่

น่ากลัว เป็นพวกขุนนางหรือแม้แต่พวกเชื้อพระวงศ์ ถือครองกักตุนข้าวและน้ำตาล ซึ่งเป็นสินค้าหลักในปริมาณมาก แล้วส่งออกไปกับเรือสำเภาและเรือสินค้าของตน นอกจากนี้ ประเทศสยามยังไม่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตัวบทกฎหมาย การเพาะปลูกที่ทำอยู่ก็แค่เพียงพอต่อการบริโภคในประเทศ อีกทั้งจำนวนประชากรก็ยังไม่มาก ชาวสยามเป็นคนเกียจคร้าน การเกษตรส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของชาวจีนซึ่งขยันขันแข็งกว่า แต่เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา ชาวจีนอพยพเข้าประเทศลดลง หันไปตั้งหลักแหล่งที่ออสเตรเลีย แคลิฟอร์เนีย สิงคโปร์และดินแดนอื่นที่เจริญมั่งคั่งกว่า

ราชอาณาจักรสยามนี้ขึ้นชื่อว่างดงามสมดังคำร่ำลือ แต่ก็ยังเป็นจำเพาะในเขตเทือกเขาซึ่งธรรมชาติประทับใจความยิ่งใหญ่ไว้ให้

ส่วนอาณานิคมรอบๆ เมืองบางกอกนั้นกว้างไกลสุดสายตา พื้นที่ราบพอๆ กับทุ่งเลี้ยงสัตว์ในฮอลแลนด์ ตัวเมืองเป็นกลุ่มบ้านเรือนตั้งอยู่บนชั้นดินโคลน มีแม่น้ำสายหลักพัดผ่าน ตัดแบ่งออกเป็นสองฟากฝั่ง ทางฝั่งขวา จะเรียกเป็นอย่างอื่นไม่ได้นอกจากเป็นชานเมือง ด้วยเห็นมีแต่กระท่อมและเรือกสวนไร่นา ส่วนวัดและเรือนของคนใหญ่คนโตเห็นมีอยู่น้อยมาก ขณะที่ทางฝั่งซ้ายซึ่งเป็นตัวเมืองจริงๆ ล้อมรอบด้วยกำแพงเชิงเทิน มีป้อมค่าย หอสูง ตั้งอยู่เป็นระยะๆ ทอดยาวกว่าสองลิเออ มีร้านค้านับพันหลังๆ สร้างอยู่บนแพเรียงเป็นสองชั้น ทอดยาวไปตามลำน้ำที่คดเคี้ยว เรือนานาชนิดสัญจรไปมาทั้งขึ้นและลง ภาพการเคลื่อนไหวคึกคักเหนือท้องน้ำเป็นสิ่งที่ต้องตาต้องใจคนเดินทางเมื่อแรกล่องเรือเข้าเขตพระนคร จากนั้นไม่นาน ที่ดึงดูดสายตาเป็นภาพหมู่ปราสาทราชวังและวัดวาอาราม มองไปบนฟ้าเหนือแนวเขียวข่มของพืชพันธุ์ไม้เขตร้อน เห็นยอดแหลมสีทอง หลังคาโค้ง ประดับกระจกสีสะท้อนจับแสงตะวัน ส่งประกายสีสังกามหลากตา ดังสถาปัตยกรรมที่เราเคยได้ยินได้ฟังจากเรื่อง *พันหนึ่งทิวาราตรี* สิ่งปลูกสร้างและเครื่องแต่งกายหลากหลายละลานตา บ่งบอกการมีอยู่ของนานาชาติพันธุ์ ณ จุดนี้ของผืนโลก ทั้งสรรพคนตรีและฉากแสดงที่ส่งเสียงบอกสำเนียงไม่จบสิ้นเหล่านี้ ล้วนเป็นทัศนียภาพแปลกใหม่ประทับใจคนต่างถิ่นผู้มาเยือนเมื่อแรกเห็น

แล้วยังมีเรื่องชวนแปลกใจอีกอย่าง ที่นี้ ไม่มีเสียงรถม้า หรือเสียงเครื่องยนต์ ไม่ว่าจะเดินทางไปทำงานหรือพักผ่อนหย่อนใจ คุณมีแต่ต้องขึ้นล่องแม่น้ำโดยทาง

เรือ เมืองกรุงเทพฯ คือเมืองเวนิสแห่งดินแดนตะวันออก เราจะได้ยินก็แต่เสียงพายกระทบน้ำ หรือสมอที่ทอดลง เสียงเพลงของกลาสี หรือไม่ก็เสียงร้องของคนแจวเรือซึ่งเขาเรียกว่าฝีพาย แม่น้ำเป็นทั้งลานกว้างและบุเลอวาร์ดสายใหญ่ ส่วนคลองใช้แทนถนนและตรอกซอกซอย คนที่ชอบเฝ้าดูความเป็นไปในบ้านนี้เมืองนี้ มีกิริยาให้เลือกทำอยู่สองอย่าง ไม่นั่งทำวศอกอยู่ตรงระเบียบง ก็นอนเอกเขนกอยู่ในห้องเรือที่ลอยล่องอยู่เหนือน้ำ

บทที่ ๒

ประชากรของบางกอก ชาวสยาม ผู้ชาย ผู้หญิง เด็ก

ทัศนคติรักครอบครัว ข้อขัดแย้งชนชั้น ความเชื่อเรื่องโชคลาง

กรุงเทพฯ เมืองสมัยใหม่ เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยามต่อจากอยุธยาและลพบุรี เมืองหลวงอีกสองเมืองซึ่งก็ไม่ได้เป็นเมืองที่เก่าแก่นัก เมื่อสืบทอดสถานะความเป็นเมืองหลวง ก็สืบทอดชื่อที่ตั้งกันอย่างเป็นทางการมาด้วย ชาวสยามเรียกชื่อเมืองนี้ว่า กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา มหาดีลกราชธานี แปลความหมายได้ว่า ราชธานีแห่งทวยเทพ เมืองสวรรค์ชั้นฟ้า เมืองอันงดงามและไม่มีใครอาจเข้ายึดครองได้ ฯลฯ ดูช่างสรรหาถ้อยคำมานิยามนัก แต่จะเหมาะเจาะหรือไม่ ยิ่งกังขาอยู่... ไม่อาจมีใครเอาชนะได้ อนิจจา กรุงเทพฯ ก็เช่นเดียวกับกรุงเทพมหานครอยุธยา ซึ่งถูกพวกพะโคและพวกพม่าบุกเข้ามาตีกรุงแตก และปล้นสะดมจนยับเยิน งดงาม ก็เป็นเพียงคำคุณศัพท์ที่เหมาะสมอยู่ดอก ถ้าเรามองจากกลางน้ำเห็นทั้งวัดและวังตั้งเรียงราย แต่คำนี้เห็นจะใช้ไม่ได้เอาเสียเลย ยามที่เราผ่านเข้าไปตามตรอกซอกซอย ย่ำไปบนโคลน ล่องไปตามคลองเล็กคลองน้อยแคบๆ กลิ่นเหม็นอบอวลนับพันๆ สาย ดัดซอยผืนแผ่นดินเป็นเกาะเล็กเกาะน้อย เป็นที่ตั้งของกระท่อมสกปรกๆ หน้าตาซอมซ่อ เห็นแล้วบาดตาบาดใจพอๆ กับกลิ่นที่บาดจมูก

ส่วนประชากรของเมืองนี้ ก็ไม่มีทางบอกจำนวนเป็นตัวเลขที่ถูกต้องแน่นอนได้เลย เนื่องจากการจัดเก็บข้อมูลประชากรที่ไม่สมบูรณ์แบบตะวันออก แต่ก็พอจะกะได้คร่าวๆ ว่ามีราวสามถึงสี่แสนชีวิต อยู่กันหนาแน่นจนหายใจแทบจะไม่ออก ในพื้นที่ซึ่งชาวฝรั่งเศสสักห้ำหั่นคนคงจะขยับตัวได้ลำบาก ช่างห่างไกลนักที่จะได้

เห็นภาพประชากรแห่งเมืองสวรรค์ ดังที่ เราเคยวาดภาพกันไว้โดยชนบททางศิลปะ และศาสนา กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มชนที่มีทั้งรูปลักษณ์ และทัศนคติออกจะไม่ปกตินัก กลุ่มหนึ่งบนโลกกลมๆ ใบนี้

ข้าพเจ้าเคยใช้ชีวิตอยู่ในรัสเซียยาวนานกว่าสิบปี ได้พบเห็นผลเสียอย่าง เลวร้ายที่เกิดจากระบบการใช้อำนาจบาตรใหญ่และระบบทาส เชื่อไหมว่า ที่ สยาม ข้าพเจ้าได้พบได้เห็นเรื่องที่น่าเศร้าน่าเวทนาไม่แพ้กัน ที่นี้ ผู้ด้อยกว่า จะต้องยอบกายเนื้อตัวลั่นเทาต่อผู้สูงกว่า คอยรับฟังคำสั่งในท่าคุกเข่าหรือไม่ก็ หมอบกราบ แสดงว่ายอมสยบให้ เมืองทั้งเมือง สังคมทั้งสังคมในทุกระดับชั้น ตก อยู่ในสภาวะหมอบกราบเป็นการถาวรทั่วทุกหัวระแหง ทาสหมอบกราบนาย นาย เล็กนายใหญ่หมอบกราบนายบ้าน ผู้นำทหาร พระสงฆ์ และไพร่ฟ้าทุกๆ คนต้อง หมอบกราบองค์พระมหากษัตริย์ ชาวสยามไม่ว่าจะมียศมีศักดิ์สูงส่งเพียงไร เมื่อ อยู่ต่อเบื้องพระพักตร์ของเจ้าเหนือหัว จะต้องคลานเข้า หมอบกราบด้วยศอก ตราบเท่าที่องค์กษัตริย์ยังประทับอยู่ในสายตา การแสดงความเคารพนี้ไม่ได้มีต่อ ตัวพระองค์เท่านั้น แต่ยังกินความไปถึงพระราชวังที่ประทับ ยามใดที่พวกเขาผ่านไป ทางประตูพระราชวัง ก็จะต้องถวายนความเคารพให้เห็น พวกข้าราชการบริพารแถว หน้าจะต้องหุบกลดกันแดดของตนเสีย หรือไม่ก็หันหน้ายอบตัวไปทางทิศนั้น ส่วน ข้างชาวเรือนับพันๆ ลำที่แจวขึ้นล่องอยู่ในลำน้ำ ก็จะต้องนั่งคุกเข่า ถอดหมวก จนกว่าจะผ่านเลยพระราชวัง ตลอดกำแพงวัง ก็มีพลธนูพร้อมอาวุธกระสุนดิน เหนียวยิงได้รัศมีไกล เผ้าระวางอยู่ตามช่องเชิงเทิน คอยระวางให้เป็นไปตามกฎ และ ลงโทษผู้ฝ่าฝืน เห็นจะต้องกล่าวเพิ่มเติมปิดท้ายว่า ประชากรที่อยู่ในสถานะหมอบ กราบอยู่กับพื้นนี้ นับจำนวนได้อย่างน้อยหนึ่งในสาม หรือบ้างบางที่อาจจะถึงกึ่งหนึ่ง ของทั้งประเทศ ถ้าไม่นับชุมชนชาวจีน ก็ประชากรที่ตกเป็นทาสทั้งทางกายและทาง สิ้นทรัพย์นี่นะหรือที่เรียกตัวเองว่าไท อันแปลว่าคนอิสระ !!!

จากข้อมูลของมงแซนญูเออร์ปาเลอกัวซ์ จำนวนประชากรของสยามสูงถึงหก ล้านคน ส่วนเซอร์ จอห์น เบาริง ราชทูตอังกฤษระบุไว้ว่ามี สี่ล้านห้าแสนคน แต่ไม่ ว่าตัวเลขจริงจะเป็นอย่างไร จะเห็นได้ว่าพลเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้มีอยู่เพียงเชื้อชาติ เดียว ชาวจีนซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือมากในประเทศนี้มีจำนวนหนึ่งในห้า อีกสอง ส่วนประกอบด้วยชาวมลายู เขมร ลาว และมอญ เป็นต้น ที่เป็นไทยแท้ๆ มิได้ถึง

สองล้านคน แต่ละเชื้อชาติมีวิถีชีวิตและชนบประเพณีของตนเอง ถึงแม้ว่าโดยการ
จำแนกชาติพันธุ์ เราจะเรียกพวกเขาว่ามองโกล แต่ต่างเชื้อชาติมีรูปร่างหน้าตา
และลักษณะเฉพาะของกลุ่มตน

คนสยามนั้นพอเห็นก็รู้ได้ง่ายว่าใช่ ด้วยกิริยาท่าทางเฉื่อยและเกียจคร้าน
และหน้าตาดูเชื่องซึม จมูกออกจะแบนแทบทุกคน โหนกแก้มสูง ดวงตาแลดูที่อๆ
หามีแววฉลาดไม่ รูจมูกกว้าง โหนกแก้มสูง ริมฝีปากแดงฉานเพราะกินหมากอยู่
เป็นประจำ ซ้ำฟันยังดำสนิทเหมือนไม้มะเกลือ ทุกคนโกนผมเกลี้ยง เหลือเป็น
กระจุกอยู่ตรงกลางกระหม่อม ผมสีดำและหยาบเหมือนอย่างกับชนแปรง พวก
ผู้หญิงเอาไว้ผมตรงกลางกระหม่อมเหมือนกัน แต่ผมเส้นเล็กนิ่ม และหวีเข้าทรง
น่าเสียดายที่พวกเธอโกนหัวเสียตั้งแต่เมื่อแรกเกิด ส่วนการแต่งกายของทั้งชาย
หญิงไม่ยุ่งยากอะไร เพียงนุ่งผ้าพันจากด้านหลัง สอดเข้าหว่างขา ตวัดขึ้นมาเหน็บ
ชายพกไว้ เท่านั้นแหละ บ้างเรียกว่านุ่งผ้าห่มหรือไม้ก็โจงกระเบน ผู้หญิงมีผ้าสไบ
เฉียงพาดไหล่ไว้ข้างหนึ่ง เอาเป็นว่า เราพอจะพูดได้อย่างเต็มปากว่า ที่เมืองสยามนี้
ผู้หญิงขณะยังอยู่ในวัยเยาว์ แลดูดีกว่าพวกผู้ชายมากนัก แต่ยกเว้นเรื่องรูปลักษณ์
ที่ดูนิ่มนวลนี้แล้ว สาวสยามอายุระหว่าง ๑๒- ๒๐ ปี ไม่เห็นมีอะไรชวนริษยาลัก
เท่าไรเมื่อเทียบกับแบบที่ช่างปั้นทางเราเห็นว่างาม

ชาวสยาม ต่างกินหมากกันไม่มียกเว้นนับแต่เจ้าไปจนถึงไพร่ขอทาน จนถือเป็น
ส่วนหนึ่งของชีวิตไปแล้ว หมากเป็นผลผลิตของชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานใน
เมืองสยาม พวกเขาทำการปลูก บำรุงรักษาอย่างดี และขายได้ราคางาม ชาวจีน
อพยพนั้นนับว่าเป็นเกษตรกรมือดี เป็นพ่อค้าหัวไว พูดภาษาไทยได้คล่องราวกับเกิด
ในประเทศนี้เลยทีเดียว พวกเขาเคี้ยวหมากหยับๆ เหมือนชาวบ้านโดยทั่วไป และ
ทำอาการอย่างเดียวกันคือ ยอบตัวคุกเข่าเมื่ออยู่ต่อหน้าขุนนางและพระเจ้า
แผ่นดิน แต่ขณะเดียวกันก็ทำมาค้าขึ้น พอเริ่มมีเงิน เกียรติยศชื่อเสียงก็ตามมา

คุณสมบัติอันเลิศอย่างหนึ่งของชาวสยามคือ ความรักครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น
เป็นที่บ้านของทาสหรือเจ้าขุนมูลนาย คุณจะเห็นพวกเขาดูแลเอาใจใส่ แสดงความ
รักด้วยการกอดเด็กๆ เหมือนๆ กัน ยามใดที่สมาชิกในครอบครัวเกิดเรื่องทุกข์ร้อน
ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของพี่ๆ น้องๆ หรือลูกพี่ลูกน้อง ฯลฯ ทุกคนจะอยู่กันพร้อมหน้า
พร้อมตา ช่วยกันออกเงินทองเพื่อป้องกันไม่ให้มีเรื่องถ้ายังจัดการได้ หรือไม่ถ้าเกิด

เหตุไปแล้ว ก็ทำให้ผ่อนหนักเป็นเบา เวลาข้าพเจ้าไปที่กระท่อมของไพร่ทาสคนหนึ่ง หรือที่วังหรรษาของท่านเสนาบดี ลักยี่สิบครึ่งเห็นจะได้ แล้วอุ้มเด็ก ๆ มาวางที่เข้า และโอบกอดพวกแก พลันก็จะเห็นดวงหน้าอันเป็นสุขของผู้เป็นพ่อแม่ เขาจะตื่นตันใจ พวกเขามอบอกขอบใจครึ่งแล้วครึ่งเล่า วันไหน ที่ข้าพเจ้าเดินผ่านหน้าบ้าน ผู้เป็นแม่จะร้องเรียกว่า “แะบ้านเราหน้อยล๊ะ คุณฝรั่ง” เรื่องเล็กๆ น้อยๆ นี่บอกว่าเป็นคนไทยเป็นคนดีมีน้ำใจ และถ้าวันหนึ่งข้างหน้า พวกเขาเกิดหูดาสว่าง ปัญญาเกิด และรู้จักความรู้สึกจากที่ได้คบค้ากับพวกเรา ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพวกเขาจะค้นพบความสามารถใดๆ ที่ยังหลับใหลอยู่ในตัวได้โดยแท้

ชาวสยามชอบใส่เครื่องประดับนัก ตั้งแต่ยังเป็นทารกอยู่ในเปลจนไปสู่หลุมฝังศพ จะเป็นเพชรนิลจินดาชนิดไหน ขอให้ส่องแสงเป็นประกาย ก็นับว่าใช้ได้ พวกผู้ชายจะสร้อยสร้อยคอ สร้อยข้อมือ จีประดับไว้ห้อยคอ แผ่นทองหรือแผ่นเงิน มาประดับตามแขนขา คอ หู ลำตัว ไหล่ของผู้เป็นภรรยาและลูกๆ แล้วแต่ว่าส่วนใดของร่างกายจะใส่จะสวมอะไรได้ เราก็จะเห็นกันแทบทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นพระโอรสของเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบัน อายุสัก ๖-๘ ชันษา ท้วมทั้งพระวรกาย มีแต่เครื่องประดับ หินมีค่านำมาปักเลื่อม จนแทบจะขยับเขยื้อนตัวไม่ได้ ดูเหมือนว่าเสื้อผ้าและเครื่องเพชรพลอยที่อยู่บนพระวรกายเล็กๆ และพอมบางนั้นจะหนักแสนหนักเสียเหลือเกิน

๒

กีองต์ ลูโดวิค เดอ โบวัวร์

การเดินทางรอบโลก ตอน ประเทศสยาม^{๑๕}

๑๕ มกราคม ค.ศ. ๑๘๖๓

ตลอดสามวันที่ผ่านมา เราได้เที่ยวชมปราสาทพระราชวังวัดวาอาราม ที่สำคัญต่างๆ และตัวเมืองบางกอกส่วนที่เป็นเรือนแพ พอมาถึงวันนี้ ก็เลยอยากจะไปให้พ้นจากประตาสีงปลูกสร้าง วัด วัง ที่ประดับประดาด้วยกระเบื้องเคลือบและ

^{๑๕} แปลจาก DE BEAUVOIR, Ludovic. *Voyage autour du monde, Java, Siam & Canton*. (Paris: Editions Kailash, 1992), pp. 205–207.

กระจกสี ออกไปเที่ยวแถบชนบทในละแวกใกล้ๆ บ้าง เขตชนบทไม่ได้มีสีสนและทัศนียภาพตื่นตาตื่นใจเหมือนที่เกาะชวา แต่แลดูอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง ทุกๆ ปี ดินตะกอนของแม่น้ำซึ่งเปรียบได้กับแม่น้ำไนล์แห่งอียิปต์ในดินแดนเอเชีย จะเคลื่อนตัวมาทับถมเป็นชั้นดินอันอุดมบริเวณที่ราบลุ่มปลูกข้าว ที่ตรงนี้ ไม่เพียงให้ผลผลิตพอเพียงต่อการบริโภคในประเทศ แต่ยังเป็นสินค้าส่งออกทางเรือได้เต็มลำกว่า ๔๐๐ ลำในแต่ละปี แต่ชาวสยาม ซึ่งแม้แต่พอเพียงอยู่กับชีวิตเรียบง่าย สบายๆ ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากผืนดินให้ถึงหนึ่งในสิบของผลผลิตที่อาจเก็บเกี่ยวได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย มีขุนนางและทาสในประเทศนี้ แต่หาไม่มีพ่อค้าไม่ มีชาวไร่ชาวนาที่นำพืชผลไปขายตามชุมชนที่ตนอยู่หรือที่ตลาดเมืองใกล้ๆ แต่ไม่มีเกษตรกรรมมืออาชีพ トラบเท่าที่สินแร่ทองยังมีอยู่เต็มเหมือง และส่วยสาอากรที่เรียกเก็บได้ ยังมีมากพอสำหรับท้องพระคลัง มากพอที่จะอุดหนุนกิจการอิทธิพลอันเป็นหน้าตาของประเทศ พอให้ประชากรได้ชื่นชมในพระบารมีขององค์กษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอันสูงสุด ก็จะมีเหตุจูงใจอันใดเล่าที่จะผลักดันให้ชาวสยามลงแรงทำงานที่เหนื่อยยาก ในเมื่อมีกษัตริย์แต่พระองค์เดียวเป็นผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์!

ชาวสยามอยู่กินอย่างสบาย เพียงใช้เงินสองสามชูซื้อข้าว เหลืออีกหนึ่งชูซื้อปลากิน ผลที่เห็นๆ กันก็คือ งานการแทบเป็นเรื่องไม่จริงจับบนผืนแผ่นดินนี้ และธรรมชาติดูจะให้ผลิตผลมากกว่าเมื่อเทียบกับการบริโภคที่น้อยกว่าของพลเมือง ยังคงมีผืนดินอุดมสมบูรณ์อีกมากที่ยังคงทิ้งร้าง ที่ราบลุ่มอีกมากแห่งซึ่งอาจปลูกข้าวเก็บเกี่ยวได้ถึงสองครั้งต่อปีอย่างสบายๆ อีกทั้งยังมีหนองบึง แหล่งน้ำธรรมชาติโดยแท้จริงซึ่งกระแสน้ำพัดพาปลาน้ำจืดมาให้อาหาร และแม้เมื่อไหลผ่านไปแล้วจนแทบจะแห้งขอด ก็ยังไม่มีใครคิดจะเข้าไปเก็บ นอกไปจากกลุ่มขุนนางชั้นสูงที่เคลื่อนไหวศึกคักก็แต่ในฮาเร็ม หรือเหล่าไพร่ทาสที่คอยถือหมากให้ขบเคี้ยว ถ้าเพียงแต่(ประเทศนี้) จะมีปัจจัยอื่นๆ ที่เอื้อ ถ้าเพียงแต่จะมีการจัดการที่วางถูกทิศทาง ให้มีการลงแรงทำงานที่ก่อประโยชน์ และมีคนที่กระตือรือร้นทำงานเพื่อให้ได้ประโยชน์แก่ตัวเอง ไม่ใช่เพียงเพราะถูกบีบบังคับด้วยการลงหวาย กล่าวสั้นๆ ว่า ถ้าเพียงแต่ผืนแผ่นดินแห่งนี้ได้ให้และส่งออกซึ่งสิ่งที่พระเป็นเจ้าได้โปรดประทานมา ก็จะเป็นเครื่องเยี่ยวยาความทุกข์ยากของผู้คนในโลกนี้ได้อย่างทรงพลัง และจะเป็นแหล่งอาหารชดเชยความอดอยากที่นำความทุกข์ระทมมาให้

ประเทศอินเดียและอัลจีเรีย และซึ่งยังคงคุกคามประเทศจีนอยู่จนถึงทุกวันนี้

จริงสิ ก็ถ้าเมืองสยามมีลักษณะเด่นแห่งความเป็นเอเชียแท้ โดยไม่มีอิทธิพลอื่นเข้ามาเจือปน ยอดแหลมเจดีย์เคลือบกระเบื้องเป็นที่พักพิงแก่ประชาชนที่รู้จักก็แต่เพียงศรัทธาแห่งศาสนา นี่ หนี่ เป็นที่บรรจบพบกันระหว่างชั้นชนขุนนางและไพร่ ทั้งฮาเร็มอันสดใสและพระสงฆ์หนุ่มห่มจีวรคร่ำคร่า พระพุทธรูปทองและกระท่อมชอมช่อ หลากสรรพสิ่งที่แตกต่าง ไม่มีใครเหมือน ถ้านี่คือความเป็นตะวันออกแท้ ที่เห็นแก่ตัวเองแต่สดใสดังงาม ล้ำหลังแต่ยิ่งใหญ่ ถ้าเป็นเช่นนั้น เราก็ยังมีเรื่องให้ค้นพบมากเสียยิ่งกว่าการเที่ยวเล่นอย่างนักท่องเที่ยวนะ ด้วยว่าที่นี่อาจเป็นแหล่งกอบกู้มวลมนุษยให้พ้นจากความทุกข์ยาก จึงจะต้องเปิดประตูบานนี้เพื่อยรผลักดันให้ผู้คนที่แยกตัวอยู่โดดเดี่ยวเคลื่อนไหวทำอะไรขึ้นมาบ้าง เพื่อจะบรรลุเป้าหมายนี้ ไม่เห็นจำเป็นต้องใช้อาวุธ ดูตัวอย่างจากชาวจีนนั่นเป็นไรที่แทรกตัวเข้าไปได้โดยสันติ ชาวจีนจำนวนไม่กี่พันคนที่อพยพเข้าไปในสยามยึดพื้นที่ทำการค้าไว้ทั้งหมด พวกเขาได้ลงมือกระตุ้น จัดระบบ และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการทำงานของประเทศไทย ถ้าชาวสยามเป็นตัวแทนของความเฉื่อยเฉื่อยไม่ใส่ใจเพียงใด ตัวกาฝาก (พาราสิต) ที่เคลื่อนไหวดึกคักจากอาณาจักรแห่งสวรรค์ก็นับเป็นตัวอย่างของความโลภโมโทสัน และการลงแรงทำงานอย่างแข็งขันและคงทน

ทั้งนี้ เราจึงไม่ควรปล่อยให้น้ำนิ่ง ชงอยู่กับที่ ซึ่งถ้าปล่อยให้มีการเคลื่อนไหวแล้ว จะก่อประโยชน์โฆษผลอย่างยิ่ง วันใดที่สยามประเทศได้เชื่อมต่อเส้นสายใหญ่กับอินเดียและญี่ปุ่นที่พัฒนาสิงคโปร์ให้เป็นฐาน วันใดที่มีการจัดตั้งบริษัทการค้าให้เป็นบันไดเริ่มต้นอันมั่นคงที่จะทำการค้าให้เกิดดอกออกผล แทนที่จะเพียงเดินทางผ่านเข้ามากรุงเทพฯ อย่างคนท่องเที่ยว ด้วยความประทับใจแต่ครั้งแรกนี้ ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าจะได้เห็นตัวเลขเพิ่มจำนวนขึ้นแน่ๆ ข้าพเจ้าหวังด้วยใจว่าประเทศฝรั่งเศสจะได้อาศัยบรรษัททะเลหลวง๑๖ของเราแสวงหาเกียรติยศชื่อเสียง

^{๑๖} Messageries impériales เป็นองค์กรดำเนินกิจการทางทะเลของฝรั่งเศสในรัชสมัยจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ (ค.ศ. ๑๘๕๑ – ๑๘๗๑) ซึ่งเป็นช่วงเริ่มแสวงหาอาณานิคม เดิมเมื่อแรกก่อตั้งจากข้อเสนอของกลุ่มพ่อค้าเจ้าของเรือ ในปี ค.ศ. ๑๘๕๑ ใช้ชื่อว่า Messageries Nationales ต่อมาภายใต้การปกครองระบอบสาธารณรัฐ และยุคล่าอาณานิคมช่วงปี ค.ศ. ๑๘๗๑– ๑๙๑๔ เปลี่ยนชื่อเป็น Compagnie des messageries maritimes และประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าในดินแดน

ด้วยการเอาชัยทางการค้าพาณิชย์อย่างสันติและเที่ยงธรรม นี่เป็นเกียรติคุณที่เราพึงไฝ่ฝันแต่เพียงหนึ่งเดียวที่จะนำมาซึ่งชื่อเสียงขจรจายและเป็นสากล โดยละเลืยซึ่งปัญหาการเข้ายึดครองดินแดน.

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาต่างประเทศ

BOUSSEL, Patrice, et alii. **L'Histoire de la vie française: Les Révolutions 1789–1871**, Paris: Editions de l'Illustration.

BOWRING, John (Sir). **The Kingdom and People of Siam**. London, John W. Parker & Son, 1857, 2 vol. reprints (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969)

DE BEAUVOIR, Ludovic. **Voyage autour du monde, Java, Siam & Canton**. Paris: Éditions Kailash, 1992.

DE BROGLIE, Gabriel. **Le XIXe siècle : l'éclat et le déclin de la France**. Paris : Perrin, 1995

DUBY G. et MANDOU, R. **Histoire de la civilisation française**. T. 2 XVIIe–XXe siècle. Paris: Armand Colin, 1968

FABRE, Sunanta. **Le Siam dans l'opinion française de 1815–1868**. Avec le soutien du Ministère des Affaires Etrangères, des Services culturels de l'Ambassade de France à Bangkok, ๑๙๙๙. En photocopies.

MOUHOT, Henri. **Travels in Indo-china, Siam, Cambodia, Laos & C**. Bangkok: White Lotus, 1986. Vol. I MOUHOT, Henri. **Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-chine**. Genève: Olizane, 1989.

MOUHOT, Henri. **Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge,**

ตะวันออกกลางและไคล(จีนกับญี่ปุ่น) โดยเริ่มเดินเรือในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทะเลดำ ทะเลแดง ออกสู่มหาสมุทรอินเดีย ทะเลจีน และมหาสมุทรแปซิฟิก

๖๐ กรุงเทพฯ ในทัศนะนักเดินทางชาวฝรั่งเศส

de Laos et autres parties centrales de l'Indo-chine. Genève: Olizane, 1989.

PALLEGIOIX, Jean-Baptiste. *Description du royaume thaï ou Siam*. Paris, n°12, 1855.

SRISUWAN, Waraporn Kor. *La société thaïe et les Siamois au milieu du XIXe siècle d'après Henri Mouhot*. (สังคมไทยและชาวสยามในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในทัศนะขององรี มูโฮต์) Mémoire de maîtrise en études françaises. Faculté des Lettres. Université Silpakorn. ๒๐๐๒.

หนังสือภาษาไทย

กรมศิลปากร. "การเดินทางสู่อินโดจีน ตอนประเทศสยาม" แปลโดยศุกลรัตน์ ธาราคัคคี. ใน **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๓**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๘. ๒๐๓-๓๐๐.

กรมศิลปากร. "การเดินทางสู่อินโดจีน ตอนประเทศสยาม" แปลโดยศุกลรัตน์ ธาราคัคคี. ใน **รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ชุดที่ ๔**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑. ๘๐-๑๕๓.

ไกรฤกษ์ นานา. **สมุดภาพรัชกาลที่ ๔ วิกฤตและโอกาสของรัตนโกสินทร์ในรอบ ๑๕๐ ปี**. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๕๐.

จิระนันท์ พิตรปรีชา. **ตำนานนักเดินทาง**. กรุงเทพฯ : สารคดี. ๒๕๔๓.

เดอ โบวัวร์, กองต์. **การเดินทางรอบโลก ตอนประเทศสยาม**. แปลโดย วรสุลี ศรี ส่องเจริญ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ปาลเลอกัวซ์. **บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม**. แปลโดยเพ็ญฤทัย วาสบุญมา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

ปาลเลอกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.

เพ็ญศรี ด้ก, **ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย (สยาม) กับประเทศฝรั่งเศส ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙** ตามเอกสารของกระทรวงต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๙.

วราภรณ์ ก.ศรีสุวรรณ. “สังคมไทยและชาวสยามในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในทัศนะของ อองรี มูโอด” ใน **ความจริงในมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย : ๒๓๕-๒๖๖

สยาม ฝรั่งเศส อินโดจีน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๘. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. **สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕- ๒๔๑๖)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุขและพรรณิ สรวงบุญมี กรุงเทพฯ : พิมพ์เศ, ๒๕๑๖. ๓๕๙ หน้า. แปลจาก The Organization of Thai society in the early Bangkok period, 1782-1873. Ithaca, New York: Cornell University. 1969.

เอนก นาวิกมูล. **ภาพสยามของอองรี มูโอด** (Old Siam of Henri Mouhot). กรุงเทพฯ : แสงดาว, ๒๕๔๒.

บทความ

ธีรภาพ โลหิตกุล. "อเล็กซ์ของดอร์ อองรี มูโอด มาตุภูมิภาคภูมิใจลูกชายคนนี้" **อนุสารอ.ส.ท.** ๔๒, ๙ (เม.ย. ๒๕๔๕) : ๑๖๖-๑๖๙.

สรรค์ดี สุปงกช. "อองรี มูโอด นักสำรวจผู้ค้นพบนครวัดโดยบังเอิญ." **เนเจอร์ เอ็กซ์พลอเรอร์**. ๓, ๓๑ (ก.ค. ๒๕๔๕): ๖-๒๓.

เอกสารลำดับที่ ๘๒
จดหมายเหตุสยามสมัย (๒๔๒๕-๒๔๒๙) :
ภาพสะท้อนสังคมสยามต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อรพินท์ คำสอน^๑

๑. ความสำคัญของเอกสาร

๑.๑ ความสำคัญของเอกสาร

จดหมายเหตุสยามสมัย หรือ หนังสือพิมพ์สยามสมัย จัดทำโดยศาสนาจารย์ ซามูเอล โจนส์ สมิท (Samuel Jones Smith) หรือที่รู้จักกันในนามของ หมอสมิท เริ่มพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ และหยุดพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๒๙

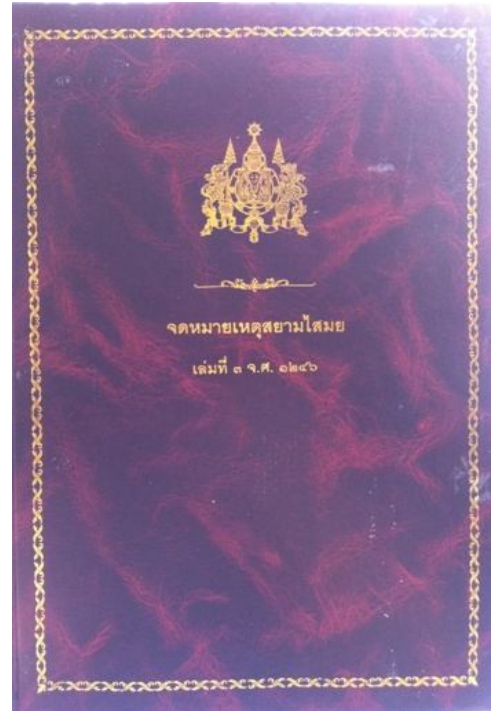
จดหมายเหตุสยามสมัยเป็นหนังสือพิมพ์ที่นำเสนอเรื่องของสยามต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งข่าวในพระราชสำนัก ข่าวต่างประเทศ ข่าวบ้านเมือง ความก้าวหน้าของวิทยาการสมัยใหม่ การเผยแผ่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารี โฆษณาและประกาศต่างๆ รวมทั้งคำฟ้องและจดหมายร้องทุกข์ของประชาชนที่ส่งไปยังหนังสือพิมพ์ ซึ่งทำหน้าที่เป็นกระบอกเสียงแทนตน นับเป็นภาพสะท้อนสิ่งที่เกิดขึ้นในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี

ขณะเดียวกันจดหมายเหตุสยามสมัยยังนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการหนังสือพิมพ์ที่ใช้แนวคิดตะวันตกในยุคแรกๆ ของประเทศไทย ตั้งแต่ลักษณะรูปแบบ การเขียนข่าว การรณรงค์ต่อต้านความอยุติธรรมในสังคม การให้ความรู้และความบันเทิง ตลอดจนใช้การโฆษณาเพื่อช่วยจัดจำหน่าย หมอสมิท

^๑ ผู้เขียนใคร่ขอขอบคุณ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. คุณธิษณา วีระเกียรติสุนทร และคุณกรรณิการ์ วัฒนปัญญารักษ์ ที่อ่านต้นฉบับและชี้ข้อบกพร่องต่างๆ ในบทความนี้

ทำงานด้วยความตั้งใจ มีระบบระเบียบ ดังจะเห็นได้ว่าการจัดรูปเล่มของหนังสือเล่มนี้อักษรไม่ติดกันเป็นพริตเหมือนหนังสือคนไทยในยุคนั้น แต่เว้นช่องว่าง เพิ่มภาพประกอบ ทำให้ดูโปร่ง สบายตาขณะอ่าน

ก่อนหน้านี้จดหมายเหตุสยามไสมย เป็นหนังสือหายาก และไม่เป็นที่แพร่หลายนัก เพราะต้นฉบับถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี แต่ไม่อนุญาตให้อ่าน เอกสารต้นฉบับ ผู้สนใจสามารถอ่านในรูปแบบไมโครฟิล์ม ได้ที่หอสมุดแห่งชาติ พระนคร จนกระทั่งเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ รัชชยสิทธิ์สวรรณ นายกสภาคกกจวัฒนธรรม ได้ทราบจากสุพจน์ แจ่มเร็ว บรรณาธิการนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ว่ามีสยามไสมยอยู่ชุดหนึ่ง และยินดีให้สำนักพิมพ์ต้นฉบับนำมาพิมพ์ใหม่ เริ่มพิมพ์จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๑ (จ.ศ. ๑๒๔๔) และเล่ม ๒ (จ.ศ. ๑๒๔๕) ใน พ.ศ. ๒๕๔๘ (โดยได้รับงบประมาณการจัดพิมพ์จากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล) เล่ม ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๖) ใน พ.ศ. ๒๕๔๙ และ เล่ม ๔ (จ.ศ. ๑๒๔๗) ใน พ.ศ. ๒๕๕๑ จึงช่วยให้จดหมายเหตุสยามไสมยเป็นที่รู้จักแพร่หลายอีกครั้ง

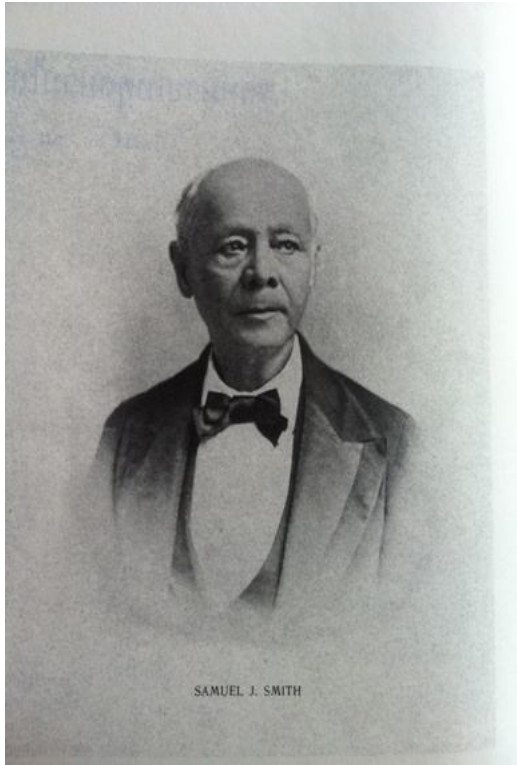

จดหมายเหตุสยามไสมย
(ฉบับพิมพ์ใหม่)

จดหมายเหตุสยามไสมย ไม่เพียงแต่เป็นหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานร่วมสมัยที่สะท้อนสังคมสยาม กรุงเทพมหานครและต่างประเทศ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาประเทศ ต้นรัชกาลที่ ๕ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕ – ๒๔๒๙) ได้เป็นอย่างดีเท่านั้น แต่ยังเป็นต้นแบบของการทำหนังสือพิมพ์ยุคแรกๆ ของไทยอีกด้วย

๑.๒ ประวัติผู้เขียน

ซามูเอล โจนส์ สมิท (Samuel Jones Smith) เกิดในอินเดีย เมื่อ ค.ศ. ๑๘๒๑ (พ.ศ. ๒๓๖๔) บิดาเป็นชาวอังกฤษ ก่อนที่บิดาจะถึงแก่กรรมได้นำท่านไปอยู่ที่ประเทศพม่า ศาสนาจารย์ในคณะแบปติสต์จึงได้รับเป็นบุตรบุญธรรม

และมาพำนักที่กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๓๖ ซึ่งขณะนั้นท่านอายุได้ ๑๒ ปี เมื่อโตขึ้นก็ทำหน้าที่หมอสอนศาสนาเช่นเดียวกับบิดาบุญธรรม ท่านจึงมีความรู้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เป็นอย่างดี

ใน พ.ศ. ๒๔๐๘ หมอสมิทตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่บางคอแหลม ซึ่งนอกจากจะเป็นบทสวดมนต์ทางพุทธศาสนาที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ จ้างแล้ว หมอสมิทยังออกหนังสือพิมพ์อีกหลายฉบับ ไม่ว่าจะเป็น Bangkok Daily Advertiser, Siam Weekly Advertiser, Siam Repository, Siam Observer และ

ภาพหมอสมิท (Samuel Jones Smith)

จดหมายเหตุสยามไสมย

นอกจากนี้ เมื่อหมอสมิทพบว่าคนไทยสมัยนั้นนิยมอ่านนิทานบันเทิงใจและบทกลอน เช่น ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี อิเหนา จึงพิมพ์ขายเป็นเล่มเล็กๆ เล่มละสลึง โดยใช้ตัวพิมพ์สวยงาม ทำให้หนังสือขายดี ซึ่งหนังสือที่ขายดีที่สุดของหมอสมิทคือ พระอภัยมณี จนมีผู้กล่าวว่า “เพียงแค่พิมพ์พระอภัยมณีอย่างเดียวนั้น หมอก็สร้างดีกรามอยู่ได้สบายๆ”^๒ หมอสมิทยังพิมพ์ร้อยแก้วแบบนิยายของฝรั่งขายอีกด้วย เนื่องจากหมอสมิทหันมาสนใจธุรกิจการค้า

^๒ เสดา เรขะรุจิ. ๑ ศตวรรษของหนังสือพิมพ์ไทย. พิมพ์ครั้งแรก. (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ๒๕๔๓, ๒๕๔๔), ๓๓.

มากเกินไปจนลืมน้ำที่หลักคือการเผยแพร่ศาสนา ทำให้หมอสอนศาสนาหลายคนไม่พอใจ ทั้งยังเห็นว่าหมอสมิทธิพิมพ์หนังสือประโลมโลกออกจำหน่ายแทนที่จะพิมพ์หนังสือธรรมะ เหล่ามิชชันนารีจึงยื่นฟ้องหมอสมิทธิต่อศาลกงสุลอังกฤษ หมอสมิทธิแพ้คดีและถูกห้ามพิมพ์จำหน่ายเรื่องทำนองนี้อีกต่อไป

หมอสมิทธิถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่ออายุได้ ๘๘ ปี รวมเวลาที่หมอสมิทธิเข้ามาอยู่ในสยามนานถึง ๓๖ ปี และดำเนินกิจการหนังสือพิมพ์อยู่เป็นเวลา ๑๓ ปี

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ บริบทประวัติศาสตร์

๒.๑.๑ การปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมสยามต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่วงเวลาที่จดหมายเหตุสยามไสมยตีพิมพ์เผยแพร่ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๒๙ เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประวัติศาสตร์สยาม เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง อันเนื่องมาจากอิทธิพลของจักรวรรดินิยมที่กำลังแผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทยต่างๆ รอบสยาม นับตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยประชาชนาถ ขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ ขณะที่ทรงมีพระชนมพรรษาเพียง ๑๕ ปี กับ ๑๐ วัน เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖ ในช่วงนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมพระองค์ก่อนจะมีพระราชอำนาจเต็มในการปกครองบริหารบ้านเมือง โดยทรงศึกษาวิชาต่างๆ รวมไปถึงการเสด็จประพาสอาณานิคมตะวันตกในเอเชีย ๒ ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๓ เสด็จประพาสสิงคโปร์ ปัตตานี (จากการ์ตาในปัจจุบัน) และสมารัง (หรือประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน) ครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๔๑๔ เสด็จพม่าและอินเดีย ทำให้พระองค์ได้รับแนวคิดหลายอย่างมาพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการเปิดโรงเรียนใน

พระบรมมหาราชวัง การนำแบบตึกแถวของสิงคโปร์มาปลูกข้างถนนบำรุงเมือง
เฟื่องนคร และการก่อเขื่อนที่คูคลองเมืองเดิมและมีถนนขนานไปเหมือนปัตตาเวีย
เป็นต้น

เมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา ได้เสด็จออกผนวช ๑๕ วัน
ก่อนที่จะประกอบพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สอง ในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ.
๒๔๑๖ นับเป็นการเริ่มการปฏิรูปประเทศอย่างแท้จริง การปฏิรูปสามารถ
แบ่งเป็นสองช่วงที่สำคัญ ในช่วงแรกเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๑๗ คือเริ่ม
ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับผิดชอบในการบริหาร
บ้านเมืองแทนสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในเบื้องต้น
พระองค์ท่านทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน หรือที่เรียกว่าเคาน์ซิล
ออฟสเตต (Council of State) และที่ปรึกษาในพระองค์ หรือ ปรีวิเคาน์ซิล (Privy
Council) ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ เพื่อบริหารปกครองบ้านเมือง แต่การทำงานของสภา
ทั้งสองนั้นไม่บรรลุผลเท่าที่ควร เพราะสมาชิกสภาไม่เข้าใจพระราชประสงค์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปฏิรูปประเทศช่วงแรกสิ้นสุดลงเมื่อเกิด “วิกฤตการณ์วังหน้า” ในช่วง
ปลาย พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งมีผู้ทึ่งหนึ่งเชื่อว่าผู้คิดปลงพระชนม์สมเด็จพระ
พระราชวังบวรวิไชยชาญ หรือวังหน้า จนทำให้พระองค์ระดมกำลังทหารจำนวน
มากไว้ต่อสู้ จึงเกิดความไม่ไว้วางใจระหว่างวังหน้ากับวังหลวง ในท้ายที่สุด
สมเด็จพระราชวังบวรวิไชยชาญได้เสด็จลี้ภัยไปประทับ ณ สถานกงสุล
อังกฤษ ต่อมาเหตุการณ์นี้ก็คลี่คลายลงด้วยดี แต่วิกฤตการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็น
เห็นว่าวังหน้าไม่เห็นด้วยหรือต่อต้านการปฏิรูปในครั้งนี้

ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ จึงเริ่มการปฏิรูปในช่วงที่สองอีกครั้ง หลังจากที่ทั้ง
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ถึงแก่พิราลัย ในวันที่ ๑๙
มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ และสมเด็จพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคตใน พ.ศ.
๒๔๒๙ ในช่วงเวลานี้เองเป็นช่วงที่การคุกคามของประเทศตะวันตกยิ่งทวีความ
รุนแรงมากขึ้น จนสยามต้องสูญเสียดินแดนบางส่วนให้กับประเทศตะวันตกเพื่อ
แลกกับเอกราชของประเทศ ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงมีการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลง

การบริหารราชการแผ่นดินเพื่อความเจริญของประเทศในหลายด้าน แต่เหตุการณ์ในช่วงนี้เกิดขึ้นหลังจากที่จดหมายเหตุสยามโสมยหยุดออกไปแล้ว จึงขอไม่กล่าวถึง ณ ที่นี้

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นช่วงที่สยามปรับตัวครั้งใหญ่ในทุกๆ ด้าน เนื่องจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกต่อสังคมสยาม ซึ่งอาจเรียกสังคมในสมัยนี้ได้ว่า เป็นสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงกิจการบ้านเมืองในทุกด้าน จนถึงขั้นเรียกว่า “พลิกแผ่นดิน” (Revolution) เพราะมีการเปลี่ยนโครงสร้างสังคมจนถึงขั้นพื้นฐาน และมีการนำรูปแบบการปกครองของตะวันตกมาใช้วางรากฐานเพื่อความเจริญของบ้านเมืองอย่างแท้จริง^๓

๒.๑.๒ การกำเนิดและการพัฒนาการของหนังสือพิมพ์ในสยามในช่วงแรก

การกำเนิดของหนังสือพิมพ์ยุคแรกของสยาม (ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕) อยู่ในมือของคนสองกลุ่มที่สำคัญ คือ กลุ่มแรก คือ มิชชันนารีชาวตะวันตก และ กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มชนชั้นนำสยาม คือ เจ้านายและขุนนาง ก่อนที่จะถึงยุคที่หนังสือพิมพ์จะมาอยู่ในมือของสามัญชนมากขึ้น

^๓ วุฒิชัย มูลศิลป์. การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่. (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ ๑๙๙๙ จำกัด, ๒๕๔๒), ๑๓/๘-๑๓/๙.

๒.๑.๒.๑ มิชชันนารีตะวันตก

หมอบรัดเลย์

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ มิชชันนารีชาวตะวันตกมีความสำคัญต่อการพิมพ์ในประเทศไทย เนื่องจากหลายคนสนใจการพิมพ์หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า คริสตจักรเห็นควรที่จะใช้หนังสือประกอบการเผยแผ่ศาสนา ทำให้มิชชันนารีต้องสนใจและเรียนรู้วิทยาการการพิมพ์ไปโดยปริยาย^๕ ในด้านการพิมพ์หนังสือพิมพ์มีมิชชันนารีชาวตะวันตกคนสำคัญที่เป็นผู้บุกเบิกการหนังสือพิมพ์ในสยาม ๓ คน คือ Dan Beach Bradley หรือ

หมอ บรัดเลย์ เป็นชาวเมืองมาร์เซลส์ (Marcells)

สหรัฐอเมริกา จบแพทย์จากนิวยอร์ก และสนใจภารกิจในการเผยแผ่ศาสนา เนื่องจากเลื่อมใสในกิจกรรมของหมอยัดสัน ซึ่งเผยแผ่คริสต์ศาสนาในพม่า หมอบรัดเลย์จึงเดินทางมาสยามในฐานะตัวแทนของ เอ.บี.ซี.เอฟ.เอ. (American Board of Commission for Foreign Mission) ซึ่งได้มอบแท่นพิมพ์และตัวพิมพ์ภาษาไทยที่ซื้อจาก โรเบิร์ต เบิร์น ให้หมอบรัดเลย์ เพื่อนำไปใช้เผยแผ่ศาสนาในกรุงสยามต่อไป หมอบรัดเลย์จึงตั้งโรงพิมพ์แห่งแรกขึ้นที่ตรอกกัปตันบุช ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ของคณะอเมริกันบอร์ด เมื่อเดือนกรกฎาคม

^๕สุกัญญา สดบรรทัด. หมอบรัดเลย์กับการหนังสือพิมพ์แห่งกรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๗), ๑๑.

^๕เสลา เรขะรุจิ ให้บรรณาธิบายเกี่ยวกับคำว่า “หมอ” ที่ใช้เรียกมิชชันนารีไว้ใน ๑ ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย ว่า “หมอ หมายถึงหมอสอนศาสนา เหตุที่คำว่า “หมอ” มาปะปนเข้ากับพวกสอนศาสนาหรือเผยแผ่ศาสนาเหล่านี้ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าพวกเหล่านี้ได้ใช้นโยบายในการสอดแทรกนโยบายเข้าไปในความทุกข์ยากเดือดร้อนและความเจ็บไข้ได้ป่วยของประชาชนในการแจกจ่ายยาและรักษาบาดแผลเล็กๆ น้อยๆ ให้ ผู้คนเลยเรียกว่า “หมอ” เมื่อในขณะเดียวกันมาเปิดสำนักสอนศาสนาอยู่ด้วย ก็เลยเรียกรวมไปด้วยกันว่า “หมอสอนศาสนา”

พ.ศ. ๒๓๓๘ ถึง พ.ศ. ๒๓๔๑ ก่อนจะย้ายไปอยู่ที่หน้าวัดประยุรวงศ์ ซึ่งเป็นบ้านของหมอบรัดเลย์

มิชชันนารีคนสำคัญอีกคนคือ J.H. Chandler หรือหมอจันดเล สังกัดคณะแบบติสต์ ซึ่งได้ตั้งโรงพิมพ์ที่ถือว่าเป็นคู่แข่งของหมอสมิท คือ โรงพิมพ์ของคณะแบบติสต์ของหมอจันดเล ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๓ หมอจันดเลได้ออกหนังสือพิมพ์ **บางกอกคาเลนดาร์ (Bangkok Calendar)** ต่อมาโรงพิมพ์ของคณะแบบติสต์ถูกไฟไหม้ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ทำให้เสียเวลาหลายปีกว่าจะสร้างทุกอย่างขึ้นมาใหม่ การพิมพ์จึงหยุดกิจการไปชั่วคราว ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้ออกหนังสือพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษฉบับแรกของสยาม คือ **Siam Times** แต่ต้องเลิกออกไปเมื่อแพ็คตีวิลเลียม เลอร์เดน จนต้องประกาศขายเลหลังเครื่องพิมพ์ แท่นพิมพ์ อุปกรณ์การพิมพ์ รวมทั้งบ้านพักของตนด้วย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๐๔ หมอจันดเลรับตำแหน่งเป็นกงสุลอเมริกัน และใน พ.ศ. ๒๔๐๘ เข้ารับราชการเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและเป็นผู้แปลหนังสือภาษาอังกฤษของเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทั้งยังเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้พระราชโอรสและพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์อีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีมิชชันนารีคนสำคัญอีกคนคือ Samuel Jones Smith หรือหมอสมิท ซึ่งได้กล่าวประวัติไว้แล้วข้างต้น หมอสมิทมีความสำคัญในฐานะผู้บุกเบิกการพิมพ์และวงการหนังสือในสยามเช่นเดียวกับหมอบรัดเลย์ ซึ่ง ขจร สุขพานิช ได้แสดงความเห็นเปรียบเทียบคุณลักษณะของหมอบรัดเลย์และหมอสมิทไว้อย่างน่าสนใจว่า

“พิจารณาเปรียบเทียบคุณลักษณะของผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง ๒ ในวงการหนังสือพิมพ์ยุคแรก คือ ระหว่างหมอบริตเลย์และหมอสmith หมอบริตเลย์เกิดก่อน ๑๗ ปี ทำงานหนังสือพิมพ์มาก่อน ๒๕ ปี นอกจากความรู้ในวิชาแพทย หมอบริตเลย์มีแต่ศรัทธาในการจะแผ่ศาสนา เป็นคนดีมีอารมณ์ร้อน พูดจาขวานผ่าซากไม่ถูกหูคน แต่เพราะท่านเป็นคนมีเจตนาดี มีใจเอื้อเพื่อช่วยเหลือคนในยามเจ็บไข้ จึงไม่มีใครถือโกรธท่าน (ยกเว้นพวกมิชชันนารีในคณะเดียวกัน)

ส่วนหมอสmith ท่านได้รับปริญญา Litt.

D. คือคุณสมบัติบัณฑิตในวิชาอักษรศาสตร์ (ไม่

ทราบว่ามีมหาวิทยาลัยอะไร) ศรัทธาในการเผยแผ่ศาสนาไม่น้อยแต่เป็นผู้เอาใจใส่ในปัญหาสังคมและความเจริญของบ้านเมือง หนังสือพิมพ์ของหมอมสุมิตจึงเป็นกระจกฉายให้เห็นภาวะของสังคมไทยในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง ๒๔๒๙ ได้ดีกว่าหนังสือพิมพ์ของหมอบเรียดเลย”^๖

หนังสือพิมพ์ของสยามที่น่าสนใจ ซึ่งมีชนนารีชาวตะวันตกทั้ง ๓ คน
จัดทำขึ้นมีดังนี้

๑. **บางกอกรีคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder)** ฉบับพิมพ์ในสมัยรัชกาล
ที่ ๓ นับเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกในสยาม ตีพิมพ์เป็นภาษาไทย ออกจำหน่าย
ฉบับแรกในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๓๔๓^๓ และออกทุกวันพฤหัสบดีแรกของเดือน^๓

^๖เสลา เรชะรุจิ. ๑ ศตวรรษของหนังสือพิมพ์ไทย. พิมพ์ครั้งแรก. (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ๒๕๕๓, ๒๕๕๔). ๒๙-๓๑.

๓/ จากผลการศึกษา**จดหมายเหตุ Bangkok Recorder** ฉบับพิมพ์ครั้งแรกในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๘ ที่สำนักข่าวสารอเมริกันในกรุงเทพฯ ได้รับจากทายาทของมิดเตอร์ แฮมิลตัน คิง (Hamilton King) อดีตเอกอัครราชทูตวิสามัญผู้มิอำนาจเต็มของสหรัฐอเมริกา

๐หนึ่งลือจก หมาย เหตุฯ

THE BANGKOK RECORDER.

Vol. II เล่ม ๒ ขงอกเค็ดน หกซันเจ็กคำ จอศักภษ ๑๒๖๖ March 1st 1865. ครีศักภษ ๑๒๖๕ ใบ ๑ No. 1.

หนังสือ ทดลอง

๑๖ ชื่อ นัน, ชื่อ นาม, ชื่อ เมือง, ที่มีอยู่ไม่แพ้กัน ไทย
เรา แห่ง ที่ เป็น ท่า ไทยแท้, อาจ แห่ง ที่ เป็น ท่า สัตว์ตกน้ำ
เรา แห่ง ที่ เป็น ท่า เขมร. ที่ ท่า ราชครู เว้น ทว่า ไป นัน, มี
ยศ ทาน ที่ ทน มาก, แต่ ยิ่ง ๆ ง่าย ๆ. แต่ ใน ราชกรณ ที่
มี นัน ถึง กัน ไป ทว่า มี เว้น ทว่า ๆ. และ เป็น ท่า สัตว์ตกน้ำ
ไทยแท้. มี ท่า ที่ สัตว์ตกน้ำ เป็น ทน. ด้วย ราชครู แล้ว
ที่ ท่า สัตว์ตกน้ำ, ที่ เว้น ทว่า ๆ ไป. ๗๖

● เมืองหรือพื้นที่ซึ่งอยู่ทางชายฝั่ง, ถูกบันทึกว่ามีชื่อ
สองอย่าง สามอย่าง, ตามคำกล่าวและคำจารึก, แต่ที่
เก่าแก่ใหม่, เมืองที่เป็นเมืองหลวงเมืองไทยสมัยนั้น, มี
เดิมเป็นพื้นที่เมืองชุนซี, เป็นภาษาจีนโบราณ เขียนตาม
รูปที่ปรากฏในลัทธิขงจื๊อที่มีชื่อ Dhanapuri.
เขียนตามสองชื่อไทยอ่านไม่ได้อีก. แต่คำนี้ใช้ในหนังสือ
จารึก, แต่คำที่กล่าวถึงเมืองมาซอกกัทนี่นั้น, อาจาคำว่า
เรียกสั้นๆ ว่าเมืองนั้น, กับเมืองนั้น. ก็เมืองนั้น

เขาเรียกเป็นภาษาเขมรว่า นามมูญ, เขมรใช้คำนี้ตลอดทุกเรื่อง พวกเขามองว่า นามมูญเป็น พหุสัทนาม, เขาเขียน คำนี้, Nandapuri, แต่ใน พหุสัทนาม เขาเขียน ศรีมหาสมุทร คำที่ง่าย ๆ เขาได้สองเสียงคือ ศรีมหาสมุทร เขียนตาม สัทสัทกฎ, ตาม กฎ ที่เขาแปลงเป็น พหุสัทนาม, เขาเขียน คำนี้, Sri Maha Samudra. แต่ใน คำนี้ คำที่ ยาก ที่ เขื่อ, เขื่อ นึก ก็เรียกว่า ตสาทจัน, เขื่อ รด ก็เรียกว่า มาฆาก. แต่ เขื่อ นึก มาผิ, เขื่อ เรียกว่า มาผิ. เขื่อ เรียกว่า มาผิ. เขื่อ เขื่อ, เขื่อ เขื่อ, เขื่อ เขื่อ. คำที่ สัทสัทกฎ อย่างว่า นั่น, มี คำ ที่ ทาบทาใน หลวง อย่าง คำนี้, เขื่อ ใน พหุสัทนาม

๑) ก็ที่เรียก ยางทอง นั้น, คือแต่เดิม ลำน้ำใหญ่, แต่
วังน้ำทอง มา จนถึง วัดกรรมหลวง ยางน้ำ มี, เป็นแผ่นดิน, แด่

[illegible]

๑ ที่เมืองมณฑล พนมราชำมาศกับพมราช, โปะไท้ชุก ยาง
ถอกใหญ่ ยาง ถอกน้อย, ให้ทุกสิ่งขึ้นเป็นแม่ทัพ, แล้ว
สร้างเมือง ตั้งรักษาที่ชุกฉัก, เป็นเมืองของมณฑลพมราช
สมเด็จพะพุทธเลิศหล้าภาณุโยธ, สร้างเมือง พมราชเมืองน้อย,
เขียนเป็นตั้งสงครุญแก่ Nagar แต่เขียนชื่อขึ้น เป็นคำไทย,
จะเขียนเป็นคำไทยก็ได้, ที่คือเป็นเมืองว่า เมือง ปาตักนี้

๐ ครั้นมาถึงเมืองดังที่นางกอดชูกัดแล้วนั้น, ทั้ง
ชื่อว่าเมืองสมณบุรี. การที่ชูกัดนั้นถึงนางกล่าวด้วย
มาแล้วที่ที่เห็นจึงบอก, ด้วยตัดผ้าที่ขึ้นมาจากผ้าขาว
ขึ้นดังไม้ไผ่, กว้างเพียงสี่เส้นเศษไม้ตัดนั้น. ครั้น
นางตัดขึ้นแล้ว, ทำของเสียจากสิ่ง, แม้ผ้าเก่าที่แห้งไป

บางกอกกรีตเคอร์เตอร์

ออกหนังสือพิมพ์ติดต่อกันเป็นเวลานาน ๑๖ เดือน จนกระทั่งฉบับสุดท้ายในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ หลายคนเรียกหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ว่า “จดหมายเหตุอย่างสั้น”^๔ นำเสนอข่าวจากประเทศต่างๆ ราคาของ (ซึ่งเอาของจากสยามไปขายในเมืองนอก และเอาของจากเมืองนอกมาขายในเมืองสยาม) พงศาวดาร และธรรมเนียมของต่างประเทศ รวมถึงมูลเหตุและการรักษาโรคต่างๆ หนังสือเล่มนี้มีผู้อ่านน้อยมาก ทั้งนี้เพราะมีราคาแพง (ราคาปีละหนึ่งบาท) และคนไทยโดยเฉพาะเจ้านายและขุนนางบางคนไม่พอใจการออกหนังสือพิมพ์และการเขียนข่าวของหมอบรัดเลย์จึงไม่ให้ความสนับสนุน เมื่อนางเอมิลี รอยส์ บรัดเลย์ ภรรยาของหมอบรัดเลย์ถึงแก่กรรมด้วยวัณโรค หมอบรัดเลย์จึงต้องนำบุตรสามคนเดินทางกลับสหรัฐอเมริกา แล้วเดินทางกลับมาสยามอีกครั้งในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๓

ต่อมาหมอบรัดเลย์ได้กลับมาออกบางกอกรีคอร์เดอร์ (ฉบับภาษาไทย) อีกครั้ง ใน พ.ศ. ๒๔๐๗ ซึ่งออกในลักษณะเดิม แต่ได้รับจ้างพิมพ์โฆษณา ซึ่งนับเป็นการโฆษณาสินค้าเป็นครั้งแรกในหน้าหนังสือพิมพ์ในกรุงสยาม ใน พ.ศ. ๒๔๐๘ หมอบรัดเลย์เลิกออกบางกอกรีคอร์เดอร์ด้วยขาดทุน เพราะราชสำนักไม่สนับสนุน จำนวนผู้อ่านลดน้อยลงทุกที ทั้งมิสเตอร์โอบะเรต์กงสุลจากฝรั่งเศส

ประจำราชสำนักสยาม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๕๕ ของอนันต์ชัย เลหาพะพันธุ ซึ่งให้เห็นว่าหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือน มิใช่เป็นรายปักษ์ดังที่เข้าใจกันมาเป็นเวลานาน

^๔ สุกัญญา ตีระวนิช อธิบายที่มาของคำว่า “จดหมายเหตุอย่างสั้น” ไว้ใน **ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕)** ไว้ว่า “จดหมายเหตุหมายถึง หนังสือที่จดเรื่องราวต่างๆ เป็นเรื่องๆ ไป มีมาแต่โบราณ และเป็นที่คุ้นเคยของประชาชน เมื่อคนอ่านมาพบหนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเลย์ที่จัดบันทึกเรื่องราวมากมายไว้ในฉบับเดียว จึงพากันเรียกว่า จดหมายเหตุ และเนื่องจากหมอลงข่าวต่างๆ มากมายจึงเขียนได้เพียงเรื่องสั้นๆ จดหมายเหตุของหมอจึงมีใจความสั้นกว่าจดหมายเหตุอย่างแบบเก่า อันเป็นเหตุให้คนทั้งหลายพากันเรียกหนังสือพิมพ์นี้ว่า หนังสือจดหมายเหตุอย่างสั้นดังกล่าว”

ฟ้องหมิ่นประมาทฐานลงข่าวว่า เขาแอบไปทำสัญญาซื้อขายสุรากับนายอากรสุราชาวจีนโดยไม่ผ่านราชสำนัก นับเป็นคดีฟ้องนักหนังสือพิมพ์ครั้งแรกในสยามซึ่งหมอบรัดเลย์ไม่มีพยานจึงต้องถูกศาลสั่งให้ปรับเงินตามที่เมอร์ซิเออร์โอบะเรต์ต้องการ หมอบรัดเลย์จึงปิดหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ไปในที่สุด

๒. **Bangkok Recorder ฉบับภาษาอังกฤษ** ออกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๔๑๐ เป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ เริ่มออกฉบับแรกเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ มี McDonald เป็นบรรณาธิการ เนื้อหาเน้นการเมือง วรรณกรรม วิทยาการ การค้า และข่าวท้องถิ่น

๓. **Bangkok Calendar (บางกอกคาเลนดาร์)** ออกในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยหมอจันดเล ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๓ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ หมอบรัดเลย์ซึ่งเป็นทั้งเจ้าของและบรรณาธิการ ออกหนังสือพิมพ์ชื่อเดียวกันนี้ปีละหนึ่งครั้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ รวมเป็นเวลา ๑๖ ปี บันทึกข่าวสังคมและเหตุการณ์สำคัญทั้งในสยามและต่างประเทศไว้เป็นจำนวนมาก

๔. **Bangkok Daily Advertiser** เป็นหนังสือพิมพ์รายวันฉบับแรกของเมืองไทย ออกเมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๑๑ พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ เป็นผลงานร่วมของหมอสมีกับหมอแอนดรูว์ ในระยะแรกพิมพ์วันละแผ่น ไม่มีข่าวสำคัญ นอกจากแจ้งเรือสินค้าและแจ้งความ ต่อมาได้ขยายวงข่าวกว้างออกไป เช่น ข่าวคนตาย ข่าวคนสำคัญชาวต่างชาติที่เดินทางมาประเทศสยาม จนกระทั่งในวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๑๑ จึงได้เพิ่มหน้าหนังสือจากหน้าครึ่งเป็นสี่หน้า และ **มีการตีพิมพ์ข่าวภาษาไทยควบคู่กับไปกับภาษาอังกฤษในฉบับเดียวกัน** ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่แปลกมาก หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ออกมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๑ จึงได้เลิกออก

๕. **Siam Weekly Advertiser** หมอสมีทออกหนังสือพิมพ์ฉบับนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษรายสัปดาห์ ออกทุกวันพฤหัสบดี ประกอบด้วยข่าวสารต่างๆ เช่น ข่าวการเมือง ข่าวเรือเทียบท่าและเรือออก ข่าว

การค้า ข่าวดังใน Siam Weekly Advertiser ไม่มีเก็บรักษาไว้ในหอสมุดแห่งชาติ ต้องอาศัยอ้างอิงจาก Siam Repository

๖. Siam Repository หมอสมิทเป็นบรรณาธิการ ออกทุก ๓ เดือน ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๒ – ๒๔๑๓ หมอสมิทเขียนบทความที่แผ่รื้อนลงหนังสือพิมพ์ฉบับนี้หลายบทความด้วยกัน ทั้งยังเป็นหนังสือพิมพ์ที่เสนอความรู้แล้วอ้างอิงหนังสือพิมพ์ฉบับเก่าๆ ทำให้เป็นหลักฐานในการค้นคว้าได้เป็นอย่างดี

๗. จดหมายเหตุสยามไทม์ เมื่อหมอสมิทออกหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษมาหลายฉบับ ก็คิดจะออกหนังสือพิมพ์ภาษาไทยมาลัทธิฉบับหนึ่ง ออกระหว่างปี ๒๔๒๕ – ๒๔๒๙ ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ออกทุกวันพุธ เป็นหนังสือบอกข่าวทั่วๆ ไป ต่อมาหมอสมิทถูกฟ้องหมิ่นประมาท และแพคดี ต้องชดเชยค่าปรับให้แก่เจ้าทุกข์รายนั้น หมอสมิทจึงหยุดออกสยามไทม์ใน พ.ศ. ๒๔๒๙

๘. Siam Observer ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ หมอสมิทไปช่วยชาวต่างชาติ ๒ คน ชื่อ Tilleke และ Ward ออกหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ เข้าใจว่าหมอสมิทเป็นผู้พิมพ์ เพราะว่าเป็นเจ้าของโรงพิมพ์เอง Siam Observer เป็นหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่สะท้อนภาพของเมืองไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการแบ่งปันเขตแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศส

สุกัญญา ตีระวนิช ได้สรุปลักษณะหนังสือพิมพ์ในยุคบุกเบิกว่า “ได้รับอิทธิพลของหนังสือพิมพ์อเมริกาในยุคนั้นมาก ตั้งแต่ลักษณะรูปแบบ การเขียนข่าว การรณรงค์ต่อต้านความอยุติธรรมในสังคม การให้ความรู้และการโฆษณา ตลอดจนให้ความบันเทิง มีครบถ้วนตามแบบคนอเมริกัน ... หนังสือพิมพ์อเมริกาส่วนใหญ่เป็นหนังสือพิมพ์ที่ทำเพื่อการค้า คือต้องอาศัยการโฆษณาเป็นหลักเช่นเดียวกับการจัดจำหน่าย”^๙ และเป็นที่น่าเสียดายว่าหนังสือพิมพ์ในยุคนี้

^๙ สุกัญญา ตีระวนิช. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕). (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๐), ๓.

ไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ก็ยังไม่รู้หนังสือ หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลานี้จึงเป็นการเติมเต็มความรู้ให้กับชนชั้นสูงมากกว่า แต่พวกเขาก็ไม่นิยมให้ชาวต่างประเทศทำหนังสือพิมพ์เท่าใดนัก

๒.๑.๒.๒ ชนชั้นนำสยาม

ในยุคบุกเบิกไม่เพียงแต่มีชนชั้นนำที่ออกหนังสือพิมพ์ แต่ราชสำนักสยามนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์และเจ้านายพระองค์ต่างๆ ก็มีบทบาทดังกล่าวด้วย เนื่องจากเห็นว่าไม่ปลอดภัยที่ให้ฝรั่งเขียนเรื่องของคนไทยแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่ทราบข้อเท็จจริง หนังสือพิมพ์ของราชสำนักในสมัยนั้นที่น่าสนใจมีดังนี้

๑. **ราชกิจจานุเบกษา** พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ออกราชกิจจานุเบกษา เพื่อแจ้งข่าวคราวต่างๆ ที่หมอบรัดเลย์ตีพิมพ์คลาดเคลื่อน และได้ตอบบทวิพากษ์วิจารณ์ของหมอบรัดเลย์เรื่องกิจการบ้านเมือง **ราชกิจจานุเบกษา** นี้ออกฉบับแรกในวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ ออกเป็นครั้งคราวไม่มีกำหนดเวลาแน่นอน แต่ออกมาเพียงปีเดียวก็เลิกไป เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีเวลานิพนธ์ จึงเปลี่ยนไปออกหมายประกาศแต่อย่างเดียว ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ออกราชกิจจานุเบกษาอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๑๗ ซึ่งลักษณะเนื้อหาประกอบด้วยประกาศ แจ้งความเตือนสติ บอกข่าวประสูติข่าวมรณกรรม ข่าวเพลิงไหม้ และข่าวอื่นๆ โดยกำหนดออกทุกวันอาทิตย์ สัปดาห์ละครั้ง และขายให้แก่ผู้ต้องการ

๒. **ตรุณวาท** หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ออกทุกวันอังคาร ออกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๔๑๗ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ทรงออกตรุณวาท ขณะที่ทรงมีพระชนมายุเพียง ๑๘ พรรษา ทรงเป็นทั้งเจ้าของบรรณาธิการ และผู้พิมพ์ที่วังของพระองค์ และยังมีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ขณะที่มีอายุเพียง ๒๕ ปีเป็นกำลังสำคัญ ในการจำหน่ายมีการกำหนดอัตราสมาชิกและส่งถึงบ้าน เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับนิทานและสารคดี ร้อยแก้วหรือร้อย

พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์

กรอง รองลงมาคือข้าราชการและชาวต่างประเทศ ทั้งยังมีการโฆษณาแจ้งความ ข่าวศาสนา เศรษฐกิจการค้า และอาชญากรรม เป็นต้น ดร.โผนาทมีความต้องการให้ความรู้ความสว่างแก่คนหนุ่ม แต่ออกได้เพียง ๑๒ เดือนก็หยุดจำหน่าย เพราะขาดทุนและไม่มีเวลาทำ หากไม่นับราชกิจจานุเบกษาแล้ว ดร.โผนาทก็นับว่าเป็นหนังสือพิมพ์ฉบับแรกที่ทำโดยคนไทย

๓. คีอต ข้าราชการ หรือ Court

เป็นหนังสือพิมพ์ข้าราชการรายวันฉบับแรกของคนไทย ออกครั้งแรกในวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๔๑๘ และเลิกออกใน พ.ศ. ๒๔๑๙ (รวมออกทั้งสิ้น ๕๕๒ แผ่น) เพื่อบอกข้าราชการเป็นรายวัน นับเป็นหนังสือสำหรับข้าราชการโดยเฉพาะ ผู้เขียนหนังสือพิมพ์คือพระบรมวงศานุวงศ์ โดยจะผลัดเปลี่ยนไปองค์ละวัน เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงนิพนธ์ในวันเสาร์ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ทรงนิพนธ์ในวันอาทิตย์ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ ทรงนิพนธ์ในวันจันทร์ เป็นต้น เมื่อทำหนังสือพิมพ์ขึ้นมาแล้วปรากฏว่ามีผู้ต้องการอ่านเป็นจำนวนมากจึงไม่สามารถพิมพ์แจกได้ ต้องคิดราคา และโปรดให้มีบุรุษเดินส่งหนังสือตามบ้านสมาชิก เท่ากับเป็นการกำเนิดไปรษณีย์ขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะมีตัวแสดมภ์ติดสำหรับส่งด้วย

๔. วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษ วชิรญาณ เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือน ออกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ เรื่องที่ดีพิมพ์ส่วนใหญ่เป็นประวัติศาสตร์ สารคดี นิทานอ่านเล่น โคลง ปุจฉาวิสัชนา และประกาศแจ้งข่าวต่างๆ ส่วน วชิรญาณวิเศษ ออกรายสัปดาห์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๓ ผู้จัดทำ คือคณะกรรมการสัมปาทิกสภา หอสมุดวชิรญาณ เนื้อหาแบ่ง

ออกเป็นส่วนๆ คือ คำนำ การต่างประเทศ กิจการอ่านเล่น เบ็ดเตล็ด เรื่อง โบราณ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และรายงาน

ทั้งนี้ สุกัญญา ตีระวานิชสรุปลักษณะสำคัญของหนังสือพิมพ์ของที่ออก โดยเจ้านายในราชสำนักไว้ว่า

“สมัยราชสำนักนี้เริ่มในรัชกาลที่ ๔ จนถึงปลายรัชกาลที่ ๕ เป็น สมัยที่การหนังสือพิมพ์ตกเป็นของบรรดาเจ้านาย ซึ่งมีผลทำให้ เนื้อหาของหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่เป็นข่าวของทางราชสำนัก หรือข่าว ในราชสำนัก บทความที่เสนอก็มักจะมีเจตจำนงจะให้เห็นความรู้แก่ ผู้อ่านเป็นส่วนใหญ่ ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชซึ่งเจ้านายและขุนนาง เป็นใหญ่ การทำหนังสือพิมพ์จึงทำเพื่อคนกลุ่มน้อย ทำและอ่านกันอยู่ใน แวดวงเดียวกัน ... อิทธิพลของราชสำนักที่มีต่อหนังสือพิมพ์ ยัง สามารถมองเห็นได้อีกหลายประการ เช่น การละเลยโฆษณา หนังสือพิมพ์สมัยนั้นหาโฆษณาได้น้อยมาก บางฉบับไม่มีโฆษณาเลย เพราะผู้จัดทำส่วนใหญ่มักไม่หวังผลทางการค้าจากการทำหนังสือพิมพ์ หากแต่ทำด้วยใจรักเสียมากกว่า อิทธิพลอีกอย่างหนึ่งสะท้อนให้เห็นได้จาก บทความทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและวัฒนธรรม นิทาน โคลง กลอน ซึ่งนิยมเขียนลงกันมาก เพราะมีเจ้านายที่ทรงเชี่ยวชาญทางด้านนี้อยู่หลาย พระองค์ขณะนั้น ข่าวประเภทตีรันฟันแทงแบบชาวบ้านหรือเรื่องการด่ามี น้อยมาก เพราะหนังสือพิมพ์สมัยนั้นยังไม่ลดระดับไปเป็นหนังสือพิมพ์ สำหรับชาวบ้าน คนที่อ่านส่วนใหญ่ยังเป็นขุนนางหรือข้าราชการหรือผู้ที่มี ความรู้จริงๆ เท่านั้นจึงจะอ่าน”^{๑๐}

^{๑๐} สุกัญญา ตีระวานิช. ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบบสม บูรณาญาสิทธิราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕), ๓-๔.

๒.๒ จดหมายเหตุดุสยามไสมย : ต้นแบบหนังสือพิมพ์ในสมัยเริ่มแรกของไทย

จดหมายเหตุดุสยามไสมย นับเป็นการผสานจุดเด่นของหนังสือพิมพ์สมัยแรกไว้ด้วยกันอย่างน่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็นการจัดหน้าแบ่งเป็น ๒ คอลัมน์ โดยมีหัวข้อข่าวไว้อย่างชัดเจน ก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาข่าวต่างๆ โดยมีการจัดหน้าไปรุ่งตามตัวหนังสือไม่เบียดกันแน่นอย่างการพิมพ์หนังสือไทยในยุคนั้นและมีภาพประกอบซึ่งการจัดหน้าของสยามไสมยเช่นนี้ไม่ต่างจากการจัดหน้าของหมอบรัดเลย์ในบางกอกกรีตอร์เดอร์

หมอสมิทแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้รู้ภาษาไทยเป็นอย่างดี เพราะไม่ใช้เครื่องหมายจุลภาค (,) และมหัพภาค (.) ตามแบบภาษาอังกฤษ ต่างจากตรุโณวาท (ซึ่งเขียนโดยเจ้านายชาวสยาม) และบางกอกกรีตอร์เดอร์ อันแสดงให้เห็นว่าผู้เขียนหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับนี้ยังถูกครอบงำด้วยอิทธิพลการเขียนตามแบบตะวันตก ขณะเดียวกันวิธีการเขียนของหนังสือพิมพ์สมัยแรกมีความคล้ายคลึงกันคือ การเขียนคำภาษาไทยยังไม่มีมาตรฐาน ยังไม่ใส่ใจเรื่องอักขรวิธีมากนัก แต่จะเขียนตามใจชอบพอสมควร กล่าวคือมักจะเขียนตามเสียงที่ได้ยิน ทั้งนี้เพราะในสมัยนั้นยังไม่มี การเขียนภาษาไทยแบบมาตรฐาน จึงพบว่าคำเดียวกัน บางครั้งก็มีสะกดต่างกัน เช่น โลก เขียนได้ทั้ง โลกย โลก นอกจากนี้ การเขียนคำภาษาอังกฤษก็ใช้วิธีการเดียวกัน คือการถ่ายเสียงตามที่ได้ยิน และคำเดียวกันบางครั้งจึงเขียนต่างกัน เช่น อังกฤษ เขียนได้ทั้ง อังกฤษ อังกฤษ หรือ เยอรมนี เขียนได้ทั้ง เยอรมนี เระมะนี เยอรมนี

ลักษณะร่วมกันอีกประการหนึ่งของหนังสือพิมพ์ในยุคบุกเบิกคือ หนังสือพิมพ์ภาษาไทยมักนำวรรณคดี เรื่องเล่า เรื่องแต่ง นิทาน โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนต่างๆ มาตีพิมพ์รวมไว้ด้วย เนื่องจากผู้อ่านนิยมอ่านบันเทิงคดีกันมาก บันเทิงคดีที่ตีพิมพ์ในสยามไสมยมีหลายเรื่อง เช่น พระอภัยมณี นิทานสองพี่น้อง พิเภกสอนบุตร นิราศรางวักนา นิราศยิสาร และปลาบู่ทอง

นอกจากนี้ ในการแสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์เพิ่มจากการเสนอข่าว ดังที่พบในสยามไสมยและบางกอกกรีตอร์เดอร์นับเป็นรูปแบบเฉพาะ

หนังสือพิมพ์ของชาวต่างประเทศ เนื่องจากในธรรมเนียมไทยยังไม่อาจตีเตียนและสรรเสริญในหนังสือพิมพ์ได้ ยิ่งไปกว่านั้น หมอบรัดเลย์และหมอสมิทธาจากกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบและผู้นำการใช้หนังสือพิมพ์เพื่อตีแผ่ความจริงในสังคม และใช้เป็นเครื่องมือการต่อสู้กับความอยุติธรรมต่างๆ ในสังคม

การลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์เพื่อนำค่าธรรมเนียมมาช่วยสนับสนุน-การพิมพ์เป็นที่นิยมปฏิบัติเฉพาะในหนังสือพิมพ์ที่มีเจ้าของและบรรณาธิการเป็นชาวตะวันตกเท่านั้น เพราะหนังสือพิมพ์ของคนไทยยังไม่ยอมรับธรรมเนียมนี้นัก แต่ในปัจจุบันพบว่าค่าโฆษณานับเป็นแหล่งทุนสนับสนุนการพิมพ์ที่สำคัญ ทั้งในการพิมพ์หนังสือพิมพ์นิตยสารต่างๆ ทั้งนี้จะพบว่าตั้งแต่จดหมายเหตุสยามไสมยฉบับแรก หมอสมิทธาประกาศกำหนดราคาค่าลงโฆษณาไว้อย่างชัดเจนว่า

“ค่าบอกถึงห้างขายของ ถึงการเลหลังของซึ่งจะขายนั้น ฤถ้าบอกความคนซึ่งจะหาการ ฤถ้าแจ้งความต้องการของตัว จะคิดเอาบันทัดละสลึงคราวแรก ถ้าซ้ำจะคิดเอาบันทัดละเฟื้อง ถ้าจะลงความถึงปี จะคิดราคาอย่างหนึ่งแล้วแต่ตกลงกัน”

ต่อมาหมอสมิทธาเปลี่ยนราคาค่าโฆษณา โดยกำหนดราคาตามระยะเวลาในการลงพิมพ์ กล่าวคือ

“ลงความน้อยกว่าสามเดือนลงมา

คราวแรก ๑๐ บันทัด ฤถ้าน้อยกว่า ๑๐ บันทัด ๗ บาท ๒ สลึง

คราวแรกทุกบันทัดเกิน ๑๐ บันทัด คิดบันทัด ละ ๓ สลึง

ถ้าจะลงกว่าหนหนึ่งจะเรียกเอาครึ่งราคาที่ว่ามาแล้วนั้น

ถ้าลงตลอดเดือน

สิบบันทัด ฤถ้าน้อยกว่า สิบบันทัด เดือนละ ๑๕ บาท

ทุกบันทัดอันเกินสิบบันทัด จะเรียกเอาบันทัดละ ๖ สลึง

ถ้าลงตลอดปี

แถวเท่าแถวหน้าในแถวหนึ่งจะเรียกเอาปีละ ๒๐๐ บาท

ซีกแถวจะเรียกเอาปีละ ๑๒๐ บาท”

โฆษณาที่ลงในจดหมายสยามไสมยแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ โฆษณาที่มีผู้มาจ้างให้ลงพิมพ์ เช่น ห้างหลวงอัคนีนฤมิตร แบงกอก ฮาสพิตแตล ห้างแวนลอเรนซ์ เรือนแลที่สำหรับเช่า ประเภทที่สองคือ การลงโฆษณาหนังสือของสำนักพิมพ์บางคอแหลมของหมอมสมิท โดยลงรายชื่อหนังสือต่างๆ ด้วย

หมอมสมิทไม่เพียงแต่เป็นนักหนังสือพิมพ์เท่านั้น แต่ยังเป็นมิชชันนารีที่มีหน้าที่สำคัญในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา หมอมสมิทจึงใช้พื้นที่ของจดหมายเหตุสยามไสมยในการเผยแผ่ศาสนา จะเห็นได้จากบทความที่ให้ความรู้เกี่ยวกับคริสต์ศาสนาในประเด็นต่างๆ สอดแทรกอยู่เสมอ เช่น ปุจฉา-วิสัชนาเกี่ยวกับคริสต์ศาสนา พระเจ้าสร้างมนุษย์ พระเยซูโปรดมนุษย์ สุภาษิตคริสต์เตียน การเปรียบเทียบพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา และ พระบัญญัติอันใหญ่ประเสริฐ

๒.๒.๑ แนวคิดและจุดมุ่งหมายในการทำ

หมอมสมิทนำเสนอแนวคิดและจุดมุ่งหมายสำคัญในการทำสยามไสมยไว้อย่างชัดเจนว่า มุ่งที่จะเสนอความดี ความจริง และข่าวต่างๆ จากทั่วสารทิศทั้งในและต่างประเทศ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อเติมปัญญาให้กับคนทั้งปวง ขณะเดียวกันเพื่อให้ชาวสยามได้เปรียบเทียบธรรมเนียมของตนกับสังคมอื่น หากธรรมเนียมของตนดีอยู่แล้ว ก็ให้ช่วยกันทำนุบำรุงให้รุ่งเรือง แต่ถ้าเห็นว่าของเราไม่ดี ก็ค่อยๆ ดัดแปลงเพื่อให้ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าข่าวต่างๆ ที่นำเสนอในสยามไสมยจึงมีหลากหลาย ข่าวสารในสยามไสมยสามารถถ่ายทอดความมุ่งมั่นตั้งใจของหมอมสมิทผ่านไปยังผู้อ่านได้ ซึ่งหลักฐานชิ้นสำคัญที่ยืนยันได้อย่างชัดเจน คือความเห็นของผู้อ่านที่ส่งจดหมายแสดงความเสียใจที่หมอมสมิทจะเลิกทำจดหมายสยามไสมย ดังความที่ว่า

๑ บัดนี้ข้าพเจ้า ได้ทราบข่าวร่ำกันว่า ท่านครูจะเลิกไม่กระทำหนังสือสยามไสมย แลหนังสือพิมพ์สยามวิกลี แอดเวอร์ไตเซอร์ต่อไปนั้น ถ้าการที่ร่ำนั้นเป็นจริง ก็เป็นที่น่าเสียใจมากนัก เพราะหนังสือพิมพ์นั้นเปนกล้องส่องไกลให้เห็นใกล้ได้จริงๆ แลเปนเครื่องชักนำความรู้ทั่วโลกให้

มาประจักษ์ขึ้นทุกๆ วัน ทุกๆ วัน ให้ก่อปัญญาทวีขึ้นเสมอ เพราะได้ทราบข่าวคุณวิชาที่เกิดขึ้นใหม่ๆ บ้าง ฤๅข่าวราชการในต่างประเทศบ้างก็เปนเครื่องชักนำปัญญา ให้เกิดตามระลอกตามไปบ้าง เปรียบประดุจจะมีราวยุตหนอง ถ้าจะเลิกหนังสือจดหมายเหตุเสียหมดแล้ว ก็เหมือนไม่มีเรื่องราวที่ยุตหนองให้เดินไม่ ข้าพเจ้าจึงมีความเสียใจด้วยเปนอันมาก จึงอุสาค์เขียนหนังสือมาขอเชิญท่านครู ได้โปรดเห็นแก่ความดีความเจริญ ช่วยทำหนังสือพิมพ์ต่อไปอีก อย่าเลิกเสียเลยถึงท่านจะไม่มีทำไร ได้ความลำบากทุกอย่าง ก็คิดว่าจะช่วยสมเคราะห์ให้คนทั้งหลายได้ความรู้ ด้วยท่านครูก็ได้อยู่ในแผ่นดินสยามมาช้านานแล้ว ถ้าท่านครูไม่มีน้ำใจจะทำการจดหมายเหตุนี้ต่อไปแล้ว ขอท่านได้โปรดแสดงความนี้ให้ท่านทั้งปวงทราบด้วย เพื่อท่านทั้งหลายซึ่งอยากบำรุงจะบำรุง ให้หนังสือแลความรู้เจริญขึ้น ท่านจะได้คิดอ่านให้มีจดหมายเหตุต่อไปอีก ภาวเปนเครื่องเกื้อกูลปัญญาขึ้น ...”^{๑๑}

๒.๒.๒ กำหนดออกและราคา

หมอสมิทได้ระบุความปรารถนาในการออกจดหมายเหตุสยามสมัยไว้ตั้งแต่ออกออกแรกว่า

“เจ้าของสยามสมัย มีความปรารถนา ๒ อย่าง

๑. ออกทุกวัน เว้นวันอาทิตย์
๒. ออก ๓/ วันครั้งเสมอมิได้ขาด

^{๑๑} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. (เล่ม ๔ แผ่น ๔๙ วันพุธ เดือนแปด แรมสิบสามค่ำ ปีจอ อัฐศก ๑๒๔๘) จดหมายเหตุสยามสมัย เล่ม ๑ และ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๓๘๓.

แต่ในช่วงต้น ออกเดือนละคราวไปก่อน หากคนทั้ง
ปวงตั้งใจซื้อมากคงสำเร็จ คงได้อ่านจดหมายเหตุราคาฎกๆ
ด้วย”^{๑๒}

การออกจดหมายเหตุสยามสมัยในปีแรกจะเป็นการออกเดือนละครึ่ง ใน
วันพุธต้นเดือน เริ่มฉบับแรก คือ เล่ม ๑ แผ่นที่ ๑ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ปี
มะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔ (๑๖ พฤษภาคม ๒๔๒๕) จนถึง เล่มที่ ๑ แผ่นที่
๑๑^{๑๓} จึงเริ่มเปลี่ยนการออกเป็นรายปักษ์ คือเดือนละ ๒ ครั้ง ในวันพุธข้างขึ้น
และข้างแรม และตั้งแต่ เล่มที่ ๓ แผ่นที่ ๑ ได้เปลี่ยนการออกเป็นรายสัปดาห์
ในทุกวันพุธ และออกเช่นนี้จนกระทั่งเลิกหยุดพิมพ์เผยแพร่ในเล่ม ๔ แผ่นที่ ๕๒
วันพุธ เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีจอ อัฐศก ๑๒๔๘ (หรือตรงกับวันที่ ๑๘ สิงหาคม
๒๔๒๙)^{๑๔} จะเห็นได้ว่ามีผู้สนใจอ่านมากขึ้น หมอสมิทจึงสามารถเปลี่ยน
กำหนดการออกจากรายเดือนเป็นรายสัปดาห์ได้ในที่สุด

ความนิยมจดหมายเหตุสยามไสมยที่เพิ่มขึ้น มีการตั้งกรมไปรษณีย์ขึ้น
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ทำให้ผู้สนใจแทนที่จะต้องเดินทางไปรับหนังสือพิมพ์ด้วย
ตนเองตามจุดจำหน่ายที่มีอยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ เพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น คือ ดึกแม่
แพที่สี่กั๊กเหนือเสาชิงช้า แพนายเทพตรงข้ามปากคลองบางหลวงที่ขายเครื่อง
แก้ว บ้านพ่อเลก บ้านนายสินที่วัดเกาะ บ้านแม่เปรมที่วัดเกาะ และโรงพิมพ์
บางคอแหลม ก็สามารถที่แจ้งความจ้างให้ส่งไปรษณีย์ไปที่บ้านได้ โดยเสียค่า
ส่งเพิ่มขึ้นจากราคาหนังสือพิมพ์เพียงเล็กน้อย

^{๑๒} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. (เล่ม ๑ แผ่น ๑ วันพุธ เดือนเก้า ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย
จัตวาศก ๑๒๔๔) จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๑ และ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๑.

^{๑๓} วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕ (๖ มิถุนายน ๒๔๒๖)

^{๑๔} รวมระยะเวลาออกทั้งสิ้น ๔ ปี ออกหนังสือทั้งสิ้น ๑๒๘ แผ่น

สำหรับราคาหนังสือก็ต่างกันไป กล่าวคือ ขณะที่ออกขายเดือน ราคาขายปลีกฉบับละสี่สิบ รับตลอดปีให้เงินล่วงหน้า ปีละหกสิบ (๑๒ ฉบับ) หรือถ้ารวมกันซื้อถึงหกฉบับคิดแค่ ๕ ฉบับ รายักษ์ ขายปลีกฉบับละสี่สิบ รับตลอดปีให้เงินล่วงหน้า ๓ บาท (๒๖ ฉบับ) ส่งไปรษณีย์ถึงบ้านเสีย ๓ บาท สิบสองเพื่อสองรัฐ และรายสัปดาห์ ขายปลีกเล่มละสี่สิบ รับตลอดปีให้เงินล่วงหน้าปีละ ๖ บาท (๕๒ ฉบับ) ส่งไปรษณีย์ถึงบ้านเสียปีละ ๖ บาท ๓ สิบสี่ ๔ รัฐ แสดงให้เห็นว่าจดหมายเหตุสยามไสมยมีราคาย่อมเยากว่าเมื่อเทียบกับหนังสือพิมพ์ที่จำหน่ายในยุคเดียวกัน

๒.๒.๓ วิธีการนำเสนอเนื้อหาของหนังสือพิมพ์

หมอสmithนำเสนอข่าวหลากหลายวิธี ซึ่งทำให้การถ่ายทอดข่าวมีมิติที่น่าสนใจและชวนติดตาม เพราะมีทั้งการนำเสนอข่าวด้วยข้อความสั้นๆ กระชับ และได้ใจความ มีความยาวประมาณ ๑-๒ บรรทัด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข่าวต่างประเทศ นอกจากนี้ยังเขียนข่าวแบบกึ่งบทความที่จะให้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้น บางครั้งยังแสดงทัศนะและความคิดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ไว้ด้วย ทั้งเรื่องทั่วไป เช่น ฤดูครุฑที่ปารีสเชียร์เตอร์ โทษการการเล่นห่วย ถั่ว โป ภาษี คุณของการค้าขาย และประเด็นเฉพาะต่างๆ เช่น ดิพระสงฆ์แต่งตัว การสรรเสริญหมอบรัดเลย์ พุทธศาสนา หรือ พระสมณโคตม

ขณะเดียวกันยังมีการเสนอข่าวในรูปของบทความที่น่าสนใจและวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก เช่น โลก ดาวหาง ดาวตก ลมอากาศ การรักษาโรคต่างๆ อาทิ ตำราปลูกฝ้ายด้วยหนองวัว ยาแก้ฮิวาตโรค การหัดพูดภาษาอังกฤษเบื้องต้น คำแปลศัพท์ภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ทั้งยังรวมไปถึงภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ต่างๆ ทั้งของประเทศตะวันตก เช่น พงศาวดารโปรตุเกส จดหมายเหตุฝรั่งโบราณ เรื่องราวของนโปเลียน โบนาปาร์ต พงศาวดารเดิมเมืองอังกฤษ และภูมิปัญญาของสยามด้วยเช่น ตำรากำหนดสงกรานต์ ตำราพิชัยเสนา กลอุบายกลศึก ๔ ประการของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา พงศาวดารโบราณ และจดหมายเหตุฝรั่งครั้งกรุงเก่า เป็นต้น บางฉบับ

หมอสมิทยังสอดแทรกคำสอนและคำเตือนสติต่างๆ ด้วย เช่น สุภาสิต คำปริศนา คำสั่งสอน และ คำเตือนสติ

สยามไสมยนอกจากจะลงข่าวที่หมอสมิทเขียนเองเท่านั้น แต่ยังมีการนำคำฟ้องหรือจดหมายร้องทุกข์ต่างๆ ที่ผู้อ่านส่งมาให้ลงพิมพ์ด้วย ส่วนใหญ่เป็นปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกข่มเหง และการไม่ได้รับความเป็นธรรมทั้งจากโปลิศ ข้าราชการ ขุนนาง ตระลากาล นายด่าน ผู้ร้ายต่างชาติ รวมถึงการตีแผ่ปัญหาและความเลวร้ายต่างๆ ในสยาม เช่น การขายไม้ซุง ฝิ่น การพนัน โรงจำนำสับแยกต่างประเทศ การเดินเรือที่ยากลำบากที่คลองลำเพ็งและสะพานหัน และข้าราชการที่ไม่ได้เงินเดือน จดหมายร้องทุกข์จากผู้อ่านเหล่านี้ไม่ได้มาจากผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่มาจากเมืองต่างๆ ทั่วสยาม ชลบุรี จันทบุรี เพชรบุรี นครนายก สวรรคโลก พิชัย น่าน แพร่ สวรรคโลก สระบุรี และสุพรรณบุรี จึงนับเป็นการตีแผ่ความเป็นจริงของสังคม ในบางครั้งหมอสมิทก็ใช้ประกาศเป็นรูปแบบหนึ่งในการนำเสนอข่าวด้วย ซึ่งประกาศส่วนใหญ่ มักจะเป็นหมายประกาศของราชการ ไม่ว่าจะเป็น การตั้งตำแหน่งพระสงฆ์ การตำแหน่งข้าราชการ การเลื่อนยศ การจัดการหนังสือสารกรมธรรม์ พระราชบัญญัติการใช้คำว่า “ตาย” การขายจดหมายเหตุชาติต่างๆ แต่ยังมีบางส่วนที่เป็นประกาศในเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากข่าวราชการ อาทิ การเลหลังขายของ เวลากำปั่นเข้า – ออกในสยาม สินค้าเข้ากรุงเทพฯ การเปิดแสดงของสยามพิณพาทย์ และการแสดงของคณะละครสัตว์จากในกรุงเทพฯ

การนำเสนอความคิดเห็นและทัศนะเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของหมอสมิท บางครั้งก็กระตุ้นให้ผู้อ่านมีทัศนะทั้งที่เห็นด้วยและเห็นต่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งในประเทศ ศาสนา และการเมือง ทั้งนี้มีผู้อ่านบางคนก็ส่งทัศนะของตนมายังหมอสมิทด้วย และหมอสมิทเปิดโอกาสให้แสดงความคิดอย่างเสรีผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ของตนทั้งในเชิงบวกและลบ ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างความคิดเชิงวิจารณ์ในผู้อ่านหนังสือพิมพ์ในยุคนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าในบางครั้งหมอสมิทก็ไม่ได้เห็นด้วยกับทัศนะบางอย่างของผู้อ่านที่นำไปเผยแพร่ในจดหมายเหตุสยามไสมย แต่เห็นประโยชน์ของข้อเขียนนั้นว่าจะช่วยเตือนปัญญา เตือนสติ หรือตีแผ่ความ

จริงให้กับสังคมได้ก็นำมาตีพิมพ์ ดังที่หมอสมิทธิ์แจ้งในประเด็นนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า

๑ ... ท่านทั้งปวงเห็นว่าของสิ่งไรดีแลชั่ว จะอธิบายให้เห่นคุณในของซึ่งดีนั้นแลโทษในของซึ่งไม่ดีนั้น มาขอให้ลงพิมพ์ ถ้าเห่นซึ่งว่ามานั้น ไม่เป็นร้ายแก่ท่านผู้หนึ่งผู้ใด ก็ะลงพิมพ์ให้ ความที่ท่านต่างๆ มาแต่งมาขอลงพิมพ์นั้นไม่ต้องกับความคิดกับปัญญา เห่นจริงแลความซึ่งเอโดเตอร์นับถือนั้นก็มิชุนแต่เอโดเตอร์ยังอุสาห์ลงพิมพ์ให้ เพราะที่เขาว่าเอโดเตอร์ไม่เห่นด้วยยังเป็นที่เตือนปัญญาเตือนความคิดให้เห่นความดีความจริงยิ่งแน่นอน ... ความดีเป็นของเดินยิ่งดีขึ้นไปได้ นักปรัชญาแท้ๆ คงคิดอ่านให้ทั้งปัญหาทั้งความรู้ ทั้งความดีของตัว ขยายยิ่งมากยิ่งขึ้นออกไปทุกครั้งคงไม่ปิดตาปิดหู ไม่คลุมครอบใจ ห้ามมิให้เห่นมิให้ฟังมิให้รู้มิให้ทำ ให้ความรู้แลความดีของตัวจำเริญงานยิ่งขึ้นไป^{๑๕}

๒.๓ จดหมายเหตุสยามสมัย : ภาพสะท้อนสังคมสยามต้นรัชกาลที่ ๕

๒.๓.๑ เหตุการณ์สำคัญในประเทศ

ข่าวและเหตุการณ์ต่างๆ ที่นำเสนอในจดหมายเหตุสยามสมัย นับเป็นการรวบรวมเรื่องราวของสยามต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๒๙ นับเป็นแหล่งข้อมูลค้นคว้าสำคัญสำหรับผู้สนใจจะศึกษาเหตุการณ์และสภาพการณ์ต่างๆ ภายในสยามและต่างประเทศในช่วงเวลานั้น ซึ่งสามารถแบ่งประเภทของข่าวสารต่างๆ ได้ดังนี้

^{๑๕} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามสมัย. เล่ม ๓ (เล่ม ๓ แผ่น ๓๘ วันพุธ เดือนหก แรมสิบห้าค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๓), พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๕๒๒.

๒.๓.๑.๑ ข่าวในพระราชสำนัก

ในจดหมายเหตุสยามไทม์ทุกๆ ฉบับ หมอสมิทมักจะมีคอลัมน์พิเศษซึ่งเป็นข่าวในราชสำนักโดยเฉพาะ เป็นการนำเสนอข่าวพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะเป็นข่าวการเฉลิมพระชนมพรรษา^{๑๖} ซึ่งจะมีการเสนอข่าวนี้นี้ในทุกปี มักจะรายงานการเฉลิมฉลองต่างๆ ที่เจ้านายและขุนนางร่วมกับจัดขึ้นในวาระอันสำคัญเช่นนี้ และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะลงต่อจากข่าวเฉลิมพระชนมพรรษาคือ พระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงประทานแก่เจ้านาย ข้าราชการ และพลกนิกรของพระองค์ท่าน สารสำคัญในพระราชดำรัสที่ทรงพระราชทานในแต่ละปีคือ การสรุปพระราชกรณียกิจและเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในปีที่ผ่านมา ซึ่งกลายเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพสังคมร่วมสมัยที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๔๒๖ ไว้ว่ามีพระราชดำริให้จัดการอำเภอบริการและไปรษณีย์ให้เข้มแข็งกว่าแต่ก่อน เรื่องการไปรษณีย์ในกรุงเทพฯ นั้นได้มอบหมายให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเบศร์ธำรงศักดิ์ เป็นผู้ทรงดูแลจัดการให้ดีขึ้น สภาพบ้านเมืองเป็นปกติดี ยกเว้นในกรุงเทพมหานครมีปัญหาล้ำหน้าร้าย และพวกคนจีนที่รวมตัวกันก่อความเดือดร้อนต่างๆ หนึ่งในปีนี้เองก็มีการต่อสายโทรเลขจากเมืองพระตะบองและไซ่ง่อน ทำให้สยามมีโทรเลขติดต่อกับยุโรปและจีนในเร็ววัน ทั้งนี้ยังมีการเปิดคลอง “ประเวศบุรีรมย์” ที่ขุดเชื่อมระหว่างลำน้ำเมืองฉะเชิงเทรากับกรุงเทพฯ เพื่อย่นระยะทางในการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองทางตะวันออก และยังมี

^{๑๖} การเฉลิมพระชนมพรรษา เริ่มในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพื่อแสดงความเจริญของสยามเหมือนตะวันตก นับเป็นความพยายามปรับตัวให้ทันสมัย โดยเฉพาะการปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ว่าเป็นสถาบันที่ “ศิวิไลซ์” เพราะต้องการจะให้ชาวตะวันตกยอมรับในสถานภาพของผู้ปกครองในสยาม (พรรณี บัวเล็ก. **สยามในกระแสของความเปลี่ยนแปลง: ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕**. [กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๑], ๔๖.)

การเดินทาง ตรวจนับต้นผลไม้ให้ได้จำนวนแน่นอนชัดเจน และทำหน้าโฉนดเปลี่ยนใหม่ให้ราษฎร และจะแต่งข้าหลวงออกเดินราววัดนาเพื่อทำตราแดงใหม่ด้วย สำหรับการทหารจัดให้มีการฝึกหัดให้เข้มแข็ง เพื่อทำหน้าที่รักษาบ้านเมือง และดูแลความสงบสุขของราษฎรในสยาม ทั้งยังได้ซ่อมแซมป้อมที่เมืองสมุทรปราการอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีการสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี โดยได้ทำการที่สำคัญ ๓ ประการคือ ๑) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๒) นาเซนแนล เอกซฮิบิชั่น เพื่อแนะนำให้ราษฎรเห็นของซึ่งเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง และ ๓) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท สำหรับความสัมพันธ์กับประเทศราชนั้น ในปีนี้เจ้าประเทศราชฝ่ายมลายูว่างลง ๒ ประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตนกูฮามิด พระเสนีณรงค์ฤทธิ์รามูดา ผู้บุตรเจ้าพระยาไทรยบุรี เป็นพระยาไทรยบุรี และตั้งตนกูปสา พระไชยเนทรฤทธิ์รังค์ บุตรพระยาตรังกานู เป็นพระยาตรังกานูสืบสันตติวงศ์แทน ส่วนพระราชไมตรีกับประเทศยุโรปนั้นก็ดีขึ้นและเจริญขึ้น เนื่องจากได้ตั้งราชทูตไปอยู่ประจำการในประเทศยุโรปและอเมริกา เพื่อรักษาราชไมตรีให้เจริญ แข็งแรง และมั่นคงต่อไป

เหตุการณ์สำคัญใน พ.ศ. ๒๔๒๗ มีดังนี้ บ้านเมืองสงบเรียบร้อยดี ทั้งในการจับโจรผู้ร้ายและการเปลี่ยนข้าราชการในหัวเมือง ในกรุงเทพฯ มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงโปลิศ โดยระวางไม่ให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอั้งยี่มาอยู่ในกองโปลิศ ซ่อมแซมป้อมผีเสื้อสมุทรที่ปากน้ำและให้มีทหารประจำการ สำหรับปีนี้ข้าวและไม้ขนุนมีราคาดี ทั้งยังเปิดสายโทรเลขไปยังยุโรปและทั่วโลกผ่านทางเมืองไซ่ง่อน ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากกงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ และกำลังต่อสายโทรเลขไปยังอาณาเขตที่ติดต่อกับเมืองทวาย ถ้าข้ามแดนทางตะวันออกเมื่อใด ก็จะมีสายโทรเลขติดต่อกับสายโทรเลขของโลกได้สองทาง นอกจากนี้ยังได้เปิดการไปรษณีย์ใช้ในแขวงจังหวัดกรุงเทพฯ ซึ่งพบว่ามีคนไทยใช้มากจึงมีพระราชประสงค์จะขยายให้ทั่วพระราชอาณาจักรโดยเร็ว เพื่อประโยชน์ในทางค้าขายและทางราชการ ทั้งยังได้ตั้งพนักงานจัดการถนนในกรุงเทพฯ เพื่อดูแล

ความเรียบร้อย ส่วนพวกฮ่อ^{๑๓} ที่เข้ามาก่อความเดือดร้อนในพระราชอาณาเขต นั้น มีการตั้งกองทัพอันยังหัวเมืองเพื่อแก้ปัญหานี้ ส่วนพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับประเทศยุโรปและสหรัฐอเมริกา^{๑๔} นั้นก็เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งสยามได้มีการทำสัญญากับกรุงเกรทบริเทน (สหราชอาณาจักร) ๑ ฉบับ เพื่อประโยชน์ทางการค้าและการรักษาราชการในเมืองลาวฝ่ายเหนือ นอกจากนี้ยังได้แต่งตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ เป็นราชทูตสยามไปประจำสำนักกรุงเกรทบริเทน และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เป็นราชทูตสยามประจำสหรัฐอเมริกา แต่ในปีนี้มีเรื่องน่าเศร้าคือ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชวังถึงแก่พิราลัย ทำให้สยามเสียผู้มีปัญญาและผู้ชำนาญในราชการมาช้านานไป

พ.ศ. ๒๔๒๘ มีเหตุการณ์สำคัญ คือ ปีนี้ฝนล่า ทำให้ข้าวเสียหาย แต่การค้าก็ยังคงเจริญดีอยู่ ในส่วนการแต่งทัพไปปราบฮ่อในปีที่ผ่านมา นั้น พบว่าฮ่อเป็นเหมือนโจรผู้ร้ายที่มั่วสุมเป็นกองต่างๆ จึงแต่งทัพเป็นกองย่อยๆ ไปอยู่ที่หลวงพระบางกองหนึ่ง และหนองคายกองหนึ่ง ในการไปปราบฮ่อครั้งนี้

^{๑๓} ฮ่อหรือกองกำลังชาวจีนที่เรียกกลุ่มตัวเองว่ากบฏไต้ผิงเพื่อปลดปล่อยตนเองออกจาก การปกครองของราชวงศ์แมนจูที่เป็นใหญ่ยึดครองประเทศจีนอยู่ในขณะนั้น จนเกิดการรบพุ่งกันเป็นการใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ พวกไต้ผิงฝ่ายแพ้ต้องหลบหนีไปซุ่มซ่อนตัวตามป่าเขา ในมณฑลต่าง ๆ ของจีน และส่วนหนึ่งหลบหนีมายังดงเกีย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งกำลังทหารไปปราบฮ่อหลายครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓/เรื่อยมา เพราะกองกำลังฮ่อเตรียมทัพเป็น ๒ ทัพ ทัพแรกลงมาถึงเวียงจันทน์และเข้าตีหนองคาย ทัพที่สองเดินทางไปที่เมืองหลวงพระบาง ในครั้งนั้นพระยามหาอำมาตย์ยกกองทัพออกไปตีพวกฮ่อจนถึงเมืองเวียงจันทน์ พวกฮ่อพ่ายแพ้พากันหนีเข้าป่าไป ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๓/ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวว่าพวกฮ่อรวบรวมกำลังกันได้ก็ยกกองทัพอันยังหัวเมืองต่างๆ อีกทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนอยู่เนืองๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ "กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม" คุมกองทัพนับไปสมทบเพื่อปราบพวกฮ่ออย่างรวดเร็วเด็ดขาด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้ส่งกองทำแผนที่ไปด้วย เพื่อตรวจตราทำแผนที่บรรดาเมืองทั้งปวงที่ยังไม่ได้ตรวจตราแน่นอน ซึ่งมักจะตั้งอยู่ภายในแนวยอดเขา ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการทำแผนที่ครั้งนี้คือ พระวิภาคภูวดล ในการนี้ยังมีพระราชประสงค์ให้ตรวจภูมิลำเนาพืชผลด้วย ซึ่งสามารถทำได้รวดเร็ว แม้จะมีเงินน้อย แต่น่าเสียดายว่าเมื่อถึงฤดูฝนทหารกองทัพบกป่วยเป็นอันมาก จนเสียนายทหารยุโรปไปนายหนึ่ง จึงต้องเรียกกลับมายังกรุงเทพฯ และเมื่อถึงฤดูแล้งจึงจะแต่งกองแผนที่ขึ้นไปใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงแก้ไขธรรมเนียมทหารใหม่ โดยรวบรวมทหารมาฝึกอาวุธใหม่ๆ ให้ชำนาญ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการรักษาบ้านเมืองให้มั่นคง ในด้านการโทรเลขนั้น ได้สร้างสายโทรเลขขึ้นใหม่ตามลำน้ำเจ้าพระยาจนถึงเชียงใหม่ เพื่อติดต่อกับประเทศตะวันตก ส่วนสายโทรเลขกับเมืองทวายก็เปิดให้ใช้สายในการค้าขายแล้ว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้รับเชิญและได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา เยอรมนี และสวิตเซอร์แลนด์ ในการทำสัญญา “สากลไปรษณีย์” ร่วมกัน อนึ่ง การสร้างถนนในกรุงเทพฯ ก็เป็นที่น่าพอใจ แต่เป็นที่เศร้าใจที่ผู้จัดการทำถนนในกรมกองต่างๆ ต้องเป็นอันตรธานจากการทำถนน เมื่อเริ่มออกตรวจคลองต่างๆ พบว่าเรือเดินทางไปได้ลำบาก เพราะคลองตื้นเขินมาก ซึ่งจะจัดการแก้ไขต่อไป อีกทั้งยังพบว่าจำนวนโปลิศมีน้อยเกินไป ทำให้หัวเมืองบางแห่งมีผู้ร้ายชุกชุม จึงมีการตั้งด่านตระเวนรักษาให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการเล่าเรื่องต่างๆ และยังได้รวบรวมการแต่งหนังสือ ซึ่งเป็นแบบแผนวิชาในปัจจุบันไว้ด้วย เพื่อที่ผู้ไม่ได้เรียนรู้วิชาภาษาต่างประเทศจะได้มีโอกาสที่จะรู้ศิลปวิทยาการในประเทศตะวันตกได้ ทั้งนี้ได้มีการแก้ไขธรรมเนียมศาลและยกเลิกภาษีอากรบางอย่าง เพื่อประโยชน์แก่บ้านเมือง และยังมีการปรับการทำสัญญาสุรากับประเทศยุโรปและสหรัฐอเมริกาด้วย

สรุปเหตุการณ์สำคัญในปี ๒๔๒๙ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์พระราชดำรัสไว้คือ บ้านเมืองสงบเรียบร้อยดี เรือกสวนไรรุ่นอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งพระราชไมตรีกับต่างประเทศก็เป็นไปอย่างราบรื่น และการค้าขายก็เจริญ หนทางทั้งทางบกและทางน้ำมีความเจริญทำให้เดินทางไปมาและค้าขายได้อย่างสะดวกสบายทั้งในและต่างประเทศ ทั้งการโทรเลขที่ขยายไปมาก ทำให้การติดต่อทั้งทางราชการและการค้าเป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่วนการทำแผนที่ในเมืองที่ห่างไกลนั้นก็ทำเพื่อประโยชน์ของปวงชน การศึกษาเล่าเรียนก็มีความเจริญขึ้น มีการไล่นหนังสือและตรวจบัญชีผู้ที่เข้าเรียนในโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่วนการราชการเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย และมีผู้แทนคอเวนเมนต์ (Government) ต่างประเทศเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างกรุงสยามกับประเทศของตน ในปีนี้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวคต แต่ยังไม่ได้ตั้งผู้ใดดำรงตำแหน่งนี้แทน

นอกจากข่าวเกี่ยวกับการเฉลิมพระชนม์พรรษาแล้ว ยังมีข่าวพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกหลายๆ ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การ “เฉลิมศักดิ์” หรือ “การพูนบำเหน็จ” ต่างๆ ดังที่ทราบตามธรรมเนียมว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติย่อมพระราชทานยศศักดิ์สนองคุณูปการ และเป็นบำเหน็จแก่ผู้มีความชอบมาแต่ก่อน จึงกลายมาเป็นประเพณีที่ต่อเนื่องกับงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกทุกคราว ซึ่งประกอบด้วยการตั้งพระราชาคณะ การเฉลิมยศสมเด็จพระบูรพการี การตั้งกรมเจ้านาย การตั้งขุนนาง การพระราชทานบำเหน็จข้าหลวงเดิม และการตั้งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร^{๑๔} ซึ่งในจดหมายเหตุสยามโสมยก็ได้นำเสนอข่าวเกี่ยวกับ “การเฉลิมศักดิ์” หรือ “การพูนบำเหน็จ” ต่างๆ เหล่านี้ไว้เป็นระยะๆ

^{๑๔} สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๕. (กรุงเทพฯ: มติชน. ๒๕๔๕), ๑๘๙.

การแต่งตั้งตำแหน่งพระสงฆ์ ได้รับการประกาศไว้ในจดหมายเหตุสยาม
ไสมยด้วย ซึ่งตำแหน่งพระสงฆ์ที่ประกาศไว้คือ

ที่	พระสมณศักดิ์	พราสมณศักดิ์ใหม่	เล่มที่ / หน้าที่
๑.	เจ้าอธิการเพง	พระครูบริสุทธิศีลาจารย์	๒/๒
๒.	พระใบฎีกา สิง	พระครูวิมลเมธจารย์	๒/๑
๓.	พระปลัด (คง)	พระครูธีรานุรักษ์	๒/๑
๔.	พระปลัด (ชื่น)	พระครูจันทิมาคุณ	๒/๑
๕.	พระปลัด (ปาน)	พระครูธรรมจริยาพิรัตน์	๒/๑
๖.	พระปลัดนุช	พระครูนันทมุนี	๒/๒
๗.	พระมหา (ฟุ้ง)	พระสาธุศีลสังวร	๒/๑
๘.	พระสาธุศีลสังวร (กล่อม)	พระสุวรรณวิมลศีง	๒/๑

การเลื่อนกรมตามแต่พระราชประเพณีนั้น พระเจ้าน้องยาเธอจะทรงกรม
ได้เพียงชั้นกรมหลวงเป็นสูงสุด ซึ่งการตั้งกรมและเลื่อนกรมเจ้านายที่ลงข่าวใน
จดหมายเหตุสยามไสมย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๔๒๙ มีดังนี้

ที่	พระยศเดิม	การเลื่อนกรม / ตั้งกรมใหม่	เล่มที่ /หน้าที่
๑.	พระองค์เจ้ากนิกาแก้ว	กรมขุนขัติยภักดา	๑/๑๕
๒.	พระองค์เจ้ากัมลาศน์เลสล	กรมหมื่นราชศักดิ์รังษุทธิ์	๑/๘๑
๓.	พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย	กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์	๑/๘๑
๔.	พระองค์เจ้าศรีสิทธิธิงไชย	กรมหมื่นศิริรัชสังภาศ	๔/๒๕๐
๕.	พระองค์เจ้าสุทธาวาศ	กรมหมื่นพิเศศสิทธิการ	๑/๘๑
๖.	พระอัฐิสมเด็จเจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี	กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์	๑/๘๑
๗.	สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า มหามาลา	กรมพระบำราบปรปักษ์	๑/๑๕๙

๘.	หม่อมเจ้าปฤษฎางค์ ^{๑๙}	พระองค์เจ้าปฤษฎางค์	๔/๑๔๘
----	---------------------------------	---------------------	-------

ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ และมีการเฉลิมยศสมเด็จพระบุรพการี ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ (รัชกาลที่ ๑-๔) เพื่อประดิษฐานไว้ให้ถวายเป็นมงคลระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ เป็นธรรมเนียมปีละครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และในสยามโสมยก็ได้มีการกล่าวถึงการถวายบังคมพระบรมรูปทั้งสี่พระองค์ไว้ด้วยว่า

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ได้ให้ช่างหล่อพระพุทธรูปพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระองค์ที่ได้ดำรงรัชกาลในกรุงเทพฯ นี้ ไว้เพื่อให้ข้าราชการ แลพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณ และจะได้ถวายบังคมพระบรมรูปทั้งสี่พระองค์นั้นปีละหลายหน ในวันที่ถวายบังคมนั้น มักยิงปืนคำนับเช้า กลางวัน แลเวลาเย็น ในวันเดียวกันนั้นสามครั้ง ปีนี้การบังคัมพระรูป ตกวันพฤหัสบดี เดือนสิบสอง แรมหนึ่งค่ำ ๒๐

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดให้ย้ายพระบรมรูปทั้ง ๔ มาไว้ ณ ปราสาทเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมกับพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ การซ่อมแซมก่อสร้างและประดิษฐานพระบรมรูปทั้ง ๕ รัชกาล จึงสำเร็จลุล่วง และได้มีพระบรมราชโองการ ประกาศตั้งพระราชพิธีถวายบังคมพระบรม

^{๑๙} พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เป็นพระโอรสองค์สุดท้ายในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชุมสาย กรมขุนราชสีหวิกรม กับหม่อมน้อย เมื่อประสูติมีพระนามว่า หม่อมเจ้าชายปฤษฎางค์ ได้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้า ในปี พ.ศ. ๒๔๒๖

^{๒๐} ชามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามโสมย**. (เล่ม ๔ แผ่น ๑๖ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๙). พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๑๒๓.

รูป ในวันที่ ๖ เมษายนปีนั้น และต่อมา โปรดฯ ให้เรียกวันที่ ๖ เมษายนว่า “วันจักรี”

นอกจากนี้ยังมีการแต่งตั้งขุนนางก็มีประกาศในสยามโสมยด้วยเช่นกัน ซึ่งการตั้งตำแหน่งขุนนางในช่วงเวลานั้น มีดังนี้

ที่	ตำแหน่งเดิม	ตำแหน่งใหม่	เล่มที่ /หน้าที่
๑.	ขุนธรณีบาล (พร)	หลวงกำจัดโสณทัตจจริต	๒/๓/๑
๒.	ขุนพัศดีซ้าย (เกิก)	หลวงพัศดีกลาง	๒/๔๑
๓.	ขุนวิทยานุกูลกระวี	ขุนมหาสิทธิโวหาร	๒/๔๑
๔.	จมื่นเสมอใจราช (ม.ร.ว. เทวหนึ่ง ศิริวงศ์)	พระยาไชยสุรินทร	๒/๑๘๔
๕.	จิ้นโอจิวิ	หลวงชลภูมพานิช	๒/๔๓
๖.	จิ้นฮวด	หลวงจิตรจำนงวานิช	๒/๔๑
๗.	จิ้นฮะสุน	หลวงบำรุงรัตนบุรี	๒/๔๙
๘.	นายคัลลัม	ขุนวรสุนทรโรสถ	๒/๔๑
๙.	นายจ่ายง	หลวงนายคักดี	๒/๕๙, ๓/๑
๑๐.	นายจิ้น	หลวงมลโยธานุโยค	๒/๔๑
๑๑.	นายฉั่น (สิงโต)	นายจ่ารง	๒/๓/๑
๑๒.	นายชวณ	นายพลพาย	๒/๓/๑
๑๓.	นายชำนาญโวหาร (คำ)	ขุนพิพิธอักษรพรรณ	๒/๔๑
๑๔.	นายเซต	นายราชภักดิ์ภักดี	๒/๓/๑
๑๕.	นายทวน	นายจักรยามานุพิจารณา	๒/๓/๑
๑๖.	นายประจันนรงค์ฤทธิ์ (ชิน ชูโต)	หลวงบริหารชะวะกิจ	๒/๔๑
๑๗.	นายพรม	หลวงเสนีพิทักษ	๒/๔๙
๑๘.	นายพลพาย (เสริม สันตีสิริ)	นายฉั่น	๒/๓/๑
๑๙.	นายราชภักดิ์ภักดี (สอน)	นายจ่ายง	๒/๓/๑

๒๐.	นายสนองราชบันหาร (เฉื่อย สุรนนท์)	หลวงอินทโกษา	๒/๓/๑
๒๑.	นายสรพลเรืองเดช (สาย สิงห์เสนี)	จมื่นไชยภรณ์	๒/๓/๑
๒๒.	พระไพรัชภาคย์ภักดี (สุดใจ บุนนาค)	พระยาพิพัฒโกษา	๒/๔๙
๒๓.	พระยาประสิทธิศุภการ (เหมือน สุรคุปต์)	พระยาประชาชีพรียบาล	๒/๓/๑
๒๔.	พระยาศรีสิงหเทพ (หรั่ง ศรีเพ็ญ)	พระยามหาอำมาตยธิบดี	๒/๔๙
๒๕.	หมื่นสฐานไพโรชยนต์ (บุญ)	ขุนกำแพงบุรี	๒/๔๑
๒๖.	หลวงวิสูตรโกษา	หลวงพิพัฒภักดี	๒/๒๐๓
๒๗.	หลวงศักดิ์ (ม.ร.ว. ละม้าย พึ่งบุญ)	พระยาประสิทธิศุภการ	๒/๓/๑
๒๘.	หลวงเสนีพิทักษ์ (อ่วม)	พระยาศรีสิงหเทพ	๒/๔๙

หมอสมิที่ยังรายงานข่าวการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรกาสต่างๆ ด้วย เช่น การเสด็จพระราชวังบางปะอิน ช้างเมืองบางกอก หรือการเสด็จปากน้ำเพื่อทอดพระเนตรกำปั่นรบของอังกฤษที่ทอดสมออยู่นอกสันดอน ทั้งยังมีข่าวเจ้านายพระองค์อื่นๆ ด้วย ทั้งข่าวการผนวชเป็นพระภิกษุของพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (หรือต่อมาคือสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทรงผนวชขณะพระชนม์ได้ ๒๒ พรรษา และ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ ๒๑ พรรษาตามลำดับ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันเสาร์ เดือนแปด ขึ้นสิบค่ำปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕ และในวันนั้นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ากาญจนาภิเษกในภวรัชสมัย พระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา ซึ่งเป็นพระโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๕ ได้ผนวชเป็นสามเณร หลังจากนั้นพระองค์เจ้าพระวัฒนานุวงศ์ กับ พระองค์เจ้าเนรกาญจนาภิเษกในภวรัชสมัย เสด็จไปจำพรรษาประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ขณะที่

พระองค์เจ้าพระดิศวรกุมารเสด็จทรงกำปั่นกลไฟ ขึ้นไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่เกาะบางปะกงแขวงกรุงทวารวดี^{๒๑}

ต่อมายังมีข่าวพระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ทรงผนวช คือ พระองค์เจ้า-กิตติการวรลักษณ พระองค์เจ้าพิพัฒน์ศักดิ์ พระองค์เจ้าประวิษัฒโนดม และพระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ซึ่งนับว่าเป็นงานครั้งใหญ่ในพระบรมมหาราชวังระหว่างวันพฤหัสบดี เดือนหก แรมเก้าค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗ จนถึงวันเสาร์ เดือนหก แรมเก้าค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗ ต่อมาพระองค์เจ้าสามเณรเสด็จไปประทับที่พระตำหนัก ณ บวรนิเวศวิหารทั้ง ๔ พระองค์^{๒๒}

ทั้งยังมีข่าวเกี่ยวกับการสิ้นพระชนม์ งานพระศพ และงานพระเมรุสำคัญๆ อีกหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการฉลองพระศพและงานพระเมรุของพระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้ากรรณิกาแก้ว กรมขุนชัชติยักัลยา ณ เดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำ จนถึงสิบสองค่ำ ณ ท้องสามหลวง^{๒๓} และพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าอนงค์นพคุณ ประวรพระโรคไข้หวัดตกโรค สิ้นพระชนม์ ณ วันเสาร์ เดือนสี่ แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้ามัญญาภาธร ประวรพระโรคไข้ปัจจุบัน สิ้นพระชนม์ ณ เดือนห้า ปีมอก จอศก ๑๒๔๖ พระบวรวงษเธอพระองค์เจ้าบันเทิง เป็นพระราชบุตรในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประวรไข้

^{๒๑}ชามุเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. (เล่ม ๒ แผ่น ๑ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕), พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๒.

^{๒๒}ชามุเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. (เล่ม ๓ แผ่น ๓๙ วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗), พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๕๒๙.

^{๒๓}ชามุเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. (เล่ม ๑ แผ่น ๑๐ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๒.

อหิวาตกโรค ลีนพระชนม์ ณ วันพฤหัสบดี เดือนห้า แรมสิบสี่ค่ำ ปีวอก นศก
๑๒๔๖^{๒๔}

ข่าวการพระศพครั้งสำคัญที่สุดคือ สมเด็จพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่ง
ทิวศต ณ วันเสาร์ เดือนเก้า แรมสี่ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการสั่งให้พวกข้าราชการที่ชกชงในที่ต่างๆ ลดชงไว้
ทุกช้เจ็ดวัด พวกกงสุลต่างประเทศและกำนันต่างๆ ต่างลดชงไว้ชงตามพระราช
โองการนั้นด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสในการ
ทิวศตของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลว่า

“ปีนี้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวศตเสีย ขาดญาติพี่น้อง
ผู้ใหญ่ที่เคยเห็นกันในที่ประชุมนี้ไปผู้หนึ่ง การที่เธอทิวศตเสียในเวลาช้ชณ
ไวยเร็วไปฉนี้ เปนที่เรามีความสลดใจเปนอันมาก ตำแหน่งนี้เราได้ปฤษา
พร้อมกันแล้ว ว่าจะดไว้จะไม่ตั้งขึ้นอย่างเดิมอีกต่อไป แต่พนักงานสรรพ
กิจการอันเนื่องด้วยตำแหน่งนั้น คงเปนอันสมทบกันอยู่ ตามพระราช
กำหนดกฎหมายแลประเพณีบ้านเมือง กว่าเราจะคิดผ่นผันจัดการให้
สมควรกับการของบ้านเมืองสืบไปภาคหน้า อะ”^{๒๕}

ในการนี้ได้มีหมายประกาศว่าจะไม่ตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลใหม่
แต่ให้บรรดาข้าราชการในพระราชวังบวรสถานมงคลเข้ารับราชการใน
พระบรมมหาราชวังต่อไป การไม่แต่งตั้งตำแหน่งพระราชวังบวรสถานมงคล
เป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญ เนื่องจากตำแหน่งนี้เป็นพระราชประเพณีที่
ปฏิบัติสืบต่อกันมา การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกเลิก

^{๒๔} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย**. (เล่ม ๒ แผ่น ๒๐ วัน
พุฒ เดือนหก แรม ๕ ค่ำ ปีวอก นศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๘), ๑๕๙.

^{๒๕} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย**. (เล่ม ๔ แผ่น ๕ วันพุฒ
เดือนสิบ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๕๑), ๓๕.

ตำแหน่งนี้ และมีพระราชดำริให้มีพระราชอิสริยยศ "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช" แทนตำแหน่งพระราชวังบวรสถานมงคล โดยทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรก ในวันศุกร์ที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๙ จึงมีนัยทางการเมืองที่สำคัญประการหนึ่ง ขณะเดียวกันยังถือเป็นการสร้างพระราชประเพณีใหม่ที่ยึดถือสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ข่าวในพระราชสำนักยังมีข่าวอื่นๆ ที่ยังไม่นำมากล่าวถึงในที่นี้อีกเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้านายพระองค์อื่นๆ ทั้งพิธีโสกันต์ กฐินพระราชดำเนิน เสด็จฉลองวัด พิธีขอฝน และข่าวเกี่ยวกับสมโภชช้างเผือก และช้างเผือกล้ม เป็นต้น

๒.๓.๑.๒ ข่าวในสยาม

ข่าวในสยามที่หมอสmithลงเผยแพร่ในจดหมายเหตุสยามไสมยมีทั้งที่เป็น การแจ้งข่าวทั่วไป และข่าวที่มีนัยสำคัญอันส่งผลต่อสยามประเทศ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะข่าวที่เห็นว่ามีนัยสำคัญในสมัยนั้นเท่านั้น ข่าวแรกคือ สมเด็จพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงพิราลัย ซึ่งมีการลงข่าวติดต่อกันเป็นระยะๆ นับตั้งแต่การออกแจ้งข่าวให้ทราบของท่านถึงพิราลัย โดยนำประวัติและคุณงามความดีของท่านมาเสนอให้ผู้คนในสยามรับทราบโดยทั่วกันว่า ท่านมีอายุอยู่ใน ๕ รัชกาลนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และรับราชการสนองพระเดชพระคุณอย่างเต็มกำลังปัญญาและเต็มไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริตมาโดยตลอด หมอสmithบรรยายภาคในงานการศพของท่านไว้อย่างละเอียดว่า

๑ ณวันศุกร์เดือนห้าขึ้นเก้าค่ำ เปนวันมีการแห่ใหญ่ชัศศพของสมเด็จพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามเสด็จประทับอยู่ที่เมรุ แลประชุมพร้อมเจ้านายเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราชทูตเอเยนต์ กอมมิสแซงกงซุลเยนิวัล แลท่านต่างประเทศทุกภาษา อันมีหนังสือสัญญา เปนทางพระราชไมตรีต่อกันกับประเทศสยาม แลอนุประชาราษฎรทั้งปวงที่มาช่วยมาดูการแห่การชัศศพ คนเปนอันมาก เปียดเสียดกันออกแน่น ชัศศพวันนั้นเวลาเที่ยงกำลังแดดร้อนจัดนัก เมรุนั้น

มีมุขสี่ด้านหลังคาคาดขาว ล้อมเมรุนั้นมีโรงสี่เหลี่ยมเพดานประดับด้วยโคม แก้วมีหลายกิ่งทุกๆ โคม แลพวกดอกไม้อันร้อยเป็นพวงงามห้อยที่เพดาน ที่กลางทำเป็นที่สี่ห้องนั้นรอบ มีเชิงอันงดงามเป็นห้าชั้น สำหรับรับโกฏีทองคำ ที่เมรุมีประตูสี่ทิศๆ ตะวันออกมีต้นไชยพริกที่แจกโยนทิ้งทานสองครั้ง ทิศเหนือข้างถนนมีห้องหนึ่ง เต็มไปด้วยต้นไม้อันมีใบแปลกประหลาด ซึ่งพระอมรวิไลยจัดแต่งทั้งหลาย อันชอบแลมีต้นไม้แปลกๆ นั้น ฝากไปให้ท่านใช้ช่วยการศพด้วย เคียงโรงตั้งกะถางดอกไม้ มีโรงสำหรับพระไทย พระเจ็กพระญานจะได้พลัดสะดวง สองโรงเคียงโรงสวดนั้นมีโรงจั่ว ถัดโรงตั้งกะถางดอกไม้ขึ้นไปข้างตะวันตก มีโรงโขนโรงใหญ่แลเคียงโรงนั้นมีที่เล่นหนังในเวลากลางคืน มีระหาดอกไม้แปดระทา ตรงประตูทิศใต้มีพลับพลาหลังคาผ้าแดง เคียงพระที่นั่งมีเก้าอี้สำหรับเจ้าแลพวกในจะได้นั่งดู การข้างล่างมีเก้าอี้เท้าแขนเก้าอี้พับสำหรับเสนาบดี ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แลราชทูตเอเยนต์กอมมิสแซ กงซุลเยนิรัลแลกงซุลต่างประเทศ จะได้นั่งดู การแลรับพระราชทานของแจกเป็นที่รฤกถึงการพระเมรุของสมเด็จพระเจ้าพระยาด้วย ประตูตะวันตกนั้นเป็นประตูที่ในหลวงเสด็จเข้าทอดพระเนตรดูโกฏีแลพระราชทานพระเพลิงด้วย ประตูทิศใต้เป็นประตูที่พวกข้างในเข้าดู เกิดแลติดเพลิงด้วย เคียงประตูทิศใต้นั้น มีห้องที่มีของงามของแปลก ปลาตของมีราคาของต่างๆ สำหรับจะแจกแก่ท่านทั้งหญิงชาย แล้วแต่ฉลากตัวได้นั้นทุกวัน เมื่อในหลวงทิ้งทานให้นั้น เคียงห้องเก็บทานไว้นั้นมีครัวใหญ่ แลห้องที่จะเลี้ยงพวกฝรั่ง แลที่ถัดนั้นไป สำหรับเลี้ยงพวกอื่นด้วย ๗๖

๑ เวลาค่ำทุกคืนในหลวงเสด็จทรงพระราชทานเพลิง จุดดอกไม้ไฟ แลแจกทานแจกฉลากแก่ท่านทั้งปวงแลฝูงคนที่มาช่วยการศพ คราวในหลวงเสด็จคนเปียดเสียดกันแน่น ดูการอะไรไม่เหน็ดเมตตา แต่คราวในหลวงเสด็จการเล่นต่างๆ กำลังสนุกนี้ แต่คนแน่นเที่ยวเดินดูการเล่นไม่ค่อยได้

๑ แต่การเล่นต่างๆ มีตลอดทั้งวัน การเมรุของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ คราวนี้โตใหญ่งามนักสมกับวาสนาท่านเป็นผู้ใหญ่สูง ไม่เหนเหมือนคราวนี้ไม่ เปลืองเงินเป็นอันมาก คนได้ไปดูการเมรุคราวนี้ชม

สรรเสริญเป็นอัน

ยิ่ง ^{๒๖} “อะ”

หมอสมิทรายงานข่าวงานพระเมรุของสมเด็จพระเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ว่า มีการเชิญศพออกมาสู่เมรุท้องสนามหลวง ที่วัดบุพผาราม ธนบุรี ในวันอังคาร เดือนห้า ขึ้นเก้าค่ำปีระกา โดยให้มีมหกรรมการฉลองศพสามวันสามคืน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทั้งสามวัน ขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยต่างมาช่วยงานศพเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีคนทั้งแผ่นดินมาช่วยในงานศพของท่าน รวมทั้งทูตานุทูต กงสุล และชาวต่างประเทศด้วย ผู้คนจึงแน่นชนัดสนามวัดทั้งกลางวันและกลางคืน

ข่าวสำคัญอีกข่าว คือ กระบวนทัพที่จะไประงับเหตุฮ่อทางฝ่ายเหนือ หมอสมิทได้ลงข่าวกระบวนทัพเป็นระยะๆ นับตั้งแต่การยกทัพครั้งแรกในวันศุกร์ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบห้าค่ำ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ถวายบังคมลาขึ้นไปจัดราชการส่งกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ การนี้มีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำสังข์เจิมกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม และพระราชทานพระแสงดาบฝักถมยา ๑ ประคำสายทอง ๑ สายเครื่อง ๒ ถาดทองคำ ป้านทองคำ ถ้วยหยก เครื่องธารศสำหรับหนึ่ง ฉลองพระองค์เยียรบับ อย่างน้อยสององค์ เงินตรา ๕๐ ชั่ง แล้วจึงมีพระบรมราชโองการพระราชทานชัยมงคลแก่ข้าราชการ นายทัพ นายกอง กับพระราชทานเงินตราเสื้อผ้าตามสมควร

ต่อมาในวันจันทร์ เดือนสิบเอ็ด แรมสามค่ำ เวลาย่ำค่ำ พระมนตรีพจนกิจ นำเจ้าหมื่นไวยวรนาถ แม่ทัพ และพระพหลพลพยุหเสนา ... แลนายทัพ นายกองกราบถวายบังคมลาไปราชการทัพปราบพวกล้อ แล้วพระบาทสมเด็จพระ

^{๒๖} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๒ แผ่น ๑๘ วันพุธ เดือนห้า แรม ๖ ค่ำ ปีวอก นศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๑๔๔.

พระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสื้อผ้าและสิ่งของให้แก่ นายทัพนายกองตามสมควร ... ซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถแม่ทัพกำหนดจะยกทัพ ณ วันอังคาร เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗ เวลาสองโมงเช้า โดยเรือกลไฟหลายลำลากจูงเรือบรรทุกของและทหาร สำหรับระงับโจรจีนฮ่อ ฝายเหนือนี้ จากนั้นในวันจันทร์ เดือนสิบสอง ขึ้นสามค่ำ เวลาย่ำค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระมนตรียพจนกิจนำจ่าหัวยุดทหาร กราบบังคมลาขึ้นไปราชการ ตรวจเรือเข้า ซึ่งขึ้นไป ส่งกองทัพตามลำน้ำหัวเมืองฝายเหนือ^{๒๓/}

ข่าวต่อไปคือ น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสีแดง ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ซึ่งเป็นการ ออกข่าวเพื่อชี้แจงความจริงว่าแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสีแดง เพราะฝนตกเฉพาะใน เมืองและตำบลที่ดินแดง มาตั้งแต่กลางเดือนก่ำ เมื่อน้ำนั้นไหลมาถึงแม่น้ำ เจ้าพระยาจึงพาให้น้ำทั้งแม่น้ำเป็นสีแดงไป ดังนั้นจึงไม่ต้องวิตกกังวลว่าจะเป็ นเคราะห์ร้ายหรืออย่างไร และเมื่อฝนตกชุกในเดือนสิบปรากฏการณ์นี้ก็จะ หายไป^{๒๔}

นอกจากนี้ยังมีข่าวเรื่องการทำการระจาดใหญ่เพื่อใส่เครื่องอุปโภค บริโภค เป็นของบุชาพระสงฆ์ ซึ่งจัดเป็นงานใหญ่งานหนึ่งในสยาม เพราะเป็นการฉลอง พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นการฉลองที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงสิริราชสมบัติในกรุง รัตนโกสินทร์อย่างสงบสุข เท่ากับวันที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำรงราชสมบัติ ซึ่งหมอสmithบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวไว้อย่างละเอียดและ น่าสนใจว่า

^{๒๓/} ชามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามโสมย**. เล่ม ๔ พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๓/๕, ๘๓, และ ๑๐๓)

^{๒๔} ชามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามโสมย**. (เล่ม ๓ แผ่น ๒ วันพุธ เดือนสิบ ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีมอก ฉศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๒๒๓,

“๑สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอแรงบอก
บุญพระราชวงษานุวงษ ฝ่ายหน้า ฝ่ายในให้ทำกระจาดใหญ่ ใส่เครื่อง
อุปโภคบริโภคเป็นของเครื่องบูชาพระสงฆ์ ที่เป็นธรรมเนียมซึ่งจะได้ลำแดง
พระธรรมเทศนา กระจาดใหญ่ซึ่งจะได้ใส่เครื่องกัณฑ์เทศน์ ๓๐ กระจาด
ปากกระจาดกว้าง ๕ สอก สูง ๑๐ สอก เงินหลวงพระราชทานให้ผู้ทำ
กระจาดฯ ละ สิบตำลึง กำหนดจะตั้งกระจาดเปิดการให้คนเซ�ชม ตั้งแต่
วันพฤษภาคม เดือนเก้า ขึ้นสิบสองค่ำ เป็นต้นต่อไป ๕ วัน ครั้น วันจันทร์
เดือนเก้าแรมสองค่ำ จึงจะเลิกการบำเพ็ญพระราชกุศล การกระจาดใหญ่
คราวนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทรงพระราช
อุทิศ เป็นการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระไอยกาธิราช คือ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยส่วน ๑ แลเป็นการซึ่งพระองค์ได้
เสด็จดำรงศักริสวัสดิ์เต็มเสมอทั้ง วัน เดือน ปี เท่ากันกับ วัน เดือน ปี ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จดำรงศักริราชสมบัติใน
รัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงบำเพ็ญมหาทานการกุศลคราวนี้
เป็นพระเกียรติยศยิ่งนัก กำหนดพระสงฆ์ ๕๘ รูป เท่า
พระชนม์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระสงฆ์ ๕๘ รูปนั้น
จะได้เจริญพระพุทธรูปมนต์ ที่พระที่นั่งอัมรินทร์ วินิจไฉย...”^{๒๙}

ไม่เพียงแต่มีข้าวดังที่กล่าวไว้ในข้างต้นเท่านั้น ยังมีข้าวอื่นๆ ที่ไม่ได้
กล่าวถึงอีก เช่น พระมหาเถรจันทร์ศรีมรณภาพ พระยาเทพประชนบวช
เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงถึงแก่อนิจกรรม ข้าวดาวหาง และข้าว
อหิวาตกโรค

^{๒๙} ชามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๒ แผ่น ๑ วันพฤษภาคม
เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๘), ๒.

๒.๓.๑.๓ ข่าวกีเกี่ยวกับกรุงเทพฯ

ข่าวสำคัญที่ปรากฏในจดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๒๕ คือ ข่าวกีเกี่ยวกับการสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี ในการนี้มีการสร้างพระที่นั่งใหม่ คือ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งลงข่าวไว้ว่า “ตั้งแต่เดือนเก้าแรมค่ำหนึ่ง พวกเจ้านายขุนนางผู้หลักผู้ใหญ่ต่างๆ ได้จัดการเอาดอกไม้ธูปเทียน ไปถวายเกรียมนการฉลองวังใหม่ แลได้มีการสวดมนต์เสี่ยงพระมาทุกวัน การฉลองพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นการใหญ่กระทำเปนอันเสร็จแล้ว”^{๓๐} และสิ่งสำคัญประการที่สองที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการสมโภชพระนครในครั้งนี้ คือ การจัดแสดงเอกชะปีเชอน ซึ่งหมอสmithนำเสนอข่าวนี้เพื่อจงใจให้ผู้คนในสยามมีโอกาสได้ไปชม โดยระบุว่า “ในโรงเอกชะปีเชอนได้ตั้งของต่างๆ เช่นมีในประเทศสยามในกาลทุกวันนี้ ทั้งของงามของมีคุณค่าต่างๆ มีราคาต่างๆ ทั้งของหายากหา่งาย ให้คนทั้งปวงดูถึงสามเดือนราษฎรทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยได้ชมมุดูทุกวัน ค่าดูนั้นเปนราคาไม่แพงเลย คนทั้งปวงก็ออกปากสรรเสริญในหลวง เพราะได้ทรงพระราชดำริห์โปรดให้คนทั้งปวงมีคราวเห่นเช่นนี้เต็มตาครั้งหนึ่ง ในปีนี้ได้ดูการเอกชิปีชันที่กรุงเทพฯ การเช่นนี้ดูได้แต่คราวเดียวในชีวิตรหนึ่ง ผู้ที่มีได้เห่นนั้นก็จะมีควมเสียดาย แต่เห่นเดียวคือตลอดชีวิตรนั้น”^{๓๑}

ไม่เพียงแต่ข่าวการสมโภชพระนครครบ ๑๐๐ ปี เท่านั้น แต่ยังมีข่าวที่เกี่ยวกับภัยธรรมชาติครั้งสำคัญ คือ ข่าวฟ้าผ่าลูกแก้วยอดพระศรีรัตนเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยรายงานข่าวนี้ว่า “ณวันศุกร์เดือนหกขึ้นสิบสองค่ำ เวลาตีหกแปดทุ่มเสศ ฝนตกนัก ฟ้าผ่าลงถูกที่ลูกแก้วยอดพระเจดีย์ทอง ซึ่งชื่อว่า

^{๓๐} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสนาจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. (เล่ม ๑ แผ่น ๑ วันพุธ เดือนเก้า ขึ้น ๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๑

^{๓๑} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสนาจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. (เล่ม ๑ แผ่น ๒ วันพุธ เดือนสิบ ขึ้นหนึ่งค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔). พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๕

พระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังแลใน
กลางคืนวันนั้น พ้าผ่าลงถูกเครื่องที่หลังคายอดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ในพระบรมมหาราชวังพังไปเล็กน้อยหลายแห่ง ในค่ำวันนั้นพ้าผ่าลงถูกยอด
มณฑป พระบาทจำลองในวัดทองด้วยแห่ง ๑ แลที่ยอดน่านันต์วัดโสมนัสพังไป
ด้วย”^{๓๒}

อีกทั้งยังมีอุบัติเหตุต่างๆ เช่น ชาวไฟไหม้ในวันพฤหัสบดี เดือนสาม ปีวอก
ฉศก ๑๒๔๖ เวลาห้าทุ่มเศษ เกิดเพลิงไหม้บริเวณกำแพงพระนครริมถนนเฟื่อง
นครในหมู่บ้านหม้อ ใกล้กับวัดราชบูรณะ ซึ่งเพลิงไหม้เรือนโรงรวม ๒๙ หลัง ๙
เจ้าของ และขณะที่เกิดเพลิงไหม้มีพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ และข้าทูล
ละอองธุลีพระบาทไปช่วยดับเพลิง ร่วมกับโปลิศบกประมาณ ๑๐๐ เศษ และ
โปลิศน้ำ ๑๐๐ เศษ เพราะขณะนั้นไม่สามารถสูบน้ำมาดับเพลิงได้ จึงต้องหิ้วถัง
น้ำมาช่วยกันดับเพลิง เพลิงไหม้อยู่ชั่วโม่งเศษจึงหยุด เมื่อสอบสวนจึงพบว่าบ้าน
ต้นเพลิงเป็นของนายอิมสามีของอำแดงน้อย ซึ่งให้ชาวจีนเช่า แต่คนจีนผู้ทำผิด
นั้นก็หนีไป^{๓๓}

นอกจากนี้ยังมีข่าวเกี่ยวกับอุบัติเหตุโรคระบาดในกรุงเทพฯ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเตือนไม่ให้ราษฎรใน
กรุงเทพฯ ดื่นตระหนกกับไข้หวัดตกโรคระบาด ความว่า

“๑ มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเตือนสติคนทั้งปวง
ที่มักเชื่อง่ายมาอีกเป็นครั้งที่ ๓ ให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยเรื่องคำภาว่า จะเกิด
โรงประจวบนี้ จะชุกชุมในเดือนแปด ขึ้น ๓ ค่ำนั้น บัดนี้สิ้นเดือนแปดแล้ว
เป็นอย่างไรบ้างเล่า จริงดังผีบอกฤาจริงดังหมายประการในเดือนแปดนี้ได้

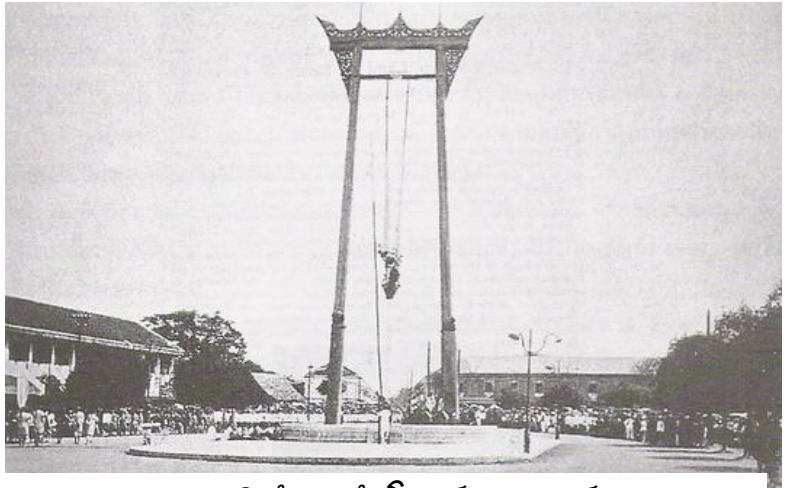
^{๓๒} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๑ แผ่น ๑๑ วัน
พุธ เดือน ๓ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๘), ๘๓

^{๓๓} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๓ แผ่น ๒๔ วัน
พุธ เดือนสาม แรมห้าค่ำ ปีวอก ฉศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๙), ๓๙๙-๔๐๐.

ทรงรับทางว่าคนตายตามวัดแขวงกรุงเทพฯ มี ๘ วัด คนตายชาย ๓๓ หญิง ๙ เปน ๔๒ คนเท่านั้น น้อยลงฤาไม่เล่า จำไว้ถูกคนโกงมันหลอกให้ครวหนึ่งแล้ว อย่าลืมนะ”^{๓๔}

นับว่ามีความน่าสนใจที่ว่า หมอสมิทได้สอดแทรกความรู้และความจริงในเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ ในการเสนอข่าวในสยามไสมย เช่น แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสีแดง และโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการระบาดของอหิวาตกโรค จึงนับว่าเป็นบทบาทสำคัญประการหนึ่งของจดหมายเหตุฉบับนี้ คือการมุ่งให้ความรู้ประชาชนชาวสยาม

จดหมายเหตุสยามไสมย ยังนำเสนอธรรมเนียมการถีบชิงช้าของพราหมณ์ ซึ่งยกเลิกไปแล้วในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ การที่หมอสมิทได้บันทึกประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับธรรมเนียมนี้ไว้อย่างละเอียด จึงนับว่าเป็นแหล่งข้อมูลสืบค้นที่สำคัญแหล่งหนึ่ง แต่เดิมการไล่ชิงช้าจะจัดขึ้น

เสาชิงช้า หน้าโบสถ์พราหมณ์

ทุกปี ที่บริเวณหน้าโบสถ์พราหมณ์ เสาชิงช้า ปีละสองครั้ง ครั้งหนึ่งในเดือนยี่ ขึ้นเจ็ดค่ำ และอีกครั้งหนึ่งในเดือนยี่ ขึ้นเก้าค่ำ ซึ่งเป็นธรรมเนียมที่จะแสดงให้เห็นว่าคนทั้งบ้านเมืองมีข้าวปลาอาหารกินดีตลอดปี ทั้งนี้ หมอสมิทได้นำเสนอพระราชพิธีนี้ไว้โดยสังเขปว่า

“... การไล่ชิงช้าเปนพระราชพิธีของพราหมณ์ ได้ฉลองพระเดชพระคุณมาในแผ่นดินกรุงสยามหลายอย่าง แต่พิธีไล่ชิงช้านี้มีนามว่า ตรี ยำพวาย เปนพระราชพิธีสำหรับพราหมณ์ทำฉลองพระเดชพระคุณ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน (เล่ม ๓ แผ่น ๒ วันพุธ เดือนสิบ ขึ้นสิบสี่ค่ำ ปีวอก นชคก ๑๒๔๖), ๒๑๑.

มาในฤดูเดือนญี่ทุกปีมาตั้งแต่โบราณ เดิมทีเป็นธรรมเนียมพิธีของ
พราหมณ์ ... ในพระบาทสมเด็จพระบรมกระษัตริราชเจ้าแต่ปางก่อน
ธรรมเนียมอันนี้จึงได้ติดเป็นพระราชพิธีต่อมาจนถึงกาลบัดนี้ ... แต่
ก่อนธรรมเนียมตรียัมพวายนั้น มอบให้เป็นพนักงานในกรมนาเป็นเจ้า
ของการพิธีไล่ชิงช้าต่อๆ มา ... ครั้งเมื่อในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรารภรับสั่งว่า แต่ก่อนมาก็เคยมีเป็น
ธรรมเนียม ขุนนางผู้ใหญ่ชี้ข้างเป็นกระบวนๆ เรียกว่าสระขนนกแห่
มาเป็นพวงๆ มาขึ้นข้างหมอบบนคอช้าง เผ้าถวายบังคมที่สนามหน้า
พระที่นั่งสุไทยสวรรค์ พร้อมด้วยเครื่องยศภานทองต่างๆ ตาม
ตำแหน่งเป็นพวงๆ ซึ่งเป็นธรรมเนียมดังนี้ นั่นก็เหตุด้วยพระราชประสงค์
ของพระบรมราชกระษัตริ จะใคร่ทรงทราบที่กำลังพาหนะของท่านคน
ใด จะมีกำลังพาหนะแลมากนักน้อยเพียงใด ... ในพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้งดไว้ หาได้ทรงทำในแผ่นดินนั้นไม่ จึงได้ทรง
พระราชดำริห์ว่า ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ที่ได้รับพระราชทาน
เครื่องยศภานทอง ถึงปีพระราชพิธีตรียัมพวายจะต้องให้พลัดเปลี่ยนกัน
แห่ไปคนละปีๆ เพื่อจะได้ดูกำลังของท่านนั้นๆ นอกจากกำลังหลวง ...
ในทุกวันนี้จึงได้เปลี่ยนข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศภาน
ทอง แห่ไล่ชิงช้าต่อๆ มา แต่เจ้าของพนักงานในกรมนา ก็ยังยืนที่ตาม
ธรรมเนียมพนักงานมากำกับตรวจตรา เป็นเจ้าของหน้าที่เสมอมาจนทุก
วันนี้ ...”^{๓๕}

อนึ่ง ความสำคัญอีกประการหนึ่งของจดหมายเหตุสยามไสมย คือการ
บรรยายภาพกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้
อย่างละเอียด ในเล่มที่ ๓ แผ่นที่ ๑๐ (วันพุธ เดือนสิบสอง ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีวอก
ฉศก ๑๒๔๖) หมอสมิทนำเสนอภาพกรุงเทพฯ ไว้ว่า

^{๓๕} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย**. (เล่ม ๓ แผ่น ๑๙ วัน
พุธ เดือนญี่ ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีวอก ฉศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๙), ๓๖๐.

“... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบารมีประเสริฐ เป็นอัครรรยศวรชาวเราทั้งหลายต้องชมสรรเสริญพระบารมี ตั้งแต่ได้ เสดยศิริราชสมบัติอนาประชาราษฎรมั่งมีศรีสุขเจริญไปด้วยทรัพย์สมบัติ ทวยราษฎร์ทุกวันนี้ ที่นุ่งห่มแต่งตัวก็ดูหมดจดงดงามผิดกว่าแต่ก่อน ขึ้น ขุน เล็ก หมื่น น้อย พลเรือนแต่งตัวนุ่งผ้านุ่งแพรคาดเข็มขัด สวมเสื้อ ปิด หมวก กางร่ม เสื้อขาวนั้นก็ซักกรีดหมดจดสะอาด เป้าอกแขวนนาฬิกาพก มี หีบเงินใส่หมาก ชองเงินใส่บุหรี่ชุมมากนัก ฝ่ายสตรีก็กินกล่องเงิน หีบเงินชุบ ชุมมาก เพราะความเจริญมั่งมีขึ้นกว่าคนแต่ก่อน ในถนนหลวงก็มีรถม้าตื่น ไปทุกถนน ท้องน้ำก็เรือกลไฟ แล่นขึ้นล่องออกพลาญไป บ้านเรือนก็ล้วน แต่ไปด้วยตึก มั่งคั่งเป็นที่สง่าแก่พระนคร เมื่อแต่ก่อนตั้งแต่ได้วัดทองธรรม ชาตลงไปทั้งสองฟากน้ำ ดูเป็นบ้านสวนเรือนจากห่างๆ กัน เดียวนี้ล้วนตึก แลเรือนฝากระดานคับคั่งลงไปจนถึงบางน้ำจนถึงบางคอแหลม ทางบก ถนนบำรุงเมือง แต่ก่อนก็เป็นป่ารกเรือกลสวน เดียวนี้ก็เป็นตึกเป็นโรงมาก แล้ว เกือบจะไม่มีที่ว่าง บ้านเรือนในกรุงเทพฯ ทุกวันนี้ คนประกอบไปด้วย ความมั่งมี แต่ก่อนๆ ระดูหนาวระดูหนึ่งเกิดเพลิงไหม้หลายสิบตำบล เดียวนี้ ไม่ใคร่มี เพราะบ้านเรือนเป็นตึกเป็นโรงมากแล้ว ... แลทรงสร้างพระที่นั่ง จักริมหาปราสาท เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสง่างาม กระษัตริย์พระองค์ใด จะมีพระที่นั่งดุจพระที่นั่งจักริมหาปราสาท ทั่วทุกพระองค์เห็นจะไม่มี อนึ่ง ทรงสร้างเรือพระที่นั่งศรีที่พระราชทานนามว่า เอนกชาติพุชชงค์ ... ”^{๓๖}

นอกจากนี้ยังมีการบรรยายภาพความเจริญของบ้านเรือนในกรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บ้านบริเวณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนเป็นบ้านตึกตามแบบตะวันตกมากขึ้น ดังบรรยายไว้ ว่า

^{๓๖} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๓. (เล่ม ๓ แผ่น ๑๐ วันพุธ เดือนสิบสอง ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีวอก นอศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๒๔๔-๒๔๙.

๑ ความเจริญของกรุงสยามในระหว่างสิบห้าสิบหกปีนี้ความ
 สมบูรณ์ขึ้นมาก ด้วยแต่ก่อน เมื่อเราทั้งหลายยังเปนเด็กๆ อยู่ นั้น ได้
 ทราบด้วยกันว่าในลำน้ำเจ้าพระยานั้น ไม่มีตึกอันสวยงามมาชมเลย
 เปนแต่มีตึกอย่างจีนอยู่บ้างก็น้อยแห่ง คือตึกเจ้าลัทธิ ซึ่งเปนโรงต้น
 ฝืนอยู่เดี๋ยวนี้แห่งหนึ่ง กับตึกพระวิสุทธิวงศาตร์ นำวัดเชิงเลน และบ้านเจ้าลั
 ทธิ เจ้าพระยาภิรมย์ภักดี แลตึกเจ้าลัทธิ คือที่บ้านหลวงไม้ตรีกับที่ตึก
 พระยาสุรสีห์ ที่ปากคลองบางกอกน้อยที่เปนอย่างตึกฝรั่งนั้นมีแต่สอง
 แห่ง คือตึกสำหรับราชทูต ที่ท่านพระยาภาณุวงศ์อยู่เดี๋ยวนี้แห่งหนึ่ง
 ที่ตำหนักพระปิ่นเกล้าที่พระราชวังเดิมแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ก็เป็นเรือนฝา
 กระดาน แลเรือนจากทั้งสิ้น เรือนฝากระดานที่เปนบ้านใหญ่ๆ ก็มีแต่
 บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา แลบ้านพระศรีสมเด็จ ที่เปนวังพระเจ้าน้องยา
 เหวพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต บ้านเจ้าพระยามหาอำมาตย์ บ้านพระยา
 ไซยตึก บ้านพระยาสรเสนาคงเท่านั้นค้อยเปนบ้านใหญ่ แต่ในกำแพงพระ
 นคร มีตึกจีนอยู่ที่วังสมเด็จพะเดชาแห่งหนึ่ง ที่บ้านเจ้าพระยาพลเทพ
 จิมโจโนแห่งหนึ่ง บัดนี้มีตึกใหญ่ๆ งามมากหลายแห่ง คือพระที่นั่งบรม
 ราชสถิตมหิพาล พระที่นั่งมณีสถฐานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมุติเทเวราช
 อุบัติดี พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งอนันตสมาคม พระที่
 นั่งสุลาไลยมหาปราสาท พระที่นั่งสุไทยสวรรค์ แลโรงทหารมหาดเล็ก
 โรงทหารหน้า แลทิมดาบ กรมวังทิมดาบตำรวจ โรงกระสาปน์ โรง
 ทหารหน้า ตึกเสาชิงช้า แลตึกเจ้านายข้าราชการผู้มีทรัพย์ หลายสิบ
 บ้านตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่สามเสนถึงบางคอแหลม แลใน
 กำแพงพระนครก็มากหลายแห่ง ที่ถนนเจริญกรุงก็มีตึกตลอดไปทั้งนั้น
 เปนที่สง่างามแบบบ้านเมืองเปนอันมาก เพราะพระเดชพระคุณของ
 สมเด็จพระมหากระษัตริราชเจ้า ทรงเมตตาทะนุบำรุงพระบรมวงษา
 วงษ์ แลข้าราชการราษฎร ได้ไปมาค้าขายกับต่างประเทศ แลเปิด
 การค้าขายให้ทวีขึ้นทุกๆ ปี ทรัพย์สมบัติจึงทวีเจริญขึ้น ในแผ่นดินหลาย
 สิบเท่าหลายสิบส่วน ควรจะมีความชื่นชมยินดี ถวายพรแต่
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระเจริญฯ ยิ่งยิ่งขึ้นไป กับ
 ข้าพเจ้ามีความขอบใจ ต่อท่านผู้มีทรัพย์สมบัติ ซึ่งได้สร้างตึกงดงาม
 ประดับบ้านเมืองเป็นที่เจริญตานั่น ควรนับว่าเป็นผู้รักษาบ้านเมืองโดย

แท้ ถ้าท่านผู้ใหญ่ได้ช่วยเมตตากรุณาอุปการะ บำรุงแก่ผู้ทำบ้านเรือนงดงามอยู่เสมอดังนี้บ้านเมืองคงจะเจริญทวีงามยิ่งขึ้นอีกทุกปี ...”^{๓๓๗}

๒.๓.๒ การพัฒนาประเทศ

จดหมายเหตุสยามไสมยของหมอสุมิต นับว่าเป็นประจักษ์พยานที่แสดงการพัฒนาของสยามรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเห็นได้ว่าการพัฒนาประเทศนั้นกระทำในหลายๆ ด้านไปพร้อมกัน ตั้งแต่การคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก เช่น ข้าราชการชุดคลองโองอ่างที่ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นภูเบศร์ธำรงศักดิ์จัดการชุดคลองโองอ่าง ซึ่งเป็นลำน้ำไหลเข้ามาในกำแพงเมืองนั้น ให้ลี้กลงไปอีก เพื่อประโยชน์ให้ราษฎรไปมาทางเรือได้สะดวก แลให้เป็นการรุ่งเรืองแก่บ้านเมือง อะ”^{๓๓๘}

สำหรับการคมนาคมทางบกจะพบว่าการสร้างถนนขึ้นหลายสาย อีกทั้งยังมีการโปรดเกล้าให้ปูนถนนด้วยอิฐ เช่นว่า “... ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดปูนถนนด้วยอิฐ จนคนขี่ม้าขี่รถได้ทั้งระตูฝนระตูแล้งเหมือนกัน แต่ถนนกรุงเจริญยังปูอิฐหาตลอดไม่ ถนนนี้ควรปูให้ตลอดทาง อีกประการหนึ่งควรจะให้มิถนนลงไปถึงแม่น้ำเป็นท่าจอดเรือ ภาจรรถเดินได้ติดต่อกันกับถนนกรุงเจริญนั้น อันมิใช่ทางไพรเวทหลายแห่งตั้งแต่สุดทางนั้น จนกระทั่งถึงพระบรมมหาราชวัง

^{๓๓๗} ซามูเอล เจ. สุมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๒ (เล่ม ๒ แผ่น ๒๕ วันพุธ เดือนสาม แรมสิบสองค่ำ ปีมอก ฉศก ๑๒๔๖), พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๔๐๓-๔๐๔.

^{๓๓๘} ซามูเอล เจ. สุมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๔ (เล่ม ๔ แผ่น ๓๓/ วันพุธ เดือนหก ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมอ อัฐศก ๑๒๔๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๒๙๒

ข้าราชการฟากตะวันตก จะได้เข้ามาทำราชการจะขึ้นรฤกษาซึ่งมาก็สุดแล้วแต่จะ
สนัด”^{๓๙}

นอกจากนี้ หมอสมิทยังชี้ให้เห็นพัฒนาการของกรมไปรษณีย์โทรเลขได้
อย่างชัดเจน นับตั้งแต่การเริ่มต่อสายโทรเลขระหว่างกรุงเทพฯ กับไซ่ง่อน และ
พระตะบอง จนต่อมา มีการเปิดการใช้สายโทรเลข ในวันจันทร์ เดือนแปด ขึ้นสิบ
สองค่ำ เวลาสี่โมงเช้า โดยระบุว่า

“๑ เจ้าคุณกรมทำได้มีหนังสือไปถึงกงซุลต่างๆ ความว่า ดังนี้

๑ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ที่พระคลังเสนาบดี ว่า
การต่างประเทศ แจ้งความว่ายังท่านมิตเตอ ด้วยสายโทรเลขที่
กรุงเทพฯ ฝ่ายตะวันออกนั้น เจ้าพนักงานได้ทำเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุ
รังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช ซึ่งสำเร็จราชการในกรมโทร
เลขมีการประชุมเปิดสายโทรเลข ในวันจันทร์ เดือนแปด ขึ้นสิบสองค่ำ
เวลาสี่โมงเช้า ถ้าท่านมีความประสงค์ที่จะไปในที่ประชุม การเปิดสายโทร
เลขที่ออกฟิชโทรเลข ในวันจันทร์ เวลา ๔ โมงเช้า คือสิบโมงอังคริชแล้ว
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์
วงศ์วรเดช จะมีความยินดีด้วย”^{๔๐}

ต่อมาจึงมีการเปิดสายโทรเลขระหว่างออกฟิศกรุงเทพฯ กับหัวเมืองฝ่าย
ตะวันออก คือ ฉะเชิงเทรา กระบี่บุรี วัฒนานคร มงคลบุรี ศรีโสภณ เมือง
พระตะบอง และปราจีนบุรี และได้วางสายโทรเลขไปยังกาญจนบุรีอีกแห่งหนึ่ง
นอกจากนี้ยังมีการวางสายโทรเลขและสายโทรศัพท์ให้เดินถึงกัน ระหว่างเมือง

^{๓๙} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๒ แผ่น ๓ วันพุธ
เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๘), ๒๔.

^{๔๐} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย**. (เล่ม ๒ แผ่น ๑ วันพุธ
เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ,
๒๕๔๘), ๓.

กรุงเทพฯ กับสมุทรปราการ และขยายไปยังเมืองต่างๆ ทั้งฝั่งตะวันตก เกาะสีชัง เชียงใหม่ และโคราช อีกทั้งมีประกาศอัตราค่าธรรมเนียมต่างๆ ออกมาเป็นระยะๆ พร้อมทั้งนำเสนอปัญหาของราษฎรที่เพิ่งเริ่มใช้บริการไปรษณีย์โทรเลขในสมัยแรกด้วย

ยิ่งไปกว่านั้นยังมีการนำเสนอข่าวการพัฒนาการศึกษาในประเทศ ทั้งการเรียนการสอนที่สกุหลวงในสวนอนันต์ หรือเรียกว่าโรงเรียนนนทอุทยาน ซึ่งสอนทั้งลูกเจ้า ลูกขุนนาง และลูกราษฎร ให้ชำนาญในวิชาความรู้ทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และศิลปศาสตร์ต่างๆ จะได้เป็นกำลังสำคัญของแผ่นดินต่อไป ขณะเดียวกันก็ยังแสดงการสอบไล่หนังสือของเด็กที่โรงเรียน ที่เปิดให้ผู้สนใจภายนอกมารับฟังการสอบไล่ต่างๆ ด้วย การสอบไล่นี้นับเป็นธรรมเนียมของประเทศยุโรปและอเมริกา ซึ่งนับว่ามีประโยชน์อย่างมาก และในการสอบไล่ในแต่ละครั้ง นักเรียนคนใดที่แสดงให้เห็นว่ามีความรู้และปัญญามากกว่าเพื่อนก็จะได้รับบำเหน็จรางวัล

การสอบไล่หนังสือมิได้มีเฉพาะที่สกุหลวงสวนอนันต์เท่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ดิประวัติ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาค พระยาภาณุกรวงษ์ (พระบุญนาคน) และพระยาศรีสุนทรโวหาร เป็นข้าหลวงไปไล่วิชาหนังสือนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบอีกด้วย

นอกจากยังมีการเสนอข่าวโรงเรียนอื่นๆ ด้วย เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ สร้างโรงเรียนและจ้างครูสอนที่วัดประยุรวงค์ และหม่อมราชวงศ์ได้บริจาคทรัพย์ และให้ปลัดทิมเป็นผู้ช่วยตรวจการปลูกสร้างศาลาเรียนขึ้นในวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งได้นำความกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมารทราบ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานครู เงินเดือนให้กับครู และเครื่องใช้ในการเรียนต่างๆ โดยเปิดศาลาเรียนในวันศุกร์ เดือนหก ขึ้นหกค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๓

ในสมัยนั้นยังมีการนำเสนอข่าวโรงเรียนเฉพาะสำหรับผู้หญิงด้วย เนื่องจากท่านผู้หญิงภาสกรวงษ์คิดตั้งโรงเรียนที่สอนการช่างให้เด็กผู้หญิง ที่ศาลาในสวนภายในบ้านราชทูตทุกวันยกเว้นวันพระ โดยสอนสองช่วง ช่วงแรก ตั้งแต่สามโมงเช้าถึงเที่ยง และช่วงที่สองตั้งแต่บ่ายสองโมงจนถึงบ่ายสี่โมง สิ่งที่สอนคือ การเย็บปักถักร้อย การทำอาหาร และการสอนให้รู้จักการบ้านเรือน ผู้ที่จะเข้าเรียนได้ต้องอายุ ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอายุ ๑๔ ปี และไม่จำกัดว่าเป็นชนชั้นใด ซึ่งท่านผู้หญิงภาสกรวงษ์จะเป็นผู้ลงทุนสิ่งของและเครื่องมือต่างๆ ผู้ที่มาลงชื่อเรียนจะต้องอยู่ศึกษาในชั้นเรียนอย่างน้อยหกเดือน และต้องมาเรียนเสมอ โรงเรียนนี้กำหนดเปิดตั้งแต่วันพฤหัสบดี เดือนแปด บุรพาสาร ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๙^{๔๑}

การพัฒนาประเทศที่สำคัญอีกประการคือการประกาศเลิกทาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปลดปล่อยลูกทาสอันนำไปสู่การเลิกทาส โดยออกหมายประกาศโดยกำหนดว่า ลูกทาสหรือลูกไทยที่ถูกขายเป็นทาสที่เกิดในปีมะโรง ในปีที่ทรงเถลิงพระราชสมบัติ (พ.ศ. ๒๔๑๑) และปีต่อๆ มา เมื่ออายุครบ ๒๑ ปี ให้พ้นความเป็นทาส มีฐานะเป็นไท ส่วนลูกทาสที่เกิดก่อนปีมะโรงก็ให้อยู่เป็นทาสตามกฎหมายเดิม

อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการผู้ใหญ่ควรรู้จักจัดลำดับสำเนาข้อกฎหมายต่างๆ เพื่อจะได้แก้ไขให้กฎหมายแผ่นดินบ้านเมืองให้เรียบร้อยงามกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก โดยให้ผู้ที่ชำนาญในกฎหมายเก่า กฎหมายใหม่ และกฎหมายประเทศต่างๆ แต่งสำเนากฎหมายหลายข้อเพื่อให้ข้าราชการผู้ชำนาญการปรึกษาหารือกันต่อไปว่า ข้อใดดีกว่าของที่มีอยู่แล้ว หรือว่าข้อใดควรตราขึ้นใหม่ ก็จะมีการเลือกเพื่อทูลเกล้าฯ ถวาย ถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดก็จะตั้งข้อนั้นขึ้นเป็นกฎหมาย

^{๔๑} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย.** (เล่ม ๓ แผ่น ๔๔ วันพุธ เดือนแปด ปถมาสาร ขึ้นสิบสามค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๙) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๕๖๙-๕๗๐.

สำหรับใช้ในแผ่นดินต่อไป^{๔๒} นับว่าเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการจัดการให้บ้านเมืองดีขึ้น

การพัฒนาความเจริญของสยามยังมีในอีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการยกเลิกภาษีฝิ่นและภาษีอื่นๆ การกำหนดค่าเงินเพื่อใช้เป็นอัตราแลกเปลี่ยนในการค้าขายกับต่างประเทศ การกำหนดเครื่องแต่งกายของทหารให้มีความทันสมัยทัดเทียมกับประเทศตะวันตกด้วย

๒.๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศ

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศตะวันตกมีหลายระดับ นับตั้งแต่ความสัมพันธ์ในระหว่างราชวงศ์สยามกับราชวงศ์ยุโรป ในจดหมายเหตุสยามโสมยมีรายงานข่าวว่าแขกเมืองมาเยือนสยามอย่างไม่ขาดสาย ทั้งดุ๊กซ์ ออฟ เมกเลนเบิร์ก ชวริน แห่งเยอรมัน ที่เสด็จพระราชดำเนินมายังสยามเพื่อทรงเสด็จเยือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และมีการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมแขกเมืองตอบ พ.ศ. ๒๔๒๕ ดังความต่อไปนี้ว่า

“๑ เมื่อกำปั่นไฟมหาวชิรมหิตเข้ามา ณวันจันทร์เดือนห้าแรมหนึ่งค่ำ เจ้าประเทศเยอรมันองค์หนึ่ง คือดุ๊ก ออฟ เมกเลนเบิร์ก ชวริน เติรสารเข้ามาด้วยพวกเจ้าพนักงานตามรับสั่ง เชิญให้แขกเมืองไปประทับพักที่วังสระปทุมวัน จัดเจ้าพนักงานสำหรับคอยปรนบัติคอยเลี้ยงท่านสมวาทนา เจ้าต่างประเทศมาเยี่ยมเยียน สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานจัดกำหนดชั่วคราว ภาท่านไปเที่ยวดูของแปลกประหลาดงามต่างๆ ตามที่มีในบ้านเมือง จัดให้มีพวกเล่นต่างๆ มาเล่นให้ท่านเห็นตามสบายใจ ... วันประหัศบดี เดือนห้า แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม แบญจศก สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรถพระที่นั่งเทียมด้วยม้าเทศแล้วมีกระบวนทหารขี่ม้าเทศแห่นำตามเสด็จเป็นอันมาก เสด็จพระราช

^{๔๒} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามโสมย. เล่ม ๔ (เล่ม ๔ แผ่น ๓๘ วันพุธ เดือนหก ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะแม จักรพรรดิ ๑๒๔๘) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๒๙๙.

ดำเนินทรงรถพระที่นั่งออกทางประตูวิเศษไชยศรี เลี้ยวป้อมพเด็จจักรไปทางถนนบำรุงเมือง ตรงไปออกประตูพระนครด้านตะวันออกข้ามสะพานเหล็กสองตงไปประทับที่วังประทุมวัน เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมแขกเมืองซึ่งพักอยู่ในวังนั้น เปนพระราชอาคันตุกะเสวยพระราชทานความชอบพระไทยให้แขกเมืองเปนที่ยินดีโดยทางพระราชไมตรี...”^{๔๓}

ต่อมาพระราชโอรสองค์ที่สองของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนอร์เวย์และสวีเดนเสด็จมาสยามในฐานะแขกเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๒๘ โดยเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค และประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ ในจดหมายเหตุสยามโสมยฉบับต่อมาก็ได้ลงข่าวกำหนดการรับเสด็จทั้ง ๖ วัน ในที่นี้ได้ตัดตอนส่วนหนึ่งของข่าวการเสด็จพระราชดำเนินเยือนครั้งนั้นไว้ดังนี้

“พระองค์ออกศการ พระราชโอรสที่สองของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนอร์เวย์แลสวีเดน เสด็จทางชลมารค กำปั่นรบสมเด็จพระเจ้าประเทศนอร์เวย์แลสวีเดนมาทอดสมองนอกสันดอน ณวันจันทร์ เดือนสิบสองแนมสิบห้าค่ำ เวลาเช้าหกโมงครึ่ง ณะเวลาเช้าได้เข้าเพลิง กำปั่นไฟพระที่นั่งวิเศษศรีแล่นเลยบางคอแหลมขึ้นไปเปนการเจียบๆ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าออกศการ เติรสารขึ้นมาในกำปั่นพระที่นั่งนั้นด้วย สมเด็จพระองค์นี้จะประทับอยู่ที่วังสราญรมย์ไปพลาง เจ้าพนักงานสยามได้จัดการต้อนรับเสด็จสมบันดาคักดี เปนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอของสมเด็จพระเจ้าประเทศสวีเดนแลนอร์เวย์ ฯ

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระดับต่อมาเป็น ระดับราชทูตของประเทศต่างๆ ที่เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่เดินทางมายังสยาม ซึ่งสยามโสมยได้ลงข่าวราชทูตประเทศต่างๆ ที่เดินทางมายังสยามในสมัย

^{๔๓} ชามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามโสมย. เล่ม ๑ (เล่ม ๑ แผ่น ๑๐ วันพุดม เดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๓/๓-๓/๔.

นั้น ไม่ว่าจะเป็นราชทูตอเมริกัน ราชทูตโปรตุเกส ราชทูตอังกฤษ ราชทูตอิตาลี ราชทูตเยอรมัน ทั้งนี้ พิธีการต้อนรับราชทูตเพื่อนำเข้าเผ่าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับว่าเป็นพิธีการที่น่าสนใจ และมีการลงข่าวไว้อย่างละเอียดในสยามไสมย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในครั้งที่ราชทูตอเมริกันเข้าเผ่าฯ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

“๑ ครั้นถึงเวลากำหนดเจ้าคุณกรมท่า ให้เรือกลไฟลำเล็ก ลงไปรับพวกอะเมริกันนั้นขึ้นมาประทับที่ศาลต่างประเทศ นายต่างๆ ที่ขึ้นเรือไฟนั้น คือ เยนีรัล ฮอลเดอร์แมน ราชทูต ครูดอกตอ แมดดินัลด์ ไวซ กงซุล นายหนึ่ง ... เมื่อพวกนี้ถึงศาลต่างประเทศแล้วมีเจ้าพนักงานชากรมท่าทหารกองหนึ่ง พวกแตรเครื่องฝรั่งพวกหนึ่ง คำนับรับที่ท่าศาลต่างประเทศ แล้วเจ้าพนักงานชากรมท่า ได้เชิญให้แขกเมืองประทับหยุดอยู่ก่อน เจ้าพนักงานยิงปืนใหญ่สลุดคำนับสิบสามนัด แล้วมีรถมารับราชทูตแลพวกของราชทูตด้วย แห่ไปถึงพระบรมมหาราชวังข้างตำแลข้างเผือกประทับด้วยเครื่องสูงครบ ออกคำนับแขกเมืองใหญ่ ครั้นถึงพระบรมมหาราชวังแล้วก็รอบประทับอีกสัก ลักครู่เจ้าพนักงานถือรับสั่งออกมาเชิญให้เข้าเผ่า ในที่เผ่านั้นในหลวงเสด็จออกพร้อมกันกับ พระบรมวงษานุวงษ อัครมหาเสนาบดี และขุนนางทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งตัวเต็มยศ ยืนรับราชทูตอะเมริกันกับพวกของท่าน ... ในหลวงทรงโปรดปลื้มตรัสตอบว่า มีพระไทยยินดีว่า คอเวินแมนต์ ยูไนเตดชะเตศได้ตั้งราชทูต แลได้ยกให้เยนิรัล ฮอลเดอร์แมนเป็นราชทูตนั้นด้วย ภาอเสด็จขึ้นแล้ว ราชทูตแลพวกของ ท่าน ได้คำนับพูดจาปราไสยกกับพระบรมวงษานุวงษแลเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อย การรับแขกเมืองเป็นอันสมงาม ฝ่ายคนหลวงประเทศสยาม แลเป็นยศสูงแก่แขกเมืองด้วย ฯ”^{๔๔}

^{๔๔} ชามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๑** (เล่ม ๑ แผ่น ๔ วันพุธ เดือนสิบสอง ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๒๕.

นอกจากพิธีการต้อนรับราชทูตในการเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าแล้ว ชาวเกี่ยวกับราชทูตและกงสุลต่างประเทศยังรวมถึงชาว การเสียชีวิตของราชทูต กงสุล และบุคคลในคณะทูตต่างๆ เช่น ชาวการถึงแก่อนิจกรรมและพิธีศพของมิสซิสแฮเมล ภรรยาของมิสเตอร์ปี แอช แฮเมล กงสุล เยนีรัล เนเธอร์แลนด์ ที่ลงข่าวว่า

“๑ ภรรยาของมิสเตอร์ ปี แอช แฮเมล กงสุล เยนีรัลเนเธอร์แลนด์ ผู้ได้ถึงแก่อนิจกรรม ฌวัน ประห์ศบดีเดือนอ้าย ขึ้นสามค่ำ สามีนั้นจัดการฝังศพในป่าวันนั้นเอง ประมาณเวลาบ่ายสี่โมงครึ่ง แลชาวสยามเป็นอันมากมา ชุมชุมกันที่บ้านกงสุลนั้น แสดงความสมเพทและช่วยกันในการศพ บางคนเอา ดอกไม้เป็นพุ่มเป็นพวงมาให้ของประดับโลงประดับหลุม เมื่อการที่บ้านพร้อม แล้ว มิสเตอร์แบดแมนต์ผู้เป็นเจ้าพนักงานจัดการ รักษาศพพาไปถึงป่าช้าฝรั่ง จึงจัดเอาศพลงในโลงภาอันลงในเรือ เรือไฟเล็กลากเรือศพนั้นแล้วท่าน ทั้งหลายที่ประชุมพร้อมนั้น ลงเรือตามเรือศพเป็นกระบวนแห่ตามน้ำ ภาเรือ ศพถึงกะไรโดป่าช้า พวกฝรั่งจึงยกโลง ภาอันเดินเป็นแถวถึงศาลาที่ไว้ศพ สามีก็นำน้ำ ยังไม่ทันเข้าในศาลา ฝนตกไม่ได้หยุดตลอดการครานั้น ... กำลังฝนตกมากเจ้าคุณกระลาโหมมาถึงการ และมีพวกราชการมาแจ้งความ แก่กงสุลเยนีรัล ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามพระราชทานของต่างๆ ตามธรรมเนียมมาช่วยในการศพ กงสุลรับของนั้นแล้วจึงตอบว่า กงสุลฝาก ถวายคำขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก คอยฝนชานานชาไม่ จึงต้องภา กันเอาโลงแลพุ่มพวงบุษยามาลา ไปใส่ลงในหลุมฝังศพ ทั้งกำลังฝนตกเปียก ทุกตัวคน ะ”^{๔๕}

^{๔๕} ซามูเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๓** (เล่ม ๓ แผ่น ๑๔ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้นเก้าค่ำ ปีมอก จอศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๓๒๐.

ความสัมพันธ์ทางการทูตไม่ได้มีเฉพาะราชทูตประเทศต่างๆ ในยุโรปมาเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพำนักอยู่ในสยามเท่านั้น แต่ยังรวมถึงราชทูตสยามที่เยือนและพำนักอยู่ในประเทศในยุโรปอีกด้วย จะเห็นได้ว่าการเสนอข่าวราชทูตสยามในต่างประเทศหลายฉบับต่อเนื่องกันในจดหมายเหตุนสยามโสมย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข่าวราชทูตสยามเดินทางไปลอนดอน เพื่อถวายพระราชสาสน์แด่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย แห่งอังกฤษ ได้นำเสนอข่าวนี้ไว้ว่า

“๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระกรุณาโปรดฯ เกล้า ให้เจ้านายขุนนางเป็นราชทูตานุทูต เชิญพระราชสาสน์ออกไปถวายสมเด็จพระเจ้านางกวีนิวัติเรีย บรมมหาราชินีพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เพื่อเป็นการเจริญทางพระราชไมตรี แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ทูตานุทูตพวกนี้ออกไปคราวนี้เป็นข้าหลวงใหญ่ คือกงสุลสยามอยู่ในลันตัน สำหรับราชการในกรุงสยามราชทูตที่จะออกไปกรุงลันตันคราวนี้นั้น คือ พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าปฤษฎางค์นิหารกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ... แล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏเลื่อนยศหม่อมเจ้าปฤษฎางค์ เป็นพระองค์เจ้า แล้วโปรดเกล้าฯ พราชมาราชทานพระสุพรรณบัตรกับภานทองคำ น้ำเต้าทองคำ กระโถงทองคำ เครื่องยศฝากออกไปพระราชทานให้พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งจะรับยศใหม่เป็นชั้นสูง”^{๔๖}

ความสัมพันธ์ระดับต่อไปคือ ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาพำนักและทำงานอยู่ในสยาม ซึ่งมีทั้งมิชชันนารี ครู หมอ และรวมไปถึงพ่อค้าวาณิชต่างๆ ทั้งนี้หมอสมิทยังได้แสดงจำนวนทรัพย์สินสมบัติของชาวต่างประเทศในสยาม รวมถึงกำนันที่การเดินทางเข้ามาค้าขายในสยามไว้อย่างน่าสนใจว่า

^{๔๖} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุนสยามโสมย. เล่ม ๒ (เล่ม ๒ แผ่น ๑ วันพุธ เดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๑.

“ทรัพย์สินสมบัติของพวกฝรั่งในกรุงเทพฯ ถึงราคา ๑๙ ๑๒๘ ชั่ง^{๔๓} แบ่ง
ได้ดังนี้

พวกอังกฤษที่เป็นพวกยุโรป	ถึง ๖ ๙๐๐ ชั่ง
พวกอังกฤษที่เป็นพวกเอเชีย	ถึง ๖ ๒๒๘ ชั่ง
พวกฝรั่งเศส	ถึง ๓ ๐๐๐ ชั่ง
พวกเยอรมัน	ถึง ๓ ๐๐๐ ชั่ง

มีกำปั่นไฟออกจากกรุงเทพฯ ไปถึงเมืองฮองกงแลเมืองสิงคโปร์
กำปั่นไฟนี้ไปค้าถึงกันเนื่องๆ ราคาการขายนั้นปีหนึ่งๆ ส่วนพวกอังกฤษบริติช
นั้นถึง ๒๐ ๘๐๐ ชั่ง ส่วนพวกเยอรมันถึง ๒ ๕๐๐ ชั่ง ถ้าขายถึงประเทศ
ยุโรปนั้นน้อยนัก ในปีวอก จอศก จุลศักราช ๑๒๔๖ เข้าเป็นสินค้าออกปีนั้นมี
ไปถึงยุโรป ถึง ๒๕ ๐๐๐ ชั่ง ในสินค้าออกนั้น เก้าส่วนในสิบเอ็ดส่วนนั้น
ราคาถึง ๑๙๕ ๐๐๐ ชั่ง ออกไปถึงเมืองฮองกงแลสิงคโปร์ แลคงเป็นคุณ
แก่เมืองทั้งสองเป็นอันมาก”^{๔๔}

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับประเทศต่างๆ นี้ รวมถึงคนในบังคับของ
ประเทศเหล่านั้นที่เข้ามาในสยามเป็นจำนวนมากด้วย เพราะสยามได้ทำ
สนธิสัญญาทางการค้าและทางไมตรีกับประเทศตะวันตกในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ให้สิทธิพิเศษแก่ชาวต่างประเทศ
หลายประการ โดยเฉพาะอภิสิทธิ์ทางการศาลในดินแดนที่เรียกว่า สิทธิสภาพ
นอกอาณาเขต บรรดากงสุลชาติตะวันตกเหล่านั้นดีความสนธิสัญญาในเรื่อง
อภิสิทธิ์ของชาวต่างประเทศในดินแดนไทย รวมไปถึงคนในบังคับของตนด้วย
โดยเฉพาะชาวจีนในสยามที่ยอมเข้าเป็นคนในบังคับของกงสุลชาติต่างๆ เป็น

^{๔๓} ๑ ชั่งเท่ากับ ๘๐ บาท

^{๔๔} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๔** (เล่ม ๔ แผ่น
๑๘ วันพุธ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๓) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๑๔๐-๑๔๑.

จำนวนมาก ซึ่งเรียกชาวจีนพวกนี้ว่า “สัปเยก” หรือ “โนรมง”^{๔๙} ในสยามไสมย ได้นำเสนอข่าวเกี่ยวกับสัปเยกไว้ด้วย โดยเฉพาะหมายประกาศจากกงซูล เยนรัล โปรตุเกส ที่กรุงเทพในประเทศไทยสยาม ที่แจ้งมาถึงสัปเยกโปรตุเกสว่า

“ ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่นี้ไป ห้ามมิให้สัปเยกโปรตุเกส ฤๅคนขึ้นกับ ศาลกงซูล เยนรัล ทั้งคนขึ้นกับเขาฤๅเปนลูกจ้างของเขา ที่เปนเจ้าของโรง รับจำนำ ห้ามมิให้คนพวกนี้รับของจำนำในเวลาค้าคืน ตั้งแต่ตะวันตกจน ตะวันขึ้น ๗

ข้อ ๒ ว่า การจำนำที่ทำในเวลากลางวันต้องจดในหนังสือรายงานทุก วัน ฤๅในหนังสือรับจำหน่ายเงินสำหรับโรงนั้น ต้องแจ้งความว่าของนั้น เปนของอย่างไร ต้องจดชื่อแลตำบลบ้านที่อยู่ของคนที่เขาของมาจำนำนั้น แล ต้องบอกวันแลโมงที่ได้ตกลงกันจำนำของนั้นไว้ด้วย

ข้อ ๓ ว่า คนที่ไม่ประพฤติเช่นว่ามานี้ จะเปนโทษถูกปรับสิบบาท

ข้อ ๔ ว่า คนที่ไม่ประพฤติเช่นที่ว่ามานี้ แต่ขึ้นทำผิดครึ่งสอง จะเปน โทษปรับถึงสองสามเท่า ให้ควรกับการ^{๕๐}

๒.๓.๔ ปัญหาภายในประเทศต่างๆ

ปัญหาโจรผู้ร้ายเป็นปัญหาสำคัญในสยาม เพราะมีข่าวปรากฏอยู่บ่อยครั้ง ในจดหมายเหตุสยามไสมย ทั้งการวิ่งราว ผู้ร้ายลักเงิน กระบือ และการปล้น ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ ที่คลองบางซื่อ และในเมืองอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นบาง ปะอิน และนครชัยศรี ซึ่งหมอสุมิโทก็ได้เสนอปัญหาดังกล่าว พร้อมทั้งชี้แจงใน ชาวสยามทราบว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ เสนาบดีกรม

^{๔๙} พลภูล อังกินันทน์. **บทบาทชาวจีนในประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕), ๓/๘.

^{๕๐} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๓** (เล่ม ๓ แผ่น ๖ วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบสองค่ำ ปีมอก ฉศก ๑๒๔๖) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๒๕๕.

พระนครบาลทรงทราบปัญหานี้แล้ว จึงประกาศให้สินบนนำจับโจรผู้ร้ายไว้ และให้ราษฎรที่ทราบเบาะแสมาแจ้งข่าวได้ที่พนักงานกรมพระนครบาล ดังหมายประกาศที่มีรายละเอียดดังนี้

“๑ ด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์คฤหิ ขอประกาศแก่ราษฎรชายหญิงให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยทุกวันนี้มีโจรผู้ร้ายปล้นชิงชกชนลัก ลิบจับอ้ายผู้ร้ายปล้นหลายรายก็ยังไม่ได้ตัวผู้ร้ายหมดไม่ อ้ายผู้ร้ายปล้นจึงได้มีใจกำเริบคบพวกเพื่อนอยู่เนืองๆ ถ้าราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดสืบสืบจับตัวอ้ายผู้ร้ายปล้นได้ พิจารณาได้ความจริงเราจะให้เงินสินบนแก่ผู้นั้นห้าชั่ง ถึงมาทว่าตัวผู้รับสินบนที่นำจับอ้ายผู้ร้ายปล้น จะเกี่ยวข้องเปนพวกผู้ร้ายปล้นอยู่บ้าง ก็จะไม่ยกให้เปนรางวัลที่นำจับตัวผู้ร้ายได้ ... ถ้าผู้รับสินบนไม่มีกำลังจะจับผู้ร้ายไม่ได้ สืบได้ความแน่นอนประการใด ก็ให้นำความมาแจ้งต่อเจ้าพนักงานกรมพระนครบาลๆ จะออกไปจับตัวผู้ร้ายปล้นให้จงได้ ...”^{๕๑}

ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาชาวจีนฮั่นยี่ คือ ชาวจีนในสยามรวมกันตั้งสมาคมลับ “ฮั่นยี่” มาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อลบล้างการค้าฝิ่น จึงมีการต่อสู้แย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างฮั่นยี่แต่ละก๊ก อันก่อให้เกิดความวุ่นวายและไม่สงบเรียบร้อยในสังคมจนรัฐต้องดำเนินการปราบปราม ครั้นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนินการเพื่อให้พวกฮั่นยี่สงบไปพักหนึ่ง เพราะทรงใช้นโยบายปกครองชาวจีนด้วยการทำนุบำรุงชาวจีนทั้งปวงให้รู้สึกว่าได้รับการอุปถัมภ์ดูแลจากรัฐบาลเป็นอย่างดี ไม่จำเป็นต้องไปอาศัยอำนาจของฝรั่งหรือตัวเหี้ย^{๕๒} อย่าง

^{๕๑} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย. เล่ม ๑** (เล่ม ๑ แผ่น ๒ วันพุธ เดือนสิบ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๔), ๓.

^{๕๒} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายคำว่า “ตัวเหี้ย” แปลว่า “พี่ใหญ่” ว่ามีความหมายอย่างเดียวกับที่ภายหลังเรียกว่า “ฮั่นยี่” นั่นเอง คือสมาคมลับที่พวกคนจีนคิดขึ้น

แต่ก่อน โดยการใช้วิธี “เลี้ยงอั้งยี่” นับเป็นนโยบายสำคัญที่สยามใช้ควบคุมอั้งยี่ เพื่อมิให้อั้งยี่ก่อความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง ต่อมาสมเด็จพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ดำเนินการตามนโยบายนี้ และใช้มาตลอดอายุขัยของ สมเด็จพระยาพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) แม้ว่าท่านจะพ้นจาก ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้วก็ตาม อำนาจในการควบคุมอั้งยี่ก็ยังคงอยู่กับ ท่าน จนกลับลกลายเป็นว่าชาวจีนและอั้งยี่นับถือยำเกรงท่านแต่เพียงผู้เดียว แต่ ประพฤติตนไม่ยำเกรงต่ออำนาจของแผ่นดิน ด้วยเหตุนี้ เมื่อสมเด็จพระยา ศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเป็นเหตุให้อั้งยี่กลุ่มต่างๆ ก่อการ กำเริบขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ อย่างไม่เกรงกลัวต่ออำนาจของแผ่นดิน ดังจะเห็นข่าวเกี่ยวกับอั้งยี่อยู่เป็นระยะๆ ในจดหมายเหตุสยามโสมย ทั้งทะเลาะ กันเองในหมู่อั้งยี่ ซึ่งครั้งหนึ่งได้ลงข่าวเรื่องการวิวาทระหว่างอั้งยี่สองพวกไว้ว่า

“... มีข่าวลือเลื่องกันว่า พวกจีนอั้งยี่เกิดวิวาทกัน ในสองจำพวกๆ หนึ่งถัดบ้านทวายลงไปบ้าง อยู่ทีอื่นๆ บ้าง จำพวกหนึ่งอยู่แถวข้างบนบ้าน ที่ ลำเพงบ้าง ฤๅทีอื่นๆ บ้าง เปนการยากที่จะบอกตำแหน่งที่อยู่ได้ ... ถ้าพวก อั้งยี่แถวบนลงมาทำธุระสิ่งหนึ่งสิ่งใด ทั้งแถวถนนล่าง ชีรถม้ามาก็ดี เดินมาก็ ดี ตามถนนหนทางตรอกเล็กตรอกน้อย พวกอั้งยี่ที่อยู่ถัดบ้านทวายลงไป มี อำนาจมากที่จะจับรถให้หยุดแลฉุดลากคนจีนที่ชีรถมาดีๆ ไม่รู้เนื้อรู้ตัว เอาทุบ ตี แลฆ่าใส่กระสอบถ่วงน้ำบ้าง ผังในซี้เถ่าที่โรงสีบ้าง และกดลงในโคลน บ้าง...”^{๕๓}

เพลงไหมนับเป็นปัญหาที่พบเสมอในจดหมายเหตุสยามโสมย เนื่องจาก บ้านเรือนในสมัยนั้นยังเป็นบ้านไม้เรือนเครื่องผูก หลังคาจาก ซึ่งติดไฟได้อย่าง รวดเร็ว ข่าวเพลงไหมเกิดขึ้นทั้งที่บ้านหลวงชำนาญ ตั้งอยู่ริมวัดราชนัคนดา บ้าน นายหมุดที่เหนือปากคลองบางพลัด เพลงไหมได้ปากคลองบางพลัด ใต้วัดตีน เลน ท่าเตียน บางรัก แพจอดอยู่ท้ายวัดราชาธิวาส โรงเครื่องจักรที่อุพระวิสูตร

^{๕๓}

ชาบุญเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามโสมย. เล่ม ๔** (เล่ม ๔ แผ่น ๓๐ วันพุธ เดือนสี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๒๓๖.

สาครดิฐ และ หน้าวังกรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ เหนือตำบลงบางพลัด เหนือปากคลองบางพลัด เหตุเพลิงไหม้ที่นี้อยู่ในการควบคุมดูแลของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นเทวงษ์วโรปการ ผู้เป็นเป็นอธิบดีจัดทหารดับเพลิง

นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่มีผู้มาตั้งม้าขายของบริเวณริมถนน จึงมีการห้ามมิให้ราษฎรชาวสยามขายของโสโครก เหม็นคาว และเน่าเปื่อยริมถนนเด็ดขาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดของกินที่ถนนเจริญกรุงและสำเพ็ง ดังปรากฏในสยามสมัยความว่า

๑ ... เมื่อครั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์นั้น มีพระปราสาสน์สั่งว่า บันดาตามถนนหนทางแลตรอกนั้น ชาวคนนาๆ ประเทศเที่ยวเดินไปมา กระทบสินค้าชาวสยามซื้อขายกัน ซึ่งเป็นของโสโครก เหม็นคาวเน่าเปื่อยตามถนนหนทาง เราเลือกจะเป็นที่ดีเตียนแก่ชาวคนนาๆ ประเทศได้ จึงห้ามมิให้ราษฎรชาวสยามซื้อขายซึ่งเป็นของโสโครกเหม็นคาวเน่าเปื่อยตามถนนหนทางเป็นอันขาดทีเดียว ให้ราษฎรชาวสยามเข้าไปชุมนุมในตลาดซื้อขาย ซึ่งเป็นของโสโครกเหม็นคาวเน่าเปื่อยเสียที่ลับๆ แล้วให้เจ้าพนักงานตรวจตรารักษาห้ามปราม มิให้ราษฎรชาวสยามซื้อขายตามถนนหนทาง ซึ่งเป็นที่กีดขวางคนเดินไปมา การก็สงบเรียบร้อยมาช้านานแล้ว แต่ในบัดนี้บัดนี้สยามทุกวันนี้ ราษฎรชาวสยามกลับเอาของโสโครก เหม็นคาวเน่าเปื่อย คือตั้งม้าขายสุกร แลของสดคาวออกซื้อขาย จำหน่ายตามถนนเจริญกรุงถนนสำเพ็ง ฯ^{๕๔}

ยิ่งไปกว่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ เกิดปัญหาทำนบที่นครเขื่อนขันธ์พัง ทำให้น้ำเค็มไหลทะลักเข้าล้นเต็มฝั่ง เป็นเหตุให้ราษฎรในกรุงเทพฯ ไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหาโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบหมายให้เจ้าพนักงานต่างๆ จัดเรือ

^{๕๔} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามสมัย. เล่ม ๓** (เล่ม ๓ แผ่น ๒๘ วันพุธ เดือนสี่ แรมสี่ค่ำ ปีมอก ฉศก ๑๒๔๖, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๙), ๔๓๑.

น้ำจืดไปตั้งอยู่ในตำบลต่างๆ เพื่อให้ราษฎรที่อยู่บริเวณใกล้เคียงเรือเหล่านั้น ไปขอน้ำจืดที่เรือเหล่านั้นได้ตามต้องการ เรือแจกน้ำจะมีธงสีขาวเป็นสำคัญ ถ้ามีน้ำจะยกธง ถ้าน้ำหมดให้ลดธงลง ซึ่งบริเวณที่จอดเรือน้ำจืดมีทั้งสิ้น ๔๖ แห่งในคลองรอบพระนคร และในพระนครจะจอดตามที่พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นภูวเรศธำรงค์ศักดิ์ขอ นอกจากนั้นยังมีเรือน้ำในส่วนที่จำหน่ายในพระบรมหาราชวังและพระราชวังบวรส่วนพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอดิศรอุดมเดชต่างหาก น้ำจืดส่วนหนึ่งที่นำมาแจกนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณีวัชรรมภพประจักษ์พรศิริพงษ์ โปรดเกล้าฯ สั่งพระยานนทบุรี ศรีเกษตรรากรม ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรี ให้ประกาศแก่ราษฎรที่มีเรือให้มารับบรรทุกน้ำที่เมืองนนทบุรีลงไปส่งยังกรุงเทพฯ และนครเขื่อนขันธ์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุเคราะห์แก่ราษฎรที่มีความขัดสน ด้วยน้ำพระราชทาน และทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้เป็นมูลค่าแก่เจ้าของเรือที่มาบรรทุกน้ำจืดนี้

นอกจากนี้ ปัญหาที่พบในสยามที่ลงข่าวอยู่ในสยามไสมยยังมีอีกหลายปัญหา ไม่ว่าจะเป็น เรือของราษฎรที่ลอยน้ำหายไป เหยี่ยูเงินปลอม ซึ่งใช้เงินแดงเป็นเงินแบนหนึ่งบาทแทน คนโทษหนี การจำนำคน การต้องจ่ายสินบนให้นายด่านที่นครเขื่อนขันธ์เพื่อนำเรือเข้า ความยากลำบากในการทำมาหากิน และเงินค่าราชการที่ค้างจ่าย ซึ่งผู้สนใจสามารถอ่านเพิ่มเติมได้จากจดหมายเหตุสยามไสมยทั้ง ๔ เล่ม

๒.๓.๕ เหตุการณ์สำคัญในต่างประเทศ

จดหมายเหตุสยามไสมยนอกจะนำเสนอข่าวสารต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสยามแล้ว ยังนำเสนอเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดในต่างประเทศ โดยการนำข่าวที่ได้รับจากโทรนอกมาแปลเป็นภาษาไทยและนำเสนอไว้ในหนังสือพิมพ์ทุกฉบับ โดยให้ชื่อกอลัมน์นี้ว่า “ข่าวโทรเลขนอก” ซึ่งหมายถึง “ข่าวต่างประเทศ” ในความหมายปัจจุบัน

ชาวต่างประเทศที่หมอสmithให้ความสำคัญและนำมาลงเสมอเป็นระยะ คือ ข่าวการสู้รบสำคัญระหว่างกองทหารอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ที่ยกทัพไปยังเมืองอเล็กซานเดรีย อียิปต์ เพื่อปราบปรามอะระบี ปาชะ ก็ยังได้เสนอข่าวความคับหน้าของข้อตกลงร่วมกันในการดูแลจัดการเกี่ยวกับการเดินเรือผ่านคลองสุเอซเป็นระยะๆ อย่างต่อเนื่อง เหตุผลประการสำคัญที่หมอสmithให้ความสนใจกับข่าวนี้ คือ การขุดคลองสุเอซสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๑๓ (ค.ศ. ๑๘๗๐) นับเป็นการเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากการเปิดคลองสุเอซ กระแสของเศรษฐกิจ อำนาจทางการเมือง และวัฒนธรรมตะวันตกก็สามารถเข้าถึงเอเชียได้อย่างรวดเร็วและมากกว่าแต่ก่อน^{๕๕} อันส่งผลให้การขนส่งสินค้าทางทะเลของสยามกับต่างประเทศมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้น ด้วยเหตุนี้ หมอสmithจึงเห็นว่าเหตุการณ์ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในการบริหารคลองสุเอซ จึงนับเป็นเหตุการณ์ที่ต้องเฝ้าติดตามอย่างใกล้ชิดด้วยเช่นกัน

ช่วงเวลานั้นมีข่าวภัยธรรมชาติครั้งร้ายแรงที่สุดครั้งหนึ่งในโลก คือ ภูเขาไฟกรากะตั่วที่เกาะชวาระเปิด เป็นเหตุให้มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ซึ่งสยามไสมยได้รายงานข่าวนี้ไว้ว่า “การร้ายที่พึงซ้ำมีขึ้น เพราะไฟพลุ่งขึ้นจากแผ่นดินเคียงเกาะยาวา กระทำให้ผู้คนล้มตายเปนอันมาก แลเข้าของทรัพย์สมบัติสูญเสียไปเปนอันมากด้วย เมืองต่างๆ ที่พึงมีครวกันดาน อดอาหาร แลสัตว์ตายเปนอันมากด้วยโรงปัจจุบัน เมืองเหล่านั้น อันต้องยากสองครวติดกัน ดังนี้ ถึงที่ขัดขวางยับเียนอดอยากเหลือทนแล้ว”^{๕๖} และได้เสนอความเสียหายที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ไว้ว่า

^{๕๕} วิไลเลขา ถาวรธนสาร. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก**. (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), ๘๘.

^{๕๖} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๒** (เล่ม ๒ แผ่น ๔ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๒๗.

“เมืองบะแตเวียเวลาบ่ายหกโมง วันพุธเดือนเก้าแรมสิบสองค่ำ
ปล่องไฟสิบห้าปล่องแต่ยอดเขาปรากฏขึ้นแล้ว ในระหว่างที่กระกะโตะเคย
อยู่แลซิปีซิ เกาะเซินคิบันแยกเป็นห้าเกาะแล้ว เวลาค่ำหกโมงครึ่งเขตรแขวง
ทั้งสี่ ที่เคยเรียกว่าเรชอเดนซี บันตัม เปนป่าที่เฝ้าสัตว์ไม่มีหญ้าจะกินคง
เปนคราวกันดาน อุดหยากจนสิ้นปัญญาความคิดแล้ว

บะแตเวีย วันศุกร์เดือนเก้าแรมสิบสามค่ำ กำลังเก็บศพผู้ตายอยู่
ในแขวงตะนะระ ได้ฝังเจดีย์สี่ศพแล้ว ในบ้านชายทะเลคือกระมัด ฝัง
๓๐๐ ศพแล้ว ศพเจ็กเปนอันมากในแขวงซิงฝัง ๔๐ ศพแล้ว”^{๕๓}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระมหากรุณาโปรด
พระราชทานเงินร้อยชั่ง และ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
พระราชทานเงินห้าสิบชั่ง สำหรับช่วยเหลือผู้ต้องประสบภัยที่เกาะชวาและเกาะ
ใกล้เคียง นอกจากนี้ยังมีชาวสยามร่วมกันบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย
ในครั้งนี้ด้วย ซึ่งหมอสมิทได้นำบาญชีรายชื่อเงินช่วยเหลือผู้ประสบภัยในครั้งที่
เก็บไว้ที่กงสุล เบนีรัล เนเธอร์แลนด์ ที่กรุงเทพฯ มาตีพิมพ์เผยแพร่ไว้ในสยาม
โสมย เล่ม ๒ แผ่น ๔ วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕
นับเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สำคัญชิ้นหนึ่ง

ข่าวการฉลองการอภิเษกสมรสครบ ๒๕ ของเจ้าชายฟรีดริช
มกุฎราชกุมารแห่งปรัสเซีย (ฟรีดริช วิลเฮล์ม นิโคเลาส์ คาร์ล) พระราชโอรสใน
สมเด็จพระจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ ๑ กับเจ้าฟ้าหญิงวิกตอเรีย พระวรราชกุมารี
(วิกตอเรีย อเดเลต แมรี หลุยซา) พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระราชินี
นาถวิกตอเรียและเจ้าชายอัลเบิร์ต นับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่หมอสมิทให้
ความสนใจ และยังลงข่าวย้อนไปยังเหตุการณ์ในวันอภิเษกสมรส (วันที่ ๒๕
มกราคม ๒๔๐๑) โดยนำเรื่องของหม่อมราชวงศ์ที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการ

^{๕๓}

ชาโมเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. **จดหมายเหตุสยามโสมย. เล่ม ๒** (เล่ม ๒ แผ่น ๔
วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก ๑๒๔๕) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ:
ต้นฉบับ, ๒๕๔๘), ๓๐.

อภิเษกสมรสในครั้งนั้นมาเสนอไว้ในสยามไสมย เล่มที่ ๑ แผ่นที่ ๘ และแผ่นที่ ๙ เพื่อให้ผู้อ่านร่วมสมัยสัมผัสกับบรรยากาศในครั้งนั้นไปพร้อมกันอีกครั้ง

นอกจากนี้ ชาวต่างประเทศจำนวนหนึ่งได้แสดงให้เห็นการแผ่ขยายอำนาจของลัทธิจักรวรรดินิยมไปยังประเทศต่างๆ ทั้งในเอเชียและแอฟริกา ไม่ว่าจะเป็นเกาะมะดะดาศคาร แอฟริกาใต้ จีน อินเดีย พม่า เวียดนาม ฯลฯ สำหรับในภูมิภาคนี้ หมอสมิทเน้นไปที่ข่าวการสู้รบระหว่างฝรั่งเศสกับจีน โดยกำปั่นรบฝรั่งเศสระดมยิงกำปั่นไพบของจีนทั้งที่เมืองกิลุง และฟูเจา ทั้งยังมุ่งที่จะตีเมืองแบกนินและซองเต้ จนราชทูตจีนต้องแจ้งความต่อคอเวินแมนตฝรั่งเศสว่า “ถ้ากองทัพฝรั่งเศสยกเข้าตีเมืองแบกนินแลเมืองซองเต้ ซึ่งอยู่ในแขวงตอนกวันวันใดวันนั้นจีนกับฝรั่งเศสก็ขาดทางพระราชไมตรีต่อกัน จะได้เริ่มทำศึกกันสืบไป”^{๕๘} แต่เสนาบดีว่าการทัพของฝรั่งเศสที่ปารีสก็ตัดสินใจว่าจะยกทัพเข้าตีเมืองทั้งสอง จนเป็นเหตุให้เกิดการสู้รบระหว่างประเทศทั้งสอง

ในช่วงเวลาไล่ๆ กันมีการลงข่าวการสู้รบระหว่างพม่ากับอังกฤษ โดยลงข่าวว่า “วันอังคาร เดือนสิบสอง แรมสิบค่ำ พวกบริติชตีเอาเมืองอังวะได้แล้ว กระทบพม่าอ่อนวอนขอให้เลิกการรบ ทำให้ทำการเจริญพระราชไมตรีแต่พวกบริติช บังคับให้น้อมยกตัวให้เขาแล้วแต่เขาจะจัดการ”^{๕๙} ต่อมาอังกฤษเข้าปกครองพม่าและส่งพระเจ้าธีบอ หรือ พระเจ้าสีป่อ ตามลำเนียงพม่า เป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์อลองพญา และเป็นองค์สุดท้ายของพม่า ถูกบังคับให้สละราชสมบัติและเนรเทศไปอยู่ที่เมืองกัลกัตตา อินเดีย

^{๕๘} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๔ (เล่ม ๔ แผ่น ๘ วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น ๖ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๓) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๕๓.

^{๕๙} ซามูเอล เจ. สมิท, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม ๔ (เล่ม ๔ แผ่น ๑๖ วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๓) พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๑), ๑๒๑.

ภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมจากอังกฤษและฝรั่งเศสในภูมิภาคนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสยามได้เห็นอิทธิพลของตะวันตกต่อจีนและพม่า ทำให้ทั้งชนชั้นนำและราษฎรสยามตระหนักอำนาจและภัยอันตรายของลัทธิจักรวรรดินิยมที่แวดล้อมสยามอยู่ในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับประเทศเหล่านี้ได้เป็นตัวอย่างสำคัญที่สยามนำมาใช้ปรับเปลี่ยนท่าทีและหาหนทางที่จะประคองตัวให้อยู่รอดท่ามกลางประเทศมหาอำนาจทั้งสองนี้ได้

นอกจากนี้ยังมีชาวต่างประเทศที่ยังไม่กล่าวถึงไว้ในบทความนี้ ไม่ว่าจะเป็นชาวการเกิดเพลิงไหม้ที่ตรังกานูและเมืองสิงคโปร์ แผ่นดินไหวที่เกาะมนิลาและปานามา อหิวาตกโรคระบาดที่โคโร และประเทศอื่นๆ ชาวจีนไฟในประเทศจีน เป็นต้น

๓. สรุป

หมอสมิทไม่ได้มีคุณูปการต่อสยามในด้านการออกหนังสือพิมพ์ภาษาไทย คือ สยามไสมย ที่เป็นต้นแบบของหนังสือพิมพ์ไทยในช่วงแรกๆ และส่งผลต่อการทำหนังสือพิมพ์ในช่วงต่อมาเท่านั้น แต่เนื้อหาที่น่าสนใจในจดหมายสยามไสมยยังเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่สะท้อนให้เห็นชาวสารปัญหา และการปรับตัวของสยามในช่วงนี้ได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันชาวต่างประเทศที่หมอสมิทนำเสนอช่วยชาวสยามได้รับทราบเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภัยอันตรายจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกต่อประเทศต่างๆ ซึ่งเหตุการณ์เหล่านั้นส่งผลให้ทั้งชนชั้นปกครองและประชาชนทั่วไปที่อ่านจดหมายเหตุสยามไสมยได้ตระหนักถึงอันตรายของลัทธิอาณานิคมของมหาอำนาจชาติตะวันตกที่มีอำนาจเหนือประเทศเพื่อนบ้านของสยาม เช่น พม่า กัมพูชา เวียดนาม สิงคโปร์ และจีน แม้กระทั่งชาวการแผ่ลัทธิอาณานิคมในประเทศที่ห่างไกล เช่น แอฟริกาใต้ ก็เป็นประจักษ์ว่าประเทศจำนวนมากมีอาจทัดทานอำนาจของมหาอำนาจชาติตะวันตกเหล่านี้ จนต้องตกเป็นอาณานิคมอย่างมีอาจเลี่ยงไม่ได้ สยามไสมยเป็น

หลักฐานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของโลกด้วย เนื่องจากได้บันทึกข่าวสารและ
เหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศต่างๆ ในช่วงเวลานั้นไว้ด้วย

บรรณานุกรม

กรมไปรษณีย์โทรเลข. ๑๐๐ ปี กรมไปรษณีย์โทรเลข. กรุงเทพฯ:
กรมไปรษณีย์โทรเลข, ๒๕๒๖.

ตำราชนูปภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๕.
กรุงเทพฯ: มติชน. ๒๕๔๕.

ชาмуเอล เจ. สมิต, ศาสตราจารย์. จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๑ และ ๒.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๘.

_____. จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ
, ๒๕๔๙.

_____. จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ
, ๒๕๕๑.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๑. พิมพ์
ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๑.

_____. สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๑.

ตำราชนูปภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๕.
กรุงเทพฯ: มติชน. ๒๕๔๕.

ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา. แผ่นดินพระจุลจอมเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ
๑๙๙๑, ๒๕๕๒.

พรรณี บัวเล็ก. สยามในกระแสของความเปลี่ยนแปลง: ประวัติศาสตร์ไทย
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

พลกุล อังกิ้นนทน์. บทบาทชาวจีนในประเทศไทย ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ ๓.
(กรุงเทพฯ): ประจักษ์การพิมพ์, ๒๕๑๕.

มานิจ ชุ่มสาย. ม.ล., (ผู้รวบรวม). **การไปรษณีย์ระยะเริ่มแรก**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.

วิไลเลขา ถาวรธนสาร. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

วุฒิชัย มุลศิลป์, รศ. **การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่**. กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ ๑๙๙๙ จำกัด, ๒๕๔๒.

เวนินา เสนิงค์. ๒๕๔๐ **ผู้ร้ายเมืองสยาม**. กรุงเทพฯ: บางกอกบู๊ต, ๒๕๕๑.

สุกัญญา ตีระวนิช. **ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๕)**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๐.

สุกัญญา สุดบรรทัด. **หมอบรัดเลย์กับการหนังสือพิมพ์แห่งกรุงสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๗.

เสลา เรชะรุจิ. ๑ **ศตวรรษของหนังสือพิมพ์ไทย**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ๒๕๔๓, ๒๕๔๔.

อนันต์ชัย เลหาพะพันธุ์ “บางกอกกรีคอร์ดอ จักรวรรดิที่ ๓, พ.ศ. ๒๓๘๗-๘๘ เอกสารที่ยังไม่สูญหาย” **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๔, ๒๕๓๐.

เอกสารลำดับที่ ๘๓

ประกาศคณะปฏิวัติฉบับ ๒๔ (วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔) เรื่องตั้งนครหลวงกรุงเทพมหานครธนบุรี: ๒๐๔ ปี "ธนบุรีศรีมหาสมุทร"

วัลลี นวลหอม

๑. ความสำคัญของเอกสาร

หากกล่าวถึง “ธนบุรี” ผู้คนส่วนใหญ่ย่อมนึกถึงพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ราชธานีของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) เขตการปกครองหนึ่งของกรุงเทพมหานคร หรือชื่อของสถานีรถไฟลอยฟ้า “สถานีกรุงธนบุรี” ที่กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของระบบขนส่งที่สำคัญของคนที่อยู่อาศัยทางฝั่งตะวันตกของกรุงเทพมหานคร ในปัจจุบันการพัฒนาความเจริญของพื้นที่ฝั่งธนบุรี ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นฐานของผู้คนจากภูมิภาคต่าง ๆ โดยผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาพร้อมวัฒนธรรมแบบใหม่ ได้เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมและชุมชนดั้งเดิมที่มีอัตลักษณ์ของชาวฝั่งธนบุรี ความเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้อัตลักษณ์ “ความเป็นธนบุรี” จางหายไปพร้อมกับชื่อเรียกจังหวัดธนบุรี หรือกรุงธนบุรี อดีตเมืองสำคัญและราชธานีของสยามประเทศในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

ในการจัดระเบียบราชการแผ่นดินครั้งรัชกาลที่ ๖ ได้มีการจัดตั้งเขตการปกครองระดับจังหวัดขึ้น ธนบุรีจึงได้มีสถานะภาพเป็นจังหวัดหนึ่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๘ แต่ต่อมา รัฐบาลคณะปฏิวัติที่มีจอมพลถนอม กิตติขจรเป็นหัวหน้าคณะ ได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ให้รวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกัน เรียกว่า “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” โดยประกาศฉบับนั้น ธนบุรีได้สูญเสียสถานะภาพการเป็นจังหวัดหนึ่งของไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เมื่อพิจารณาในแง่มุมประวัติศาสตร์แล้ว ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ถือเป็นเอกสารสำคัญของกรุงเทพมหานคร เพราะสถานะภาพการเป็นจังหวัดธนบุรีดำรงอยู่ในช่วงรัตนโกสินทร์เพียง ๕๖ ปี ถ้าถือว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงตั้งเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวงใน พ.ศ. ๒๓๑๐

๑๓๒ ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔

และถูกรวมเข้ากับกรุงเทพมหานครใน พ.ศ. ๒๕๑๔ ธนบุรีในฐานะเมืองเอกเทศทางฝั่งขวาแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีประวัติศาสตร์ยาวนานถึง ๒๐๔ ปี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๕ คณะปฏิวัติได้ออกประกาศ ฉบับที่ ๓๓๕ อีกครั้งหนึ่งให้มีการจัดรูปการปกครองใหม่เป็น “กรุงเทพมหานคร” โดยรวมกิจการของนครหลวงกรุงเทพธนบุรีมาเป็นกรุงเทพมหานคร

ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ. ๒๕๒๔) นำไปสู่คำถามที่ว่า ธนบุรีในฐานะเมืองสำคัญเคยมีบทบาทและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างไรตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงช่วงสองศตวรรษสุดท้าย ประเด็นสำคัญยังอยู่ที่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีเอกลักษณ์ในทางใดและเป็นผลมาจากปัจจัยอะไรบ้าง และประเด็นสุดท้าย การสิ้นสุดสถานภาพการเป็นจังหวัดธนบุรีหมายถึงการสูญเสียอัตลักษณ์ท้องถิ่นหรือไม่

๒. สารัตถวิพากษ์

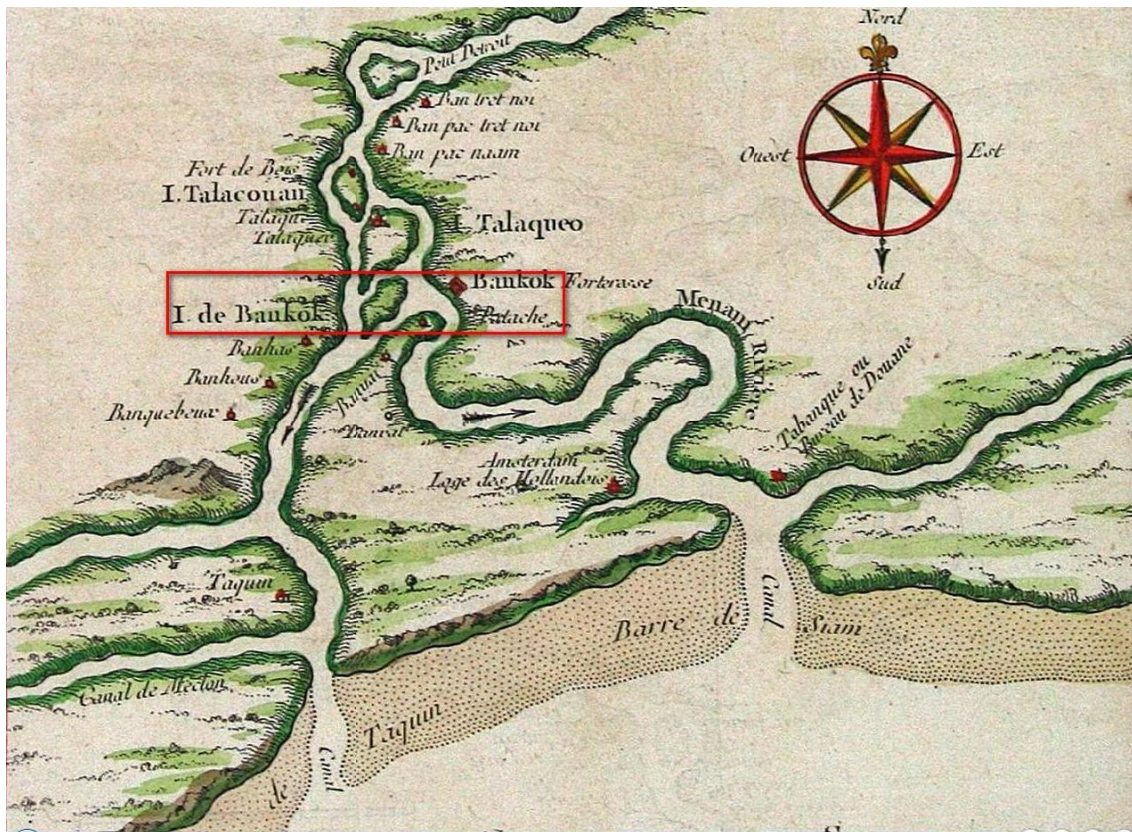
๒.๑ ธนบุรี-บางกอกในสมัยอยุธยา

หากย้อนไปดูหลักฐานประวัติศาสตร์ของสยามประเทศ เรื่องราวของธนบุรี หรือที่รู้จักกันมากกว่าด้วยชื่อ บางกอก ได้ปรากฏย้อนหลังไปอย่างน้อยถึงสมัย กรุงศรีอยุธยาตอนกลาง เมืองบางกอกในสมัยนั้นมีความสำคัญในฐานะเป็นเมือง ทำการค้า ที่ตั้งขนอน บ่อน้ำประการ แต่ที่ขึ้นชื่อมากที่สุดคือเป็นแหล่งปลูกผลไม้ รสดีที่พ่อค้าส่งต่อไปป้อนตลาดในพระนครศรีอยุธยา เพราะมีสภาพพื้นที่ลุ่มอุดม สมบูรณ์เหมาะแก่การทำสวนผลไม้ บางกอกจึงกลายเป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ แห่งหนึ่งของราชอาณาจักร

เรื่องบางกอกปรากฏครั้งแรกในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน ผลิต ว่า เป็นเมืองที่พระเจ้าอู่ทองเป็นผู้สร้าง ส่วนที่ได้ชื่อว่า บางกอก เพราะมี มะกอกป่ามาก^๑ สำหรับการเปลี่ยนชื่อเมืองจากบางกอกเป็นธนบุรีได้ปรากฏใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๘ ตรงกับ รัชสมัยสมเด็จพระบรมมหารัชมังคลาธิเบศร์ (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๑) มีการเรียกชื่อเมือง ใหม่เป็น “เมืองธนบุรี” และมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นในเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ อีก ๙ หัวเมืองคือ วิเศษไชยชาญ อินทบุรี พรหมบุรี สรรคบุรี สิงห์บุรี นนทบุรี สระบุรี นครนายก และปราจีนบุรี ในกฎหมายตราสามดวงได้ปรากฏชื่อเมืองธนบุรี ๕ แบบ คือ เมืองทณ เมืองทณบุรีย เมืองทณบุรีย เมืองทณบุรีย และเมืองทณบุรีศรี มหาสมุทร^๒ นามเมืองที่ถูกต้อง คือ ธนบุรีศรีมหาสมุทร หมายถึง เมืองแห่ง ทรัพย์สินของมหาสมุทร

^๑ ตามคำอธิบายของปาลเลกัวซ์ “Bangkok ou le village des oliviers sauvages” ดู “Mémoire Sur la Mission de Siam, adressée à Messieurs les Membres des Conseils centraus de Lyon et de Paris”, **Foreign Records of the Bangkok Period up to A.D. 1932**, (Bangkok: The Committee for the Publication of Historical Documents, Office of Prime Minister, 1982), 24

^๒ ร.แสงกาต์ (รวบรวม), **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), ๑๑.

จดหมายเหตุ เดอ ลา ลูแบร์

ความสำคัญของบางกอกปรากฏชัดเจนมากขึ้นเมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอก เพราะแต่เดิมแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงที่ไหลผ่านบางกอกไหลตามเส้นทางคลองบางกอกน้อยและวนออกคลองบางกอกใหญ่ ระยะทางมีความคดโค้งทำให้เสียเวลาในการเดินเรือ การขุดคลองลัดบางกอกจึงส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจการค้า และการขนส่งของกรุงศรีอยุธยามีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยคลองลัดบางกอกที่ขุดขึ้นในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๓๗-๒๐๔๙)^๓ คลองลัดบางกอกถูกขุดเป็นแนวตรงระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตร ได้เชื่อมช่วงโค้งตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม (ปัจจุบันคือบริเวณปากคลองบางกอกน้อย) และช่วงโค้งตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม (ปัจจุบันคือปากคลองบางกอกใหญ่) การขุดคลองลัดบางกอกนี้ได้ส่งผลให้พื้นที่ถูกแบ่งออกเป็นสอง ส่วน คือพื้นที่ฝั่งตะวันออกหรือพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ และพื้นที่ฝั่งตะวันตก

^๓ ปิยนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ, *คลองในกรุงเทพฯ: ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ ๒๐๐ ปี* (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๕) (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), ๑๓.

หรือพื้นที่ฝั่งธนบุรีในปัจจุบัน

สมเด็จพระยามหาราชบรมนาถสโรคนาถราชูปถัมภ์ได้อธิบายถึงเส้นทางแม่น้ำเดิมของบางกอกใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ดังนี้

ลำแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม ตั้งแต่ปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นมา เดินตามแม่น้ำทุกวันนี้ขึ้นจนมาถึงปากคลองบางกอกใหญ่ (หรือที่เรียกกันโดยมากกว่าคลองบางหลวง) ในระหว่างวัดอรุณกับวัดกัลยาณฯ เองเป็นตัวแม่น้ำ ตั้งอยู่ที่กะฎีจีน คือ ศาลเจ้าเจ็กอยู่ติดข้างใต้วัดกัลยาณฯ เดิมน้ำแม่น้ำเดิมเข้าทางคลองบางกอกใหญ่ไปเลี้ยวบางระมาดตลิ่งชัน วกออกมาคลองบางกอกน้อยขึ้นทางสามเสน ไปเลี้ยวเข้าบางกรวยตรงวัดเขมาข้ามที่เรียกว่า คลองบางกรวยทุกวันนี้คือ แม่น้ำเก่า^๔

การขุดคลองลัดบางกอกทำให้ทางน้ำเปลี่ยนจากคลองลัดกลายเป็นแม่น้ำ และแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมกลายเป็นคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ และส่งผลให้พื้นที่บางกอกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือ ฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก เนื่องจากกระแสน้ำที่ไหลหลากได้ส่งผลให้คลองลัดบางกอกที่ขุดขึ้นมาใหม่ขยายกว้างตามธรรมชาติ ดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันโดยเฉพาะพื้นที่บริเวณข้างโรงพยาบาลศิริราชและบริเวณหน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงของการไหลของกระแสน้ำดังกล่าวยังส่งผลให้แม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมที่มีความคดโค้งและมีระยะทางยาวมีขนาดเล็กลง จนในปัจจุบันได้กลายเป็นคลองต่างๆ ได้แก่ คลองบางกอกน้อย คลองชักพระ และคลองบางกอกใหญ่ การเปลี่ยนแปลงของเส้นทางน้ำส่งผลให้ผู้คนย้ายมาอาศัยอยู่บริเวณริมคลองที่ขุดใหม่ โดยเฉพาะในบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่มีผู้คนมาอาศัยหนาแน่นมากขึ้น

นอกจากนี้บางกอกยังเป็นเส้นทางน้ำที่เชื่อมโยงติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาได้ในสองเส้นทาง เส้นทางแรกเป็นเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาออกสู่ทะเล เส้นทางนี้เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยง เส้นน้ำของหัวเมืองทางใต้และเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก สามารถติดต่อกับหัวเมืองทางใต้ตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ ชุมพรลงไปถึงสงขลา นครศรีธรรมราชและปัตตานี และเชื่อมโยงไปสู่เมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก

^๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕) ๕๓๔.

ด้านเมืองระยองและเมืองจันทบูร เส้นทางที่สองเป็นเส้นทางด้านคลองบางกอกใหญ่ (คลองบางหลวง) ซึ่งเป็นเส้นทางน้ำที่สำคัญของพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นเส้นทางหลักที่ใช้ติดต่อกับเมืองชายทะเลด้านตะวันตกมหาชัย ท่าจีน แม่กลองไปจนถึงเพชรบุรี เส้นทางบริเวณนี้มีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ริมลำคลองจำนวนมากจึงเป็นชุมชนที่มีการติดต่อค้าขาย นอกจากนี้ยังเป็นเส้นทางที่เชื่อมกับทางบกเพื่อข้ามไปยังเมืองตะนาวศรี เมืองมะริด และเมืองทวาย ซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญในสมัยกรุงศรีอยุธยา^๕ เส้นทางเหล่านี้นับเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญตลอดระยะเวลาการเป็นราชธานี

การเป็นเส้นทางคมนาคมหลักสู่กรุงศรีอยุธยาชื่อ “บางกอก” จึงมักปรากฏอยู่ในหลักฐานของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา เนื่องจากเมื่อเรือแล่นผ่านปากแม่น้ำเข้ามาจนถึงบางกอก เรือทุกลำต้องจอดที่ด้านภาษีเพื่อบอกจุดประสงค์ในการเดินทางรวมทั้งเสียอากร ค่าเรือสำเภา และสินค้าบางกอกจึงเป็นจุดแวะพักเรือของบรรดาพ่อค้าและนักเดินทาง ดังนั้น บางกอกจึงเป็นจุดของพ่อค้าและสินค้าจากที่ต่างๆ จนส่งผลให้ชุมชนบางกอกมีการขยายตัวทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะได้อธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองบางกอกสมัยอยุธยาแต่ละด้านดังนี้

ด้านภาษีอากร ภายหลังการขุดคลองลัดบางกอกในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ซึ่งมีผลต่อการย้ายศูนย์กลางของเมืองบางกอก จากบริเวณเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าที่ตื้นเขิน มายังบริเวณเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ และส่งผลให้บางกอกมีความสำคัญต่อการขยายตัวทางการค้าของกรุงศรีอยุธยามากขึ้นตามลำดับ เพราะเรือบรรทุกสินค้าของชาวต่างชาติทุกลำต้องผ่านด่าน “ขนอนบางกอก”^๖ เจ้าหน้าที่ประจำด่านมีหน้าที่คอยควบคุมให้เรือสำเภาต่างชาติส่งมอบปืนใหญ่ให้เก็บรักษาไว้ในที่ทำการเมือง ก่อนจะอนุญาตให้เดินเรือต่อเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยาได้^๗

^๕ จิราธร ชาติศิริ, “เศรษฐกิจสมัยธนบุรี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), ๓๘.

^๖ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๒), ๑๐๕.

^๗ ขจร สุขพานิช, **บางเกาะ-เกาะรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเชมม, ๒๕๑๖), ๔.

ต่อมาเมื่อมีการชุดคลองลัดบางกรวยในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ยิ่งส่งผลให้ชุมชนบางกอกมีการขยายตัวมากขึ้น จนนำไปสู่การยกฐานะชุมชนบางกอกจากด่านขนอนขึ้นเป็น “เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร” ใน พ.ศ. ๒๑๐๐ โดยทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญของกรุงศรีอยุธยาในการเดินทางออกทะเล และตรวจตราจับเก็บภาษีสินค้าที่ผ่านเข้าออกไปพระนครศรีอยุธยา ช่วงเวลานี้มีเมืองที่ตั้งขึ้นร่วมสมัยกับเมืองธนบุรี เช่น นนทบุรี และสาครบุรี (สมุทรสาคร) ซึ่งมีสร้อยคำลงท้ายว่า ศรีมหาสมุทร เช่นกัน ดังปรากฏใน “พระไอยการอาญาหลวง” ในกฎหมายตราสามดวงถึงการทำหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ขนอนธนบุรีความว่า

มาตราหนึ่ง นายพระขนอนธนบุรี ขนอนน้ำขนอนบกแห่งใดใดในพระนครศรีอยุธยาแลจะเก็บจังกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่น้อยก็ดี หนบกหนกเกวียนหนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้นับสิ่งของจนถึงลิบ ถ้าถึงลิบใช้ท่านจึงให้เอาจังกอบนั้นหนึ่ง ถ้าหมถึงลิบใช้ ท่านมิให้เอาจังกอบนั้นเลย ถ้าผู้ใดเก็บเอา ท่านให้ไหมเอาหนึ่งเป็นสอง แลให้ตีด้วยไม้หวาย ๑๕ ที^๔

นอกจากนั้น ในหลักฐานบันทึกของชาวฮอลันดา ที่เดินทางเข้ามาค้าขายที่พระนครศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๖๐– ๒๑๖๑) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของธนบุรีหรือบางกอก ความว่า

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ประมาณ ๑๕ องศาทางเหนือ ต้องเข้าแม่น้ำไปภายในแผ่นดินประมาณ ๒๐ ไมล์ฮอลันดา แม่น้ำนี้จัดอยู่ในประเภทแม่น้ำที่ดีที่สุดในย่านอินดีส ซึ่งสามารถให้เรือระวางหนักตั้งแต่ ๑๕๐ ถึง ๒๐๐ ลาสท์ กินน้ำลึกตั้งแต่ ๑๒ ถึง ๑๓ ฟุตขึ้นไปเข้าจอดได้โดยสะดวก จากปากน้ำเข้าไป ๕ ไมล์ เป็นที่ตั้งของเมืองล้อมรอบด้วยกำแพงมีชื่อว่า “บางกอก” ณ ที่นี้เป็นที่ตั้งของด่านภาษีแห่งแรกเรียกว่า ขนอนบางกอก (CANEN BANGKOK) ซึ่งเรือและสำเภาทุกลำไม่ว่าจะมาจากชาติใดก็ตามจะต้องหยุดจอดทอดสมอ และแจ้งให้ด่านนี้ทราบก่อนว่าเข้ามาเพื่อจุดประสงค์อันใด บรรทุกสินค้ามาจากไหน มีผู้ใดมากับเรือบ้าง และมีสินค้าอะไรบ้างที่บรรทุกมา ก่อนที่เรือเหล่านั้นจะล่องลำหรือเดินทางเข้าไปกว่านั้น จาก

^๔ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), ๓๙๔.

บางกอกขึ้นมาประมาณ ๑ ไมล์ มีด่านศุลกากรอีกแห่งหนึ่งเรียกว่า บ้าน
ตะนาว ซึ่งเรือทุกลำที่จะขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยาจะต้องหยุดตรวจอีกครั้ง
หนึ่ง...ในทำนองเดียวกันเมื่อเรือจะกลับออกไป และเมื่อผ่านด่านภาษีที่
บ้านตะนาวอีก ก็จะต้องหยุดทอดสมอเพื่อแจ้งให้ทราบว่าจะออก
เดินทางไปไหน มีสินค้า สัมภาระและบรรทุกใครออกไปบ้าง ในเรื่อง
เกี่ยวกับระเบียบปฏิบัตินั้น ผู้ที่จะออกไปจะต้องได้รับหนังสือ
พระราชทานสำคัญที่เรียกว่า ตรา หรือเอกสารใช้แทนหนังสือเดินทาง
(ใบผ่าน) ซึ่งจะต้องนำไปแสดงที่ด่านภาษีที่บางกอก ซึ่ง ณ ที่นี้ เรือ
จะต้องหยุดอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจ่ายอากรแผ่นดินสำหรับเรือและสินค้า
หากไม่ปฏิบัติตามนี้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นนายเรือหรือเจ้านายอื่น ๆ ก็ตาม
จะถูกยึดเรือทันที^๙

บันทึกของชาวฮอลันดากล่าวว่า “บางกอก” และ “บ้านตะนาว” เป็นด่าน
ภาษีสำคัญของกรุงศรีอยุธยา สำหรับบริเวณที่ตั้งด่านภาษีที่มีกำแพงล้อมรอบนั้น
ยังไม่พบหลักฐานที่แน่ชัด แต่มีการสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ตรงบริเวณคลอง
บางกอกใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๒๒๔ มีการสร้างป้อมวิไชยประสิทธิ์ในบริเวณนั้น ดังนั้น
บางกอกจึงเป็นเสมือนด่านแรกในการป้องกันกรุงศรีอยุธยาจากข้าศึกทางทะเล
จากการเป็นเมืองท่าและด่านหน้าป้องกันข้าศึก บางกอกจึงเป็นที่ตั้งของชุมชนที่
หลากหลายทั้งทางศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม

ป้อมปราการ นอกจากเป็นด่านภาษีอากรที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยาแล้ว
ในสมัยอยุธยาบางกอกยังมีความสำคัญในฐานะเป็นป้อมปราการ ในรัชกาล
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง(พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๙๙) เป็นต้นมา การค้ากับชาติ
ตะวันตกของกรุงศรีอยุธยามีความเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) สภาพของ
เมืองบางกอกตามที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร และบันทึกชาวต่างชาติที่เดิน
ทางเข้ามาในรัชกาลนั้น เป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ มีอาคารที่ทำการของเจ้า
เมืองบางกอกบนฝั่งตะวันตก ตึกพักรับรองบุคคลสำคัญ โบสถ์ฝรั่ง และป้อมทั้ง

^๙ กรมศิลปากร, **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศใน
ศตวรรษที่ ๑๓ เล่ม ๑, ๑๐๕-๑๐๖.**

ปากแม่น้ำที่มีชื่อเรียกรวมกันว่า “ป้อมบางกอก” ระหว่างป้อมทั้งสองมีไซ้ใหญ่ซึ่งขวางลำน้ำเจ้าพระยาเพื่อป้องกันศัตรูทางทะเล

มองซิเออร์ เซเบเรต์ (Ceberet) ที่เดินทางเข้ามากับคณะราชทูตฝรั่งเศส เพื่อเจริญพระราชไมตรีกับราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ฯ ใน พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑ เล่าว่าเมื่อครั้งเชอวาเลีย เดอ โชมอง (Chevalier de Chaumont) ราชทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ พบว่าเจ้าเมืองบางกอกในขณะนั้นเป็นคนชาติแขกตุรกี เกิดที่เมืองบูโอซ^{๑๐} ซึ่งสาเหตุที่เจ้าเมืองบางกอกเป็นชาวต่างชาติแขก อาจเป็นเพราะนโยบายของสมเด็จพระนารายณ์ฯ ในการส่งเสริมสนับสนุนให้กลุ่มแขกมัวร์ คือชาวมุสลิมที่มาจากทางตะวันตกนับจากอินเดียไปจนถึงตะวันออกกลาง^{๑๑} เป็นผู้ทำการค้าและสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่พระองค์ และอีกสาเหตุหนึ่งอาจเนื่องจากการตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าของอินเดีย ซึ่งในขณะนั้นมีเมืองท่าสำคัญ เช่น มะริด ตะนาวศรี กุยบุรี ซึ่งมีเจ้าเมืองเป็นชนชาติแขกเช่นกัน

สมเด็จพระนารายณ์ฯ ทรงตระหนักถึงความสำคัญของเมืองบางกอกมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการตามแบบยุโรปขึ้นที่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในเมืองบางกอก ในขั้นแรกสร้างขึ้นทางฝั่งตะวันตกบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่คือ ป้อมวิไชยประสิทธิ์ แล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกป้อมหนึ่งในฝั่งตรงข้ามชื่อว่า ป้อมวิไชยเอนทร์ ซึ่งเรียกรวมกันว่า “ป้อมบางกอก” ในการก่อสร้างป้อมปราการดังกล่าวมีเจ้าพระยาวิไชยเอนทร์ หรือคอนสแตนติน ฟอลคอน (Constantin Faulcon) ขุนนางฝรั่งเศสเชื้อสายกรีกเป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้าง เมื่อสร้างป้อมทางฝั่งตะวันตกแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๒๒๘ สมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้ทรงขอตัวเชอวาเลียเออร์ เดอ ฟอว์บิง (Chevalier de Forbin) นายทหารชาวฝรั่งเศส และนายช่างเดอลามาร์ (de Lamare) ที่เดินทางเข้ามาพร้อมกับคณะราชทูตเชอวาเลีย เดอ โชมอง เข้ามารับราชการในสยามเพื่อควบคุมการก่อสร้างป้อมที่บางกอกและทำแผนที่ โดยพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้

^{๑๐} กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช,” ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๙ ภาค ๔๘, ๑๘๔.

^{๑๑} นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, ๖๓.

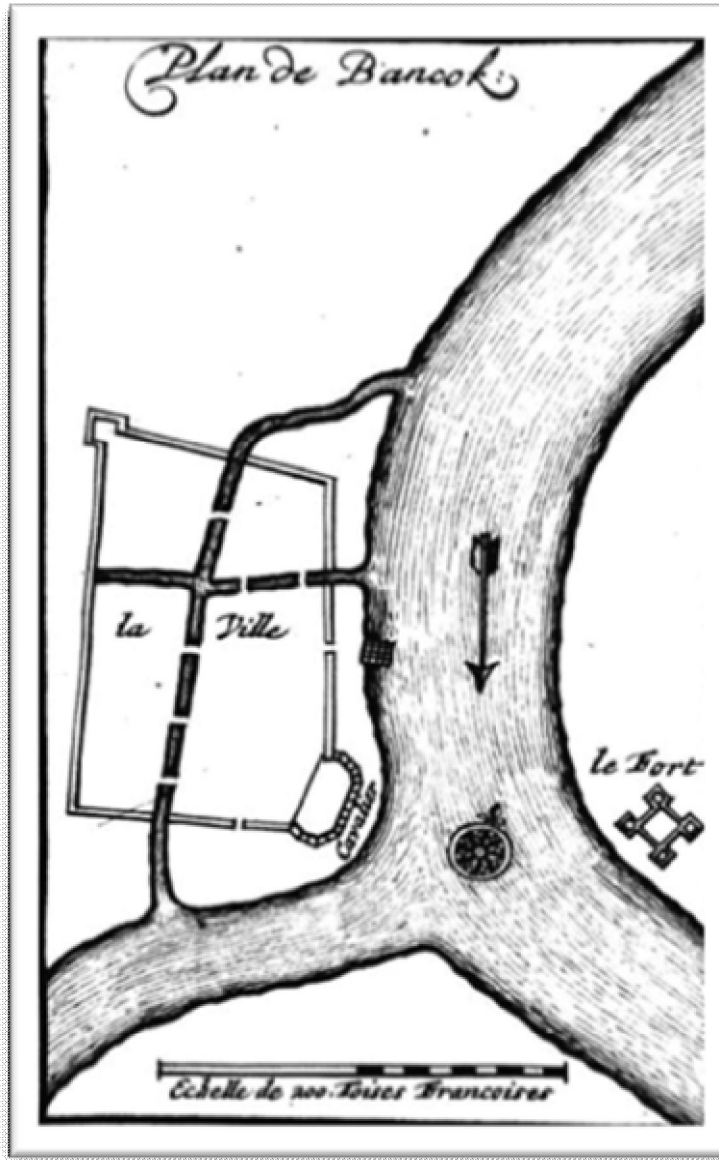
เชอวาลิเออร์ เดอ ฟอร์บัง เป็นออกพระศักดิ์สงคราม มีฐานะเป็นผู้บังคับป้อม และเจ้าเมืองบางกอก ป้อมทางฝั่งตะวันตกมีลักษณะเป็นป้อมอิฐสี่เหลี่ยมเล็กๆ มีสายโซ่ซึ่งขวางแม่น้ำระหว่างป้อม และโปรดเกล้าฯ ให้มีทหารประจำอยู่ที่ป้อมทางฝั่งตะวันตก ภายหลังการสร้างป้อมทางฝั่งตะวันตกเสร็จใน พ.ศ. ๒๒๒๙ ได้เกิดกบฏมักกะสัน (แขกมอญ) ฝ่ายกบฏได้พยายามนำเรือหนีออกไป แต่เมื่อถึงบางกอกก็แล่นต่อไปไม่ได้เนื่องจากติดโซ่ซึ่งขวางแม่น้ำอยู่ จึงทำให้สามารถจับกุมกบฏไว้ได้ทั้งหมด

สำหรับป้อมทางฝั่งตะวันออกสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้นายพลเดส์ฟาร์จ (General Desfarges) นายทหารชาวฝรั่งเศสที่ได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ให้ควบคุมกองเรือและนายทหารกว่า ๖๐๐ นาย เดินทางมายังสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐^{๑๒} เป็นผู้บังคับบัญชาป้อมที่บางกอก โดยกองทหารฝรั่งเศสได้เข้าประจำการที่ป้อมตั้งแต่ยังไม่แล้วเสร็จสมบูรณ์ โดยป้อมทางฝั่งตะวันออกสร้างแล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๒๓๑^{๑๓} รูปแบบป้อมบางกอกได้มีการออกแบบตามสถาปัตยกรรมของยุโรป มีลักษณะแผนผังแนวหอรบเป็นรูปห้าเหลี่ยมตามรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยพื้นที่ภายในแนวหอรบมีป้อมรักษาการณ์ขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยม การสร้างป้อมบางกอกนี้ส่งผลให้เมืองบางกอกมีจำนวนผู้คนหนาแน่นขึ้น ทั้งจากกลุ่มขุนนางและกลุ่มทหารที่มาประจำการที่ป้อมบางกอก นิโคลาส แชรแวงส (Nicolas Gervaise) ชาวฝรั่งเศสที่ติดตามคณะเผยแผ่ศาสนาเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๒๒๔-๒๒๒๙ ได้อธิบายถึงความสำคัญและตำแหน่งที่ตั้งของป้อมบางกอกไว้ว่า

^{๑๒} เดส์ฟาร์จ, นายพล, **ชิงบัลลังก์พระนารายณ์**, แปลโดย ปรีดี พิศณุวิณี (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๒), ๑๓.

^{๑๓} กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณัณรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, ๒๔-๒๕.

บางกอก (Bankoc) เป็นสถานที่สำคัญที่สุดแห่งราชอาณาจักรสยามอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะว่าในบรรดาเมืองท่าด้วยกันแล้วก็เป็นแห่งเดียวเท่านั้นที่พอจะป้องกันเข้าศึกได้ ผังเมืองนั้นมีส่วนยาวมากกว่าส่วนกว้าง มีอาณาเขตไม่เกินครึ่งลิ มีกำแพงกันเฉพาะทางด้านซ้ายแม่น้ำใหญ่ ซึ่งไหล

ผ่านตัวเมืองด้านทิศตะวันตกกับทิศใต้ เหนือจากปากอ่าวขึ้นมาประมาณ ๑๒ ลิ ตรงแหลมที่แม่น้ำ แบ่งสายทางแยกนั้นมีพื้นที่เป็นรูปจันทร์ครึ่งซีก เป็นทำเลพอป้องกันได้ มีป้อมอยู่เพียงแห่งเดียว มีปืนใหญ่หล่ออยู่ ๒๔ กระบอก ใช้การได้ดี ตรงฝั่งปากแม่น้ำตรงกันข้ามมีป้อมเล็ก ๆ อีกป้อมหนึ่งซึ่งไม่น่าจะทำการป้องกันได้ แข็งแรงนัก แม้จะมีปืนใหญ่ ๓๐ กระบอกก็ตาม ป้อมทั้งสองป้อมนี้ถ้าจะเรียกกันได้ว่าเป็นป้อม มีทหารคริสตัง ๑๐๐ คน ควบคุมอยู่ส่วนใหญ่เป็น

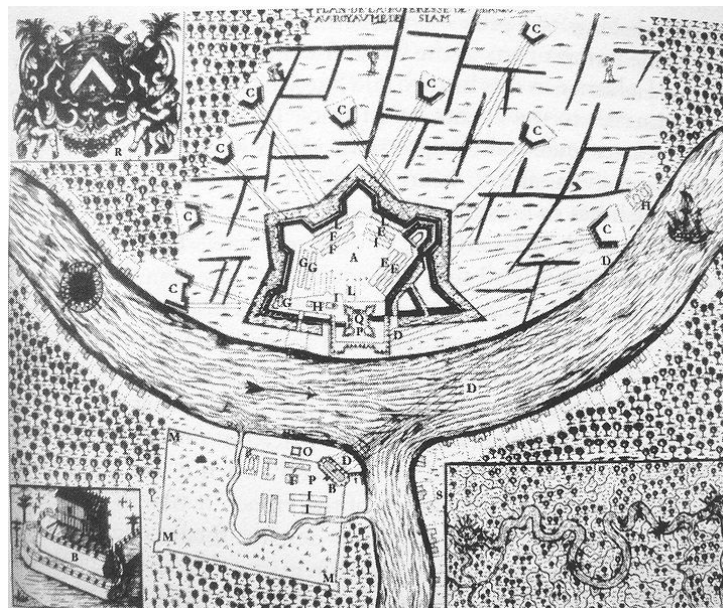
โปรตุเกสลูกครึ่ง^{๑๔}

บันทึกของนิโคลาส แชรแวงส นอกจากได้แสดงให้เห็นตำแหน่งที่ตั้งของเมืองบางกอกว่าตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ฝั่งตะวันตกในปัจจุบัน โดยมีลักษณะการ

^{๑๔} นิโคลาส แชรแวงส, **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม**, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ศรีสภา, ๒๕๕๐), ๖๓.

วางผังเมืองตามแนวแม่น้ำ มีกำแพงล้อมรอบทางทิศตะวันออกและทิศใต้ ซึ่งเป็นบริเวณที่ติดกับแม่น้ำ และมีป้อมปราการตั้งอยู่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๒๓๑ เมื่อสมเด็จพระเพทราชาทรงยึดอำนาจ และเสด็จขึ้นครองราชย์ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งออกญาโกษาธิบดี (ปาน) เป็นหัวหน้า เพื่อผลักดันให้ทหารฝรั่งเศสออกไปจากเมืองบางกอก ซึ่งในขณะนั้นทหารฝรั่งเศสได้เข้ายึดป้อมบางกอกด้านฝั่งตะวันออกไว้ ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาจึงได้นำกำลังทหารเข้าล้อมป้อมบางกอกฝั่งตะวันออกในวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๓๑^{๑๕} จนนำไปสู่การต่อสู้ขึ้นในบริเวณป้อมบางกอก ในที่สุดสมเด็จพระเพทราชาจึงต้องเจรจาสงบศึกกับฝรั่งเศสและกองทหารฝรั่งเศสต้องยอมถอนตัวออกป้อมบางกอก หลังจากนั้นสมเด็จพระเพทราชาจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้รื้อถอนป้อมบางกอกฝั่งตะวันออกลงคงเหลือไว้แต่ป้อมฝั่งตะวันตก ซึ่งต่อมาในสมัยธนบุรีได้มีการเปลี่ยนชื่อ “ป้อมวิไชยเณร” เป็นชื่อใหม่ว่า “ป้อมวิไชยประสิทธิ์”

แผนที่ป้อมบางกอก (จัดทำโดยมองซิเออร์วอลลันด์ เดล์เวอร์เกนส์ นายทหารช่างชาวฝรั่งเศสทำหน้าที่รักษาป้อมในช่วงมีการต่อสู้กับอยุธยา)^{๑๖}

^{๑๕} กীরติ เกียรติยากร, บรรณาธิการ, จดหมายเหตุอยุธยาล่มสลาย : ออกพระเพทราชาหรือฟอลคอน ใครวางแผนชิงบัลลังก์สมเด็จพระนารายณ์ (นนทบุรี : จดหมายเหตุ, ๒๕๕๖), ๕๘๙.

^{๑๖} ทิมา: กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕), ๒๖.

แหล่งปลูกผลไม้รสดี เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน และการมีคุณ
คลองธรรมชาติที่กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณเมืองบางกอก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้
ให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่สำคัญที่ดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณดินดอน
สามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เรียกว่า “ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำใหม่
ตอนบน” ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดจากเนินเกาะเก่าที่ทับถมกันหนาอยู่ในอ่าวไทย หรือ
แนวคันกันน้ำธรรมชาติแถบใกล้ปากแม่น้ำ^{๑๗} โดยลักษณะทางกายภาพของ
บางกอกซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลคดโค้ง จึงเป็นเหตุให้กระแสน้ำ
นำเอาตะกอนจากที่ต่าง ๆ ทางเหนือมาทับถมทุกปีในฤดูน้ำหลาก จึงทำให้สภาพ
ดินในบางกอกมีคุณภาพ เหมาะแก่การเพาะปลูกและให้ผลผลิตที่ดี จากความ
อุดมสมบูรณ์ของพื้นดินดังกล่าวจึงส่งผลให้ธนบุรีเป็นพื้นที่เกษตรกรรมและเป็น
พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานของผู้คน ดังนั้นจึงได้ก่อให้เกิดการตั้งชุมชนขึ้นใน
บริเวณนี้มาตั้งแต่ก่อนการขุดคลองลัดบางกอกใน พ.ศ. ๒๐๖๕ โดยลักษณะการ
ตั้งถิ่นฐานในระยะแรกเป็นการสร้างบ้านเรือน เรือกสวนไร่นา และวัดกระจาย
ขนานไปตามแนวริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่า ก่อนมีการขยายตัวไปยังพื้นที่
ตอนในในระยะหลัง

จากความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในเมืองบางกอกโดยเฉพาะทางด้านฝั่ง
ตะวันตก ซึ่งเป็นเส้นทางแม่น้ำตามธรรมชาติที่มีการทับถมของดินตะกอน จึง
เหมาะแก่การเพาะปลูกสวนผลไม้และให้ผลผลิตที่มีรสชาติดี ต่างจากทาง
บางกอกฝั่งตะวันออกที่เหมาะสมแก่การทำนามากกว่าทำสวน ดังปรากฏในบันทึก
ของซิมง เดอะ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubère) ราชทูตฝรั่งเศสที่เดินทางมายัง
กรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ ในสมเด็จพระนารายณ์ฯ ได้บันทึกสิ่งที่พบเห็น
เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน และสวนผลไม้บริเวณเมืองบางกอกไว้ใน
จดหมายเหตุการเดินทางความว่า

^{๑๗} สุนทรี อาสะโวทย์, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ “ธนบุรี” ในฐานะส่วนหนึ่งของดิน
ดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา,” **วารสารธรรมศาสตร์** ๒๐, ๓ (กันยายน-
ธันวาคม ๒๕๓๓), ๑๑๕.

บนเส้นทางแม่น้ำสายนี้ห่างจากทะเลลึกเข้าไป ๓ ลี้ เป็นที่ตั้งของเมืองบางกอก และข้าพเจ้าใคร่จะกล่าวว่า คนชาวสยามไม่ค่อยนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามชายฝั่งทะเลนัก ซึ่งความจริงก็อยู่ห่างจากตัวเมืองไม่ถึงวัน แต่มักชอบไปปลูกที่ปากอ่าวตามชายแม่น้ำที่ขึ้นลงสะดวกแก่การค้าทางทะเลเสียเป็นส่วนใหญ่... สวนผลไม้ที่เมืองบางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำโดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม (กรุงศรีอยุธยา) ถึง ๔ ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ (Coan Marker) ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา ข้าพเจ้าหมายถึงผลไม้นานาชนิดเป็นอันมาก^{๑๘}

บันทึกของเดอ ลาลูแบร์ได้บรรยายว่า พอพ้นเข้าเขตบางกอกคือ ถัดจากตำบลพระประแดงขึ้นมาก็เป็นสวนผลไม้ตลอดทั้งสองฝั่งแม่น้ำจนกระทั่งถึงตลาดขวัญ (นนทบุรี) สวนผลไม้ได้แผ่ออกไปทางตะวันออกของเมืองบางกอกถึงตำบลบางช้างแม่กลอง เมืองสมุทรสงคราม ซึ่งพื้นที่สวนผลไม้ผืนใหญ่แห่งนี้มีคำเรียกกล่าวว่า “สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง”

ความอุดมสมบูรณ์ของสวนในเมืองบางกอก และบริเวณใกล้เคียงได้สร้างความประทับใจให้กับชาวต่างชาติที่เข้ามา นายยอช ไวท์ (George White) พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เข้ามาทำการค้าในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๑ ได้กล่าวว่า “หมากนั้นมีที่สวนสำหรับเป็นที่เพาะปลูกในระหว่างเมืองนนทบุรีและปากน้ำใกล้เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ ๒๕,๐๐๐ หาบ”

นอกจากนั้น ชาวต่างชาติยังได้กล่าวถึงรสชาติอันเลิศของผลไม้ของเมืองบางกอก บาทหลวงตาชาร์ด (Pere Tachart) ชาวฝรั่งเศสที่ได้กล่าวถึงไว้ในจดหมายบันทึกการเดินทางครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐-๒๒๓๑ ซึ่งเดินทางเข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ฯ ความว่า “บางกอกเป็นเมืองสวนของประเทศสยาม ซึ่งมีผลไม้รสเยี่ยมทั่วราชอาณาจักรมารวมกันอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เขาจึง

^{๑๘} ลาลูแบร์, ซีมอน เดอ, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, ๒๗-๒๘.

นำมาให้เป็นของกำนัลแก่เราแข่งหนึ่ง”^{๑๙} ในช่วงเวลานั้น พื้นที่สวนผลไม้รสชาติดี นานาชนิด และจากสภาพที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มีส่วนส่งเสริมต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมากขึ้น จนส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมของบางกอกได้ขยายไปยังบริเวณชุมชนตอนในของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้นขนานควบคู่ไปกับเส้นทางน้ำที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก และยังเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนทั้งการปลูกเรือนแพ และการปลูกบ้านเรือนบริเวณริมน้ำเพื่ออยู่อาศัยอีกด้วย

ฟรังซัวส์ อังรี ตูรแปง (Francois Henri Turpin) ชาวฝรั่งเศส ที่รวบรวมเรื่องราวของราชอาณาจักรสยามไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ ได้กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองบางกอกดังนี้

เมืองบางกอกอยู่ห่างทะเล ๓ ลีเออ และมีชื่อเรียกว่า ฟุ^{๒๐} ในภาษาสยาม อาณาบริเวณเมืองบางกอกสวยงามด้วยเรือกสวนอันร่มรื่น ที่ผลิตผลไม้มากมาย ให้ชาวบ้านชาวเมืองกิน และเขาก็ชอบยิ่งกว่าอาหารอย่างอื่นทั้งสิ้น พื้นที่ของเมืองบางกอกอุดมสมบูรณ์และมีต้นไม้เป็นชนิดต่างๆ อย่างเป็นที่น่าชื่นชม^{๒๑}

ความสำคัญของเมืองบางกอกทั้งในฐานะแหล่งเสบียงอาหารที่สำคัญของพระนครศรีอยุธยา กับการเป็นชุมชนใหญ่ทำให้พม่าตระหนักดีว่าในการโจมตีพระนครศรีอยุธยา ถ้าพม่าสามารถเข้ายึดบางกอกได้ก่อนจะเป็นฝ่ายได้เปรียบในสงคราม เพราะสามารถใช้บางกอกเป็นทั้งแหล่งเสบียงอาหารและแหล่งสะสมกำลังคน อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่สามารถปิดกั้นเส้นทางน้ำของกรุงศรีอยุธยาได้อีกด้วย ดังนั้นในช่วงก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พม่าจึงได้เข้าโจมตีและยึดเมืองบางกอกไว้เป็นระยะเวลานานกว่า ๒ ปี นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๐๘ จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่าครั้งที่ ๒ ในเดือนเมษายน

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๙-๒๐.

^{๒๐} คงฟังมาผิดหรือเขียนผิด

^{๒๑} ตูรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี, **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม**, แปลโดย ปอล ชาเวียร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๙), ๑๕-๑๖.

พ.ศ. ๒๓๑๐^{๒๒}

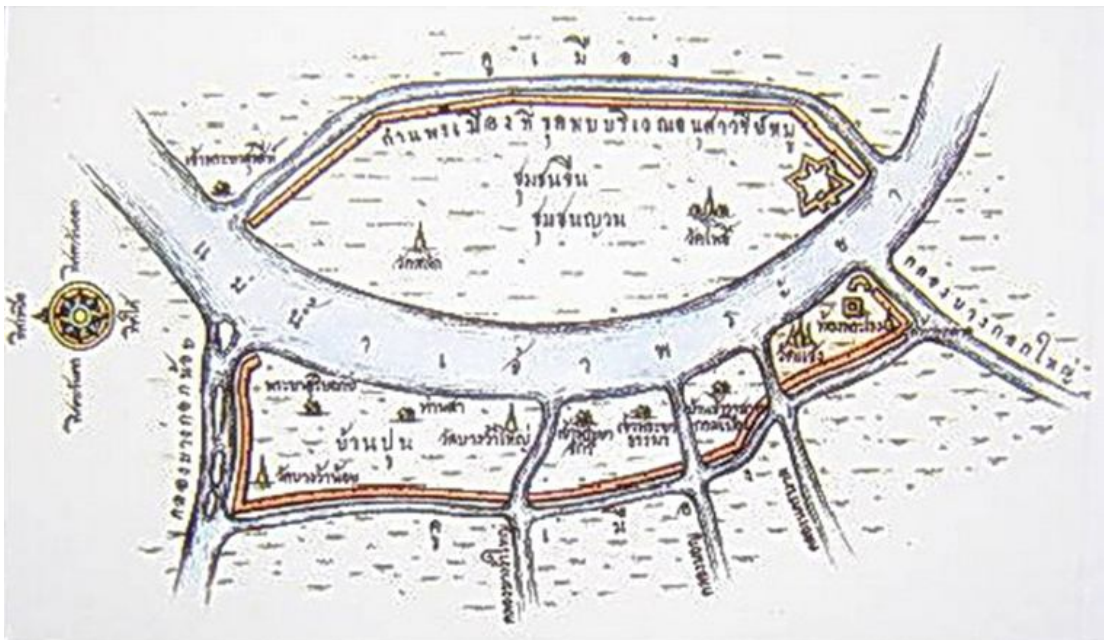
๒.๒ การสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่

ภายหลังจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐–๒๓๒๕) ได้ทรงรวบรวมกำลังเพื่อกอบกู้อิสรภาพจากพม่าได้สำเร็จในปลาย พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาได้รับความเสียหายจนเกินกว่าที่จะบูรณะได้ จึงทรงเลือกเมืองบางกอกหรือธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ เนื่องจากทรงตระหนักถึงความสำคัญของธนบุรีทั้งในทางยุทธศาสตร์ เศรษฐกิจ และการเป็นแหล่งชุมชนดั้งเดิม นอกจากนี้ธนบุรียังเป็นเมืองขนาดเล็กซึ่งพอเหมาะกับการกำลังพลและราษฎรที่จะรักษาไว้ได้ ทั้งยังตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำ ในช่วงสงครามหากไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ ก็สามารถหลบหลีกศัตรูออกสู่ทะเลกลับไปตั้งมั่นที่จันทบุรีได้โดยสะดวก อีกทั้งยังอยู่ในบริเวณที่มีลำน้ำลึกใกล้ทะเล ซึ่งถ้าข้าศึกไม่มีทัพเรือที่เข้มแข็งแล้วก็ยากที่จะตีเมืองบางกอกได้ นอกจากนี้ ตัวเมืองบางกอกก็ยังไม่ได้รับความเสียหายจากกองทัพของพม่า ประกอบกับอาณาเขตของราชธานีธนบุรียังมีพื้นที่ครอบคลุมทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยในบริเวณเขตกำแพงเมืองมีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น โดยเฉพาะทางฝั่งตะวันตก ซึ่งมีทั้งผู้คนที่มาอาศัยอยู่ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและที่อพยพเข้ามาใหม่

เมื่อสถาปนาธนบุรีเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างพระราชวังแห่งใหม่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งตั้งอยู่ใกล้บริเวณวัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) และวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้ายตลาด) ติดกับป้อมวิไชยเณร นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ทำการปรับปรุงและก่อสร้างราชธานีที่เมืองธนบุรี ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่า

^{๒๑} สมเด็จพระ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม ๒ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๑๒๐.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริพิจารณาเห็นว่ากรุงธนบุรียังไม่มีกำแพงเป็นที่มั่น จะป้องกันราชศัตรูหมู่ปัจเจกามิตรยังหาเป็นภูมิราชธานีไม่ จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเกณฑ์ไพร่พลในกรุงพลหัวเมืองมาระดมกันทำค่ายฝ่ายปากตะวันตก ตั้งแต่มุมกำแพงเก่าไปจนจรดวัดบางหว้าน้อยวกลงไปริมแม่น้ำใหญ่ตลอดลงมาจนถึงกำแพงเมืองเก่าที่ตั้งเป็นพระราชวัง แล้วให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง แต่คลองบางกอกน้อยมาออกคลองบางกอกใหญ่ เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินข้างในทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำและปากตะวันออก ก็ให้ตั้งค่ายรอบเหมือนกัน ให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ตั้งแต่กำแพงเก่าทำยบ้อมมิไช่เยนทร์วกขึ้นไปจนถึงศาลเทพารักษ์หัวโขดออกแม่น้ำทั้งสองข้าง เอามูลดินขึ้นถมเป็นเชิงเทินสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำดูจกัน แล้วให้เกณฑ์คนไปรื้อเอาอิฐกำแพงเก่า ณ เมืองพระประแดงและกำแพงค่ายพม่า ณ โพธิ์สามต้นและสี่กุก บางไพร่ทั้งสามค่าย ขนบรรทุกเรือมาก่อกำแพงและบ้อมตามที่ถมเชิงดินสามด้านทั้งสองฟาก เอาแม่น้ำไว้หว่างกลางเหมือนอย่างเมืองพิษณุโลก^{๒๓}

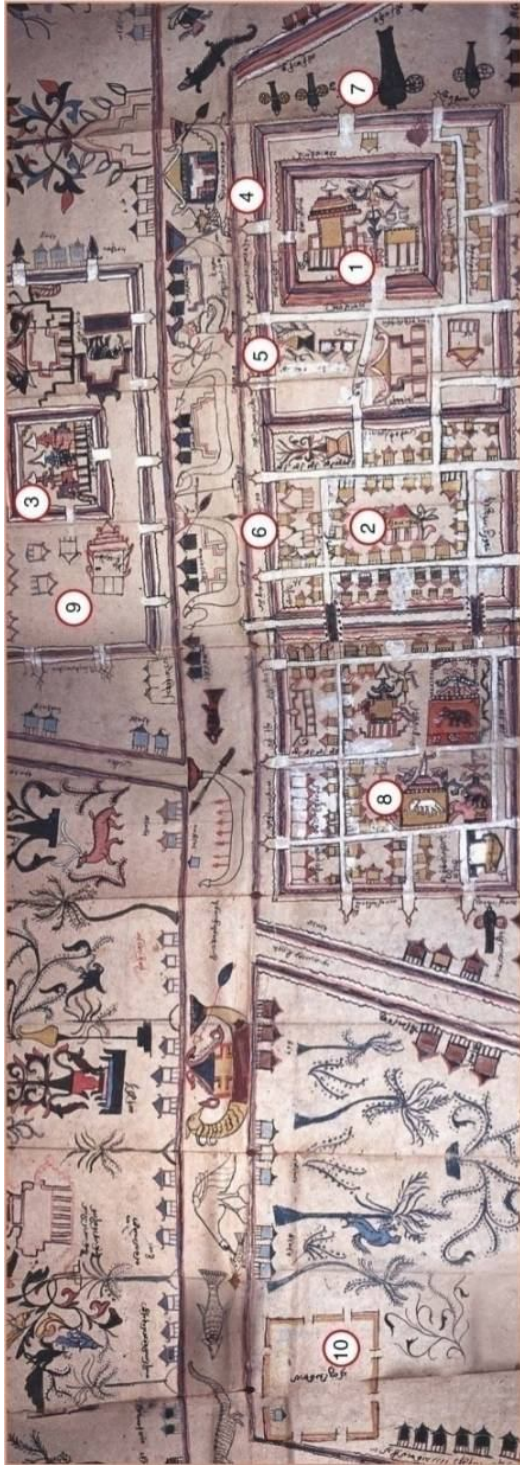
โครงสร้างเมืองธนบุรีดังที่ปรากฏในแผนที่ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า เป็นเมืองขนาดเล็กที่มีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะเป็นเมืองอกแตกเนื่องจากมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านตรงกลาง ซึ่งอาณาเขตของเมืองครอบคลุมทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยทางฝั่งตะวันตกเป็นที่ตั้งของพระราชวังซึ่งเป็นเสมือนศูนย์กลางของเมือง อาณาเขตของพระราชวังด้านเหนือจรดคลองวัดมะกอกนอก (วัดอรุณราชวราราม) ด้านใต้เริ่มตั้งแต่ป้อมวิไชยเณรขนานไปกับคลองบางกอกใหญ่ ด้านตะวันตกคือแนวกำแพงเมืองเดิม ส่วนกำแพงด้านเหนือขนานไปกับคลองบางกอกน้อย^{๒๔}

พื้นที่เขตเมืองฝั่งตะวันตกได้ขยายออกไปทางทิศเหนือจรดคลองบางกอกน้อย มีการขุดคลองที่บริเวณขอบด้านตะวันตกของชุมชนเป็นคูเมือง มีการสร้างกำแพงเมืองตามแนวคลองที่ขุดขึ้นใหม่ เรียกชื่อต่างกันไปตามช่วงระยะต่างๆ ของคลอง ได้แก่ คลองบ้านขมิ้น คลองบ้านช่างหล่อ คลองบ้านหม้อ คลองวัดท้ายตลาด ส่วนในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาได้ทำการขุดคูเมือง ตั้งแต่บริเวณตรงข้ามป้อมวิไชยประสิทธิ์ (ปัจจุบันคือบริเวณปากคลองตลาด) ไปจนถึงบริเวณตรงข้ามกับปากคลองบางกอกน้อย อันเป็นตำแหน่งของแนวคูเมืองด้านเหนือของกรุงธนบุรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อกำแพงเมืองล้อมรอบพระนครธนบุรีทั้งสองฝั่งแม่น้ำยกเว้นแต่ด้านริมแม่น้ำหน้าบคูเมือง โดยผู้คนที่อาศัยอยู่ในธนบุรีมีหลากหลายในเรื่องเชื้อชาติและศาสนา สืบเนื่องมาจากการที่เคยเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

อย่างไรก็ตาม สาเหตุประการหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงเลือกธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ เพราะที่ตั้งของธนบุรีมีความสะดวกต่อการขยายอาณาเขตของเมืองไปยังหัวเมืองภาคเหนือ หัวเมืองภาคใต้และเขมร เพราะธนบุรีอยู่บริเวณตอนกลางและยังสามารถใช้เส้นทางเดินทางได้ทั้งทางบกและทางน้ำ^{๒๕}

^{๒๔} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ-พ.ศ. ๒๓๙๙ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒), ๑๙๖.

^{๒๕} จิราธร ชาติศิริ, “เศรษฐกิจสมัยธนบุรี”, ๔๒.

ในหลักฐานร่วมสมัยของไทยไม่ปรากฏแผนที่ที่ตั้งของกรุงธนบุรี แต่กลับพบจากหลักฐานที่เขียนขึ้นโดยสายลับพม่าในสมัยธนบุรี เป็นแผนที่ซึ่งเขียนลงบนแผ่นกระดาษด้วยสีฝุ่นขนาดราว ๓x๔ ฟุต^{๒๖} โดยมีรายละเอียดชัดเจนเพียงบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถือเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้ทราบถึงที่ตั้งของสถานที่สำคัญรวมทั้งการใช้พื้นที่ในบริเวณเมืองธนบุรีด้วย

(ซ้าย) แผนที่กรุงธนบุรีที่เขียนโดยสายลับพม่า

จากแผนที่ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตก และฝั่งตะวันออกมีความแตกต่างกัน โดยพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกประกอบด้วยพระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (หมายเลข ๑) ซึ่งสร้างอยู่ในพื้นที่ติดต่อกับป้อมบางกอกหรือป้อมวิไชยประสิทธิ์ (หมายเลข ๓) อาณาเขตของพระราชวังครอบคลุมพื้นที่จนถึงคลองนครบาล (คลองวัดแจ้ง)^{๒๗} ทำให้วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) กลายเป็นวัดในบริเวณพระราชวังจึงเป็นวัดไม่มีพระสงฆ์อาศัยอยู่

จำพรรษา ส่วนเขตพระราชวังด้านตะวันออกนั้นจรดวัดโมลีโลกยาราม (วัดท้าย

^{๒๖} สุรินทร์ มุขศรี, “กรุงธนบุรีในแผนที่พม่า,” *ศิลปวัฒนธรรม* ๒๑ (๙ กรกฎาคม ๒๕๔๓), ๖๓.

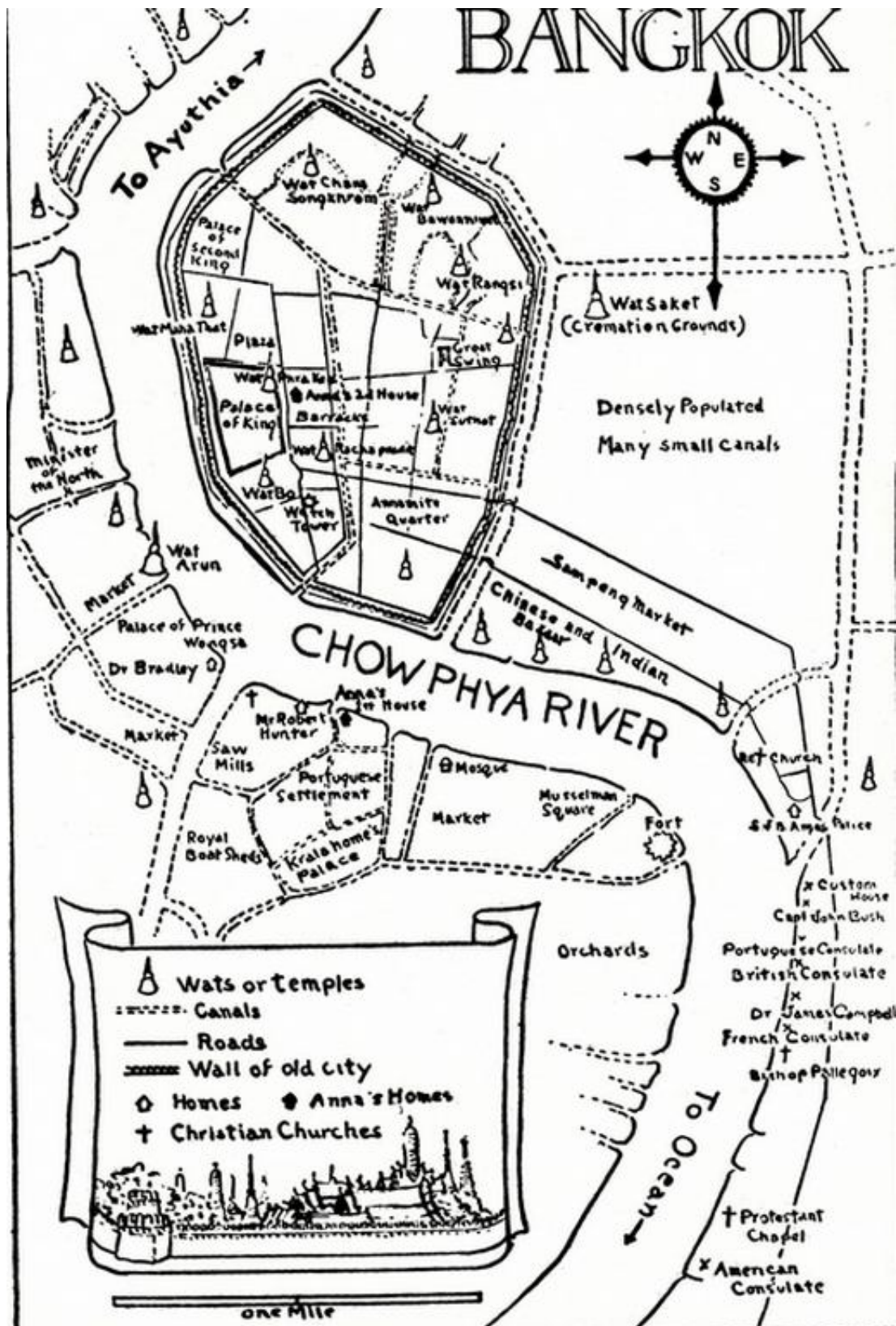
^{๒๗} เห็นที่เรียกคลองวัดแจ้งว่าคลองนครบาล เนื่องจากในสมัยธนบุรีมีกรมนครบาลตั้งอยู่ในบริเวณนั้น ในฉัตรธารณ์ พิรุณรัตน์, “พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๖๙”, ๒๔.

ตลาด) เป็นที่ตั้งของตลาดท้ายสนม พื้นที่นอกพระราชวังตั้งแต่คลองนครบาลขึ้นไปถึงคลองมอญเป็นที่ตั้งวังเจ้านายและคุก ดิศคลองมอญเป็นบ้านขุนนางคือ พระยาธรรมมาธิกรณ์ (บุญรอด) ต้นสกุลบุญรัตพันธุ์ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดเครือวัลย์วรวิหาร)

พื้นที่ทางทิศเหนือคลองมอญขึ้นไป เป็นนิवासสถานของเจ้าพระยาจักรี (หมายเลข ๒) ซึ่งต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ส่วนพื้นที่ต่อจากนั้นขึ้นไปอีกเป็นอุ้งกำปั่นอยู่ติดกับวัดระฆังโฆสิตาราม (วัดบางหว้าใหญ่) เหนือวัดระฆังโฆสิตารามขึ้นไปจนถึงปากคลองบางกอกน้อย ถือเป็นสุดเขตกำแพงเมือง ส่วนพื้นที่ต่อเนื่องไปเป็นคลองเรียกว่า ตำบลบ้านปูน ตำบลสวนมั่งคุด และตำบลสวนลิ้นจี่ ซึ่งเป็นนิवासสถานญาติวงศ์ของเจ้าพระยาจักรี นอกจากนี้ยังมีการตั้งชุมชนของกลุ่มคนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่กระจาย อยู่รอบ ๆ เมืองธนบุรีอีกด้วย ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออก (หมายเลข ๓) เป็นที่ตั้งของวังสมเด็จเจ้าพระยาเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ (เจ้าฟ้าเหม็น) เรียกว่า “วังลูกเจ้าบางกอก” ส่วนพื้นที่หมายเลข ๔ เป็นที่ของชุมชนชาวจีน ซึ่งมีพระยาราชเศรษฐีเป็นหัวหน้า โดยตำแหน่งของพระยาราชเศรษฐี คือผู้มีบทบาททางด้านการค้าในสมัยธนบุรีเป็นอย่างมาก และเรือนแพที่เห็นเรียงรายอยู่บริเวณริมแม่น้ำคือชุมชนชาวจีน

บริเวณภายในกำแพงเมืองธนบุรี นอกจากเป็นที่ตั้งของพระราชวังและที่ทำการหลวง เช่น กรมพระนครบาลแล้ว ยังเป็นที่ตั้งของบ้านเรือนขุนนางคนสำคัญ เช่น เจ้าพระยาจักรี มีบ้านเรือนอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับพระราชวัง ดังปรากฏในหมายเลข ๒ ของแผนที่ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกต่อการเข้าเฝ้าปรึกษาราชการ ซึ่งในแผนที่ได้ปรากฏบ้านเรือนหลังเล็กอยู่รายล้อมบ้านของเจ้าพระยาจักรีเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงอำนาจของเจ้าพระยาจักรีในสมัยธนบุรีได้เป็นอย่างดี กรุงธนบุรีเป็นราชธานีรวมระยะเวลาได้ ๑๕ ปี

๒.๓ เมืองธนบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์

แผนที่เมืองบางกอกที่ฝรั่งทำไว้สมัยต้นรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒) ทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีใน พ.ศ. ๒๓๒๕ และได้ทรงเลือกที่ตั้งราชธานีแห่งใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะมีความเหมาะสมทางยุทธศาสตร์มากกว่า ดังนั้น จึงมีการสร้างพระบรมมหาราชวัง และสถานที่สำคัญในเขตราชธานีใหม่ แต่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของพระนคร และเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านายและขุนนางที่สำคัญ พระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ยังคงเป็นที่ประทับของเจ้านายองค์สำคัญในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ ขุนนางตระกูลขุนนาคก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณทางใต้ของชุมชนกุฎีจีน ขุนนางตระกูลขุนนาคมีบทบาทในกรมพระคลังและกรมท่า ซึ่งรับผิดชอบดูแลด้านการค้าและการต่างประเทศ ส่งผลให้บริเวณชุมชนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นเรือนรับรองราชทูต บ้านพักชาวต่างชาติ ห้างร้านของพ่อค้าตะวันตก บ้านพักกลุ่มมิชชันนารี และโกดังสินค้าของพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวอินเดียอีกด้วย

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณธนบุรีมีการขยายตัว โดยมีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนหรืออยู่อาศัยเรือนแพบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา มากขึ้น ซึ่งผู้คนเหล่านี้บางส่วนถูกกวาดต้อนจากสงคราม บางส่วนอพยพมาตั้งถิ่นฐานภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ และบางส่วนอพยพเข้ามาค้าขาย จึงก่อให้เกิดความหลากหลายทางเชื้อชาติอันประกอบด้วย ลาว จีน มอญ มุสลิม และคนไทยเชื้อสายโปรตุเกส โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกันตามความถนัดที่สืบทอดกันมา ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มคนในชุมชนได้เป็นย่านๆ อาทิ ย่านบ้านช่างหล่ออยู่บริเวณทางตะวันตกของพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) มีอาชีพหล่อพระพุทธรูป ย่านบ้านบุอยู่บริเวณริมคลองบางกอกน้อยใกล้วัดทอง มีอาชีพทำชันลงหิน ย่านกุฎีจีนอยู่ทางทิศใต้ของพระราชวังเดิมเป็นที่อยู่ของกลุ่มชาวจีน และคนไทยเชื้อสายโปรตุเกส เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้คนในธนบุรีจะมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนา ที่ส่งผลให้แต่ละชุมชนมีประเพณี ความเชื่อ และการดำรงชีวิตที่มีเอกลักษณ์

เฉพาะของตนเอง แต่ผู้คนในธนบุรียังคงมีวัฒนธรรมหลักร่วมกันคือ “วัฒนธรรมชาวสวน” เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินและการทำเกษตรกรรมเป็นหลัก จนมีคำเรียกกล่าวมาแต่โบราณว่า “สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง”

ต่อมาเมื่อสยามทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ผลของสัญญาทำให้สยามยอมให้พ่อค้าต่างชาตินำสินค้ามาค้าขายได้อย่างเสรี ในขณะเดียวกัน พ่อค้าต่างชาติก็สามารถซื้อสินค้าจากสยามได้ทุกชนิด ยกเว้น ข้าวเกลือ และปลา^{๒๔} ซึ่งจากข้อกำหนดในสนธิสัญญาส่งผลให้ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในสยามมากขึ้น นอกจากนี้ผลกระทบประการหนึ่งจากสนธิสัญญาเบาว์ริง คือ การขุดคลองต่าง ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมากในพระนครและพื้นที่โดยรอบ ทางฝั่งตะวันตกมีการขุดคลองที่สำคัญได้แก่ คลองภาษีเจริญจากคลองบางกอกใหญ่ไปยังแขวงเมืองสมุทรสาคร คลองมหาสวัสดิ์ที่เชื่อมจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังแม่น้ำนครชัยศรี (แม่น้ำท่าจีน) ซึ่งเป็นการขุดคลองเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองต่างๆ ที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

คลองต่างๆ ที่ขุดใหม่ดังกล่าวข้างต้นส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการคมนาคมของสยามที่มีเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลักของผู้คน ทำให้ตลาดที่เกิดขึ้นในธนบุรีส่วนใหญ่เป็นตลาดน้ำ ที่ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยารวมทั้งบริเวณปากคลองสายสำคัญ เช่น คลองบางกอกใหญ่และคลองบางกอกน้อย เนื่องจากบริเวณนี้เป็นจุดสำคัญที่สามารถเชื่อมต่อไปยังคลองต่างๆ เช่น คลองภาษีเจริญ คลองด่าน คลองบางเชือกหนังได้ สำหรับการค้าขายของบนแพในคลองบางกอกน้อยมีแพกลุ่มใหญ่อยู่ริมฝั่งด้านเหนือ บริเวณที่ตั้งของมัสยิดบางกอกน้อยซึ่งเจ้าของแพเป็นชาวไทยอิสลาม ส่วนแพทางคลองบางกอกใหญ่ มีแพกลุ่มใหญ่อยู่ทางฝั่งใต้ด้านวัดกัลยาณมิตรและ

^{๒๔} ปิยนารถ บุนนาค, และคณะ, *คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ ๒๐๐ ปี (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๕๒๕)*, ๔๖.

กฏิจิน ซึ่งเจ้าของแพเป็นชาวไทยและชาวจีน^{๒๙} โดยสินค้าที่ค้าขายมีหลากหลายชนิด เช่น ผลผลิตจากสวนในบางกอก และเครื่องอุปโภคบริโภคที่สำคัญ นอกจากนี้เส้นทางคลองในธนบุรียังเป็นเส้นทางขนสินค้าไปยังตลาดท่าเตียนซึ่งเป็นตลาดสำคัญ และตลาดอื่นๆ ในฝั่งพระนครอีกด้วย

ในช่วง พ.ศ. ๒๔๑๐ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) ชุมชนทางฝั่งธนบุรีบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่บริเวณกฏิจินมาถึงคลองสานได้เป็นที่อยู่อาศัยและย่านการค้า รวมทั้งเป็นที่ตั้งของท่าเรือขนส่งสินค้า โกดังสินค้าของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนและชาวอินเดีย โดยพ่อค้าชาวจีนที่สำคัญตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณนี้ อาทิ เจ้สัวพัก แซ่ลิ้ม เจ้สัวโป เจ้สัวเล่าแซ พระยาพิศาลศุภผล เป็นต้น ซึ่งพ่อค้าชาวจีนเหล่านี้ประกอบการค้านำเรือสำเภามาบรรทุกสินค้าไปขายต่างประเทศ

บริเวณคลองสานเป็นที่ตั้งของท่าเรือรถไฟที่เรียกว่า “ฮวยจ่งลิ่ง” ซึ่งเป็นถิ่นฐานชุมชนชาวจีนและย่านของผู้ส่งสินค้าออกต่างประเทศที่สำคัญ เพราะสามารถเชื่อมต่อกับย่านสำเพ็งที่เป็นชุมชนจีนขนาดใหญ่ฝั่งพระนคร บริเวณนี้ยังเป็นที่ตั้งของโรงสีข้าวของพ่อค้าชาวจีนที่สร้างขึ้นเรียงรายไปทางใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยา สำหรับกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียจะอยู่อาศัยบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้ชุมชนบ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา คือ ย่านตึกแดงและย่านตึกขาว โดยกลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียเข้ามาค้าขายภายหลังการทำสนธิสัญญา เบาว์ริงระหว่างสยามกับอังกฤษ ส่งผลให้บริเวณนี้ถูกเรียกว่า ย่านพ่อค้าแขก กลุ่มพ่อค้าชาวอินเดียเหล่านี้มีการติดต่อค้าขายทั้งในและนอกประเทศ รวมไปถึงการติดต่อค้าขายกับภายในพระบรมมหาราชวัง ย่านการค้าของพ่อค้าชาวอินเดียประกอบไปด้วยโกดังข้าว โรงเก็บสินค้า และอาคารที่พักอาศัย รวมทั้งเป็นที่จำหน่ายสินค้าที่นำเข้ามาจากอินเดียอีกด้วย

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเส้นทางรถไฟสายบางกอกน้อย - เพชรบุรีขึ้นในทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางกอกน้อย

^{๒๙} ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒), ๒๑๒.

โดยมีสถานีรถไฟบางกอกน้อยเป็นสถานีต้นทางไปยังจังหวัดเพชรบุรี เพื่อเป็นเส้นทางสัญจรและขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับภาคตะวันตกและภาคใต้ เส้นทางรถไฟสายบางกอกน้อย-เพชรบุรีนี้ส่งผลให้มีการกระจายสินค้าจากทั้งสองภาคออกสู่ตลาดภายนอก และใน พ.ศ. ๒๔๔๔ มีการสร้างเส้นทางรถไฟสายที่สองขึ้นในฝั่งธนบุรีอีกสายหนึ่งคือ สายปากคลองสาน-มหาชัย^{๓๐} ทางรถไฟสายนี้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้า อาหารทะเล พืชผักสด จากมหาชัยเข้าสู่ตลาดฝั่งพระนครและธนบุรี ดังนั้นการสร้างเส้นทางรถไฟทั้งสองสายจึงมีผลให้บางกอกฝั่งตะวันตกกลายเป็นชุมทางรถไฟสำคัญ และได้ส่งผลดีต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมในบางกอกฝั่งตะวันตกเป็นอย่างมาก

ในโอกาสฉลองกรุงเทพมหานครครบ ๑๕๐ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๗) มีพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา^{๓๑} เชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี เพื่อใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมา โดยเริ่มสร้างใน พ.ศ. ๒๔๗๒ และเรียกชื่อสะพานนี้ว่า “สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์” (เรียกกันทั่วไปว่า สะพานพระพุทธยอดฟ้า) นอกจากนี้ ได้มีโครงการตัดถนน ๑๑ สาย เช่น ถนนประชาธิปไตย ถนนเจ้ากรุงธน ถนนลาดหญ้า ฯลฯ ในพื้นที่ต่างๆ ของฝั่งธนบุรี เพื่อใช้เป็นเส้นทางสัญจรและขนส่ง ซึ่งจะนำมาสู่ความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคม ถนนเหล่านี้ทำให้ผู้คนบางส่วนย้ายบ้านเรือนจากบริเวณริมแม่น้ำลำคลองมาสู่บริเวณสองฟากถนน เนื่องจากความสะดวกในการคมนาคมและความเจริญในด้านสาธารณูปโภคที่ดีกว่า ชุมชนที่อยู่อาศัยและย่านการค้าจึงเกิดขึ้นใหม่ในบริเวณที่ถนนตัดผ่าน วิถีชีวิตและความเป็นอย่างของนครธนบุรีจึงเปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เส้นทางน้ำซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักของผู้คนได้เริ่มลดบทบาทลงอีกด้วย

ต่อมาช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘ ภายหลังจากรัฐบาลในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่น

^{๓๐} ส.พลายน้อย (นามแฝง), “๑๐๐ ปีรถไฟไทย”, **สารคดี** ๑๓, ๑๔๕ (มีนาคม ๒๕๔๐),

๑๑๘.

^{๓๑} กรมศิลปากร, **พระราชพิธีฉลองพระนครครบ ๑๕๐ ปี** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), ๓๙.

เดินทัพผ่านประเทศไทยไปยังพม่าและมลายู สถานีรถไฟบางกอกน้อยได้กลายเป็นที่ตั้งกองทหารญี่ปุ่น เพื่อใช้เส้นทางรถไฟสายใต้ในการขนส่งเสบียงอาหาร กำลังคน และอาวุธยุทโธปกรณ์ไปยังแนวหน้าของกองทัพ สถานีรถไฟบางกอกน้อยเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ฝ่ายพันธมิตรมุ่งโจมตีกองทัพอญี่ปุ่น นอกจากนี้ ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพา ยังได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ส่งผลให้พื้นที่ฝั่งธนบุรีได้รับผลกระทบทั้งจากภัยสงครามและอุทกภัย ซึ่งชาวสวนฝั่งธนบุรีได้รับความเดือดร้อนจากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ขังเป็นเวลายาวนาน จนเกิดภาวะที่เรียกว่า “สวนล่ม” พันธุ์ไม้ต่างๆ ล่มตายไปเป็นจำนวนมากจนเจ้าของสวนจำนวนหนึ่งต้องเลิกอาชีพทำสวนลง

เมื่อสิ้นสุดสงครามมหาเอเชียบูรพา ความเจริญทางด้านคมนาคมและสาธารณูปโภคได้เริ่มพัฒนาอีกครั้ง โดยเฉพาะในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา เมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐบาลได้มีการขยายเส้นทางคมนาคมเพิ่มมากขึ้น มีการตัดถนนสายต่างๆ ทั้งในฝั่งพระนครและธนบุรี เช่น การสร้างถนนสายธนบุรี-ปากท่อ ซึ่งนับว่าเป็นการเปิดเส้นทางคมนาคมจากฝั่งธนบุรีไปยังภาคตะวันตกและภาคใต้ และเมื่อมีการตัดถนนเพิ่มมากขึ้นจึงส่งผลให้เส้นทางสัญจรทางน้ำลดบทบาทลง ในระยะแรกความเจริญต่างๆ ยังคงจำกัดขอบเขตอยู่ในเส้นถนนที่ตัดขึ้นใหม่ แต่ต่อมาเมื่อความเจริญในด้านสาธารณูปโภคต่างๆ ได้เข้าสู่ฝั่งธนบุรีอย่างต่อเนื่อง คนจากภูมิภาคต่างๆพากันอพยพเข้าสู่พื้นที่ฝั่งธนบุรี จนทำให้เกิดชุมชนใหม่ขึ้นอีกหลายแห่งจนถึงปัจจุบัน

๒.๔ ประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ : จุดเริ่มต้นใหม่ของการเปลี่ยนแปลงธนบุรี

ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงย้ายพระนครมาตั้งยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ธนบุรีได้เปลี่ยนฐานะจากราชนธานีไปเป็นส่วนหนึ่งของพระนครในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และพื้นที่ส่วนใหญ่กลายเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้านาย ขุนนางและกลุ่มคนชาติต่างๆ ทางด้านการปกครองรัฐมีนโยบายปกครองธนบุรีควบคู่ไปกับพระนคร เนื่องจากพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกมีเส้นทางน้ำที่เชื่อมต่อกับชุมชนต่างๆ ภายนอก และยังเป็นเส้นทางออกสู่ทะเลที่สำคัญ ธนบุรีจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของพระนครในช่วงต้น

รัตนโกสินทร์

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ยกเลิกการปกครองแบบจตุสดมภ์ที่ใช้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถ โดยมีการจัดการปกครองรวมพื้นที่การปกครองในพระนคร ธนบุรี และหัวเมืองใกล้เคียงเรียกว่า “มณฑลกรุงเทพพระมหานคร” ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกมณฑลกรุงเทพพระมหานคร และมีการออกประกาศขยายเขตกรุงเทพพระมหานคร ณ วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เพื่อปรับปรุงเขตการปกครองมณฑลกรุงเทพฯ ให้เมืองชัยภูมิและเมืองประทุมธานีไปสมทบเป็นหัวเมืองขึ้นของกระทรวงมหาดไทย ส่วนที่เหลือนั้นให้มีฐานะเป็นกรุงเทพพระมหานคร และแบ่งเขตกรุงเทพพระมหานครออกเป็นจังหวัด ดังนี้ คือ ฟังตะวันออกกล้าน้ำเจ้าพระยาเป็นจังหวัดพระนคร และฟังตะวันตกกล้าน้ำเจ้าพระยาเป็นจังหวัดธนบุรี ประกาศฉบับนี้ จึงเป็นการจัดแบ่งพื้นที่เขตเมืองหลวงออกเป็นสองพื้นที่ด้วยตัวบทกฎหมาย ซึ่งต่อมาได้กลั้บมารวมเป็นจังหวัดเดียวกันอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๕๑๔

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการแบ่งแยกการปกครองออกเป็นสองจังหวัด แต่การขยายตัวของเมืองและการพัฒนาทางสาธารณูปโภคต่างๆ ยังคงอยู่ทางจังหวัดพระนครเป็นหลัก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ และศูนย์กลางการปกครอง ส่วนทางจังหวัดธนบุรีการพัฒนา ยังคงจำกัดอยู่ในพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและตามลำคลองสายสำคัญ จึงก่อให้เกิดปัญหาการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมระหว่างจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี สำหรับรูปแบบการปกครองของทั้งสองจังหวัดมีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย เพราะทางด้านการปกครองของทั้งสองจังหวัดอยู่ในการดูแลของกระทรวงนครบาล ซึ่งมีสมุหนครบาลเป็นผู้ดูแล

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๔ รัฐบาลคณะปฏิวัติ ซึ่งจอมพลถนอม กิตติขจรเป็นหัวหน้าคณะ ได้ออกประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ รวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกัน เรียกว่า “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” ซึ่งเป็นการกลั้บมารวมเป็นจังหวัดเดียวกัน

อีกครั้งหนึ่งของพระนครและธนบุรี โดยให้เหตุผลของการดำเนินงานในครั้งนี้ว่า เพื่อประโยชน์ของการบริหารราชการ จะได้ดำเนินไปโดยประหยัด มีประสิทธิภาพ และบังเกิดความเจริญแก่จังหวัดทั้งสองโดยรวดเร็ว รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความสะดวกให้แก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งสืบเนื่องกับนโยบายการบริหารประเทศของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ที่เน้นความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นสำคัญ โดยเห็นได้จากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔)

ส่วนหนึ่งของการออกประกาศของคณะปฏิวัติในครั้งนี้ เป็นการแก้ไข ปัญหาที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาเมืองที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี โดยการดำเนินการของคณะปฏิวัติในการรวมจังหวัดพระนคร และธนบุรี มีผลตอบรับที่ดีจากประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเป็นอย่างมาก เนื่องจากความรู้สึกของประชาชนในฝั่งธนบุรีที่แม้ว่าจะจะเป็นพื้นที่ใกล้เคียงกับ กรุงเทพมหานครเพียงแค่มแม่น้ำเจ้าพระยากั้นขวาง แต่การพัฒนาความเจริญ ทางด้านสาธารณูปโภคของพื้นที่ เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา ยังคงด้อยกว่าทางฝั่ง พระนครเป็นอย่างมาก จนก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดที่ว่าธนบุรีเป็นบ้านนอก หรือ ที่ชาวฝั่งธนบุรีบางคนจะเรียกตัวเองว่า “ลูกเมียน้อย” ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึง ความรู้สึกที่แตกต่างกันของประชาชนทั้งสองฝั่ง ส่งผลให้ประชาชนทางฝั่งธนบุรีมี ความคาดหวังต่อการประกาศรวมจังหวัดครั้งนี้ว่าจะทำให้สถานะของฝั่งธนบุรี กลายมาเป็นเมืองหลวงอย่างแท้จริง โดยจะเห็นได้จากการที่มีผู้แสดงความ คิดเห็นในเรื่องการรวมจังหวัดของธนบุรีลงในหนังสือพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๑๔ -๒๕๑๕

การรวมจังหวัดของพระนครและธนบุรีแม้ว่าจะเป็นผลดีที่จะก่อให้เกิดการ พัฒนาขึ้นในพื้นที่ฝั่งธนบุรี แต่การพัฒนาเป็นไปอย่างล่าช้า ความขาดแคลนด้าน สาธารณูปโภคต่างๆ ของพื้นที่ฝั่งธนบุรียังคงเป็นปัญหาที่สืบเนื่องเรื่อยมา มิได้มี การพัฒนาอย่างเท่าเทียมตามคำแถลงของคณะปฏิวัติ จนก่อให้เกิดกระแสที่ ต้องการแยกจังหวัดธนบุรีออกจากกรุงเทพมหานครในเวลาต่อมา ซึ่งเป็นเรื่อง ที่เชื่อมโยงต่อการสูญหายของชื่อ “ธนบุรี” ในความรู้สึกของผู้คนฝั่งธนบุรี

สรุป

ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ (วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔) เป็นเอกสารที่เรียกได้ว่าเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของการปกครองกรุงเทพมหานคร ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการแก้ไขความเหลื่อมล้ำของพื้นที่ทางฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี ให้มีความทัดเทียมกันในฐานะเมืองหลวงของประเทศไทย และในทางตรงกันข้ามก็เปรียบเสมือนก้าวแรกในการสิ้นสุดตัวตนของความเป็นธนบุรี ที่มีประวัติความเป็นมา วัฒนธรรมประเพณีของกลุ่มคนดั้งเดิมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จากบางกอกเมืองท่าด้านภาษี บ่อนปรการ แหล่งเกษตรกรรม และแหล่งกำลังคนที่สำคัญของกรุงศรีอยุธยา สู่การเป็นราชธานีของราชอาณาจักรใน พ.ศ. ๒๓๑๐ และเป็นพื้นที่ที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ จนกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานครใน พ.ศ. ๒๕๑๔ รวมระยะเวลายาวนานถึง ๒๐๔ ปี

๓ สารวิพากษ์ ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๒๔

โดยที่จังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีนั้นมีความสัมพันธ์ ซึ่งกันและกัน อย่างใกล้ชิดทั้งในด้านประวัติศาสตร์และการปกครองมาช้านาน แม้ในปัจจุบัน การประกอบอาชีพของประชาชน แต่จังหวัดก็ได้ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นจังหวัด เดียวกัน และการจัดหน่วยราชการสำหรับรับใช้ประชาชนก็ได้กระทำในรูปให้มี หน่วยราชการร่วมกัน เช่น การศาล การรับจดทะเบียนกิจการบางประเภท คณะ ปฏิวัติจึงเห็นสมควรที่จะรวมจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรีเป็นจังหวัด เดียวกัน เพื่อการบริหารราชการจะได้ดำเนินไปโดยประหยัดและมีประสิทธิภาพ บังเกิดความเจริญแก่จังหวัดทั้งสองโดยรวดเร็ว ซึ่งจะเป็นการเพิ่มพูนความ สะดวกให้แก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น หัวหน้าคณะปฏิวัติจึงมีคำสั่งดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ให้รวมจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรีเป็นหนึ่งจังหวัด เรียกว่า นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

นครหลวงกรุงเทพธนบุรีเป็นจังหวัดตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหาร ราชการแผ่นดิน และกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการส่วนจังหวัด มีเขตท้องที่ ตามที่จังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีมีอยู่ในที่ประกาศของคณะปฏิวัติฉบับนี้ บังคับใช้

ข้อ ๒ ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดของนครหลวงกรุงเทพธนบุรีให้เรียกว่า **ผู้ว่านครหลวงกรุงเทพธนบุรี** และตำแหน่งข้าราชการอื่นที่เกี่ยวข้องกับราชการ ของนครหลวงกรุงเทพธนบุรีให้เรียกตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ โดยไม่ต้องมีคำว่า จังหวัด

ให้นครหลวงกรุงเทพธนบุรี มีรองผู้ว่าราชการ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี สองคน

ข้อ ๓ สภาจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี ให้เรียกว่า **สภานครหลวง กรุงเทพธนบุรี**

ข้อ ๔ ให้โอนบรรดากิจการ ทรัพย์สิน หนี้ และสิทธิของจังหวัดพระนคร และของจังหวัดธนบุรีไปเป็นของนครหลวงกรุงเทพธนบุรี

ข้อ ๕ ให้โอนบรรดากิจการ ทรัพย์สิน หนี้ สิทธิ งบประมาณข้าราชการ และลูกจ้างขององค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนคร และองค์การบริหารส่วนจังหวัดธนบุรี ไปเป็นขององค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรี

ข้อ ๖ ให้สมาชิกภาพแห่งสภาจังหวัดพระนคร และสภาจังหวัดธนบุรีสิ้นสุดลง

ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยแต่งตั้งผู้ที่เหมาะสมสมควรจำนวนหนึ่งเข้าดำรงตำแหน่งสมาชิกสภานครหลวงกรุงเทพธนบุรี เพื่อดำเนินกิจการของสภานครหลวงกรุงเทพธนบุรีไปพลางก่อน

ข้อ ๗ ให้บรรดาข้าราชการและลูกจ้างของจังหวัดพระนคร จังหวัดธนบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนคร และองค์การบริหารส่วนจังหวัดธนบุรี คงปฏิบัติงานของนครหลวงกรุงเทพธนบุรีและองค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรีต่อไปตามที่เคยปฏิบัติ ณ สถานที่เดิมจนกว่าจะมีการสั่งเปลี่ยนแปลง

การปฏิบัติงานเกี่ยวกับการภาษีอากร การทะเบียน การอื่นๆ รวมทั้งการติดต่อประสานงานให้ดำเนินไปเช่นเดิม จนกว่าจะมีการสั่งเปลี่ยนแปลง

ข้อ ๘ ให้บรรดาข้อบัญญัติจังหวัด ระเบียบข้อบังคับ คำสั่ง หรือประกาศขององค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนคร และขององค์การบริหารส่วนจังหวัดธนบุรี ซึ่งใช้บังคับอยู่ในวันประกาศให้ใช้บังคับประกาศคณะปฏิวัติฉบับนี้ คงใช้บังคับได้ต่อไปในเขตท้องที่เดิมจนกว่าองค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรีจะแก้ไขเปลี่ยนแปลง

ข้อ ๙ บทบัญญัติแห่งกฎหมายคำสั่งระเบียบหรือข้อบังคับใด อ้างถึงจังหวัดพระนครและหรือจังหวัดธนบุรี องค์การบริหารส่วนจังหวัดพระนครหรือองค์การบริหารส่วนจังหวัดธนบุรี ให้ถือว่าบทบัญญัติแห่งกฎหมาย คำสั่ง ระเบียบหรือข้อบังคับนั้นอ้างถึงนครหลวงกรุงเทพธนบุรี หรือองค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรีแล้วแต่กรณี

ข้อ ๑๐ ให้รัฐมนตรีว่าการ กระทรวงมหาดไทย รักษาการ ตาม ประกาศ

ของคณะปฏิวัติฉบับนี้

ข้อ ๑๑ ประกาศของคณะปฏิวัติฉบับนี้ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันถัดจากวัน
ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ ๒๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

จอมพล ถ. กิตติขจร

หัวหน้าคณะปฏิวัติ